

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**KIRAAT-I AŞERE İMAMLARININ RÂVİLERİ VE
TARİKLERİ**

Nadir AKGEYİK

Yüksek Lisans Tezi

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI

ARALIK 2021

**T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**KIRAAT-I AŞERE İMAMLARININ RÂVİLERİ VE
TARİKLERİ**

Tez Yazarı
Nadir AKGEYİK

Danışman
Doç. Dr. Nesrişah SAYLAN

ARALIK 2021
ELAZIĞ

BEYAN

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım “**KIRAAT-I AŞERE İMAMLARININ RÂVİLERİ VE TARİKLERİ**” Başlıklı Yüksek Lisans Tezimin içindeki bütün bilgilerin doğru olduğunu, bilgilerin üretilmesi ve sunulmasında bilimsel etik kurallarına uygun davrandığımı, kullandığım bütün kaynakları atıf yaparak belirttiğimi, maddi ve manevi desteği olan tüm kurum/kuruluş ve kişileri belirttiğimi, burada sunduğum veri ve bilgileri unvan almak amacıyla daha önce hiçbir şekilde kullanmadığımı beyan ederim.

21.12.2021

Nadir AKGEYİK

ÖN SÖZ

Kıraat ilmi dendiğinde, Kur'an'ın nüzul dönemindeki okunuş biçimini tespit etme ve onu orijinal şekliyle nakletme amacıyla neşet etmiş olan, bu yönüyle de Kur'an'ın mevsukiyetiyle doğrudan irtibata sahip bulunan bir disiplin akla gelmektedir. Bu amaç etrafında şekillenen kıraat çalışmaları, erken dönemlerden günümüze değin kesintisiz bir biçimde devam edip gelmiştir. Bu maksatla müesseseler kurulmuş, kıraat tedrisatına yönelik eserler telif edilmiş ve öğretim tarzı itibariyle farklı metotlar geliştirilerek kıraat ilminin yayılmasına katkıda bulunulmuştur. Her devresinde ehemmiyeti haiz birçok faktörün rol oynadığı bu çalışmaların esas objesi ise, hiç şüphesiz kıraat imamlarıyla birlikte onların ravileri ve tarikleridir. Bu manada geniş bir alanda okuma serbestiyeti sunan yedi harf olgusu ile yedi harfin dimağlara yansıyan farklı suretleri olan kıraat, rivayet ve özellikle de tariklere ait vecihlerin, ayetlerden örnekler gösterilmek suretiyle aktarıldığı bir çalışmaya olan ihtiyaç, bu çalışmanın yapılmasına etki eden en önemli amil olmuştur.

Çalışma, bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı ve önemi, kapsamı ve metodu hakkında bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca kıraat ilminin tarihi seyri hakkında kapsamlı bir özet bilgi verilerek çalışmanın ana temasını oluşturan rivayet ve tarik kavramlarının zihni planda anlaşılmasına katkı sunulmuştur. Birinci bölümde kıraat ilminde rivayet kavramı ve ravilerin rivayet özellikleri derinlemesine incelenmiş ve infirad usulüyle karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise tarihi süreci içerisinde birçok alt anlamıyla kullanılagelen tariklerin ne anlam ifade ettiği hatırı sayılır örneklerle misallendirilmiştir.

Kıraat ilminin nazari ve tatbiki yönleriyle anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüğüm bu mütevazı çalışmanın gün yüzüne çıkmasına önemli katkıları olan danışman hocam Doç. Dr. Nesrişah SAYLAN başta olmak üzere gerek şifahi olarak gerekse de eserlerini okumak suretiyle istifade ettiğim tüm hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Nadir AKGEYİK

ELAZIĞ, 2021

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
ÖZET.....	VII
ABSTRACT.....	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR.....	X
1. GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Önemi, Konusu, Amacı ve Metodu.....	1
1.1.1. Çalışmanın Konusu	1
1.1.2. Çalışmanın Önemi ve Amacı	1
1.1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Metodu	1
1.2. Kıraat İlmî Hakkında Genel Bilgiler	3
1.2.1. Yedi Harfin Ortaya Çıkış Süreci ve Mahiyeti	3
1.2.2. Kur'an'ın Cem'i ve İstinsahı.....	9
1.2.3. Kur'an'a Hareke ve Nokta Konulması	17
1.2.4. Kıraatlerde İhtiyar ve Tedvin Dönemleri	18
1.2.5. Kıraatlerin Mütevatirliği Meselesi ve Şaz Kıraatler.....	25
2. KIRAAT-I AŞERE İMAMLARININ RAVİLERİ	30
2.1. Kıraat-ı Aşere İmamlarının Ravileri ve Remizleri	30
2.2. Raviler Arasındaki Kıraat Farklılıklarının Sebepleri	31
2.3. Ravilerin İmamlara Ulaşan Kıraat Silsileleri	31
2.4. Ravilerin Kıraat Vecihlerindeki İhtiyar Hususiyetleri	33
2.5. Ravilerin Rivayet (Kıraat) Özellikleri.....	34
2.5.1. İmam Nafi'nin Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri	35
2.5.2. İmam İbn-i Kesir'in Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri.....	40
2.5.3. İmam Ebu Amr'ın Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri	43
2.5.4. İmam İbn-i Amir'in Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri	49
2.5.5. İmam Asım'ın Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri	53
2.5.6. İmam Hamza'nın Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri	57
2.5.7. İmam Kisaî'nin Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri.....	64
2.5.8. İmam Ebu Cafer'in Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri.....	68
2.5.9. İmam Yakub'un Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri.....	72
2.5.10. İmam Halef'in Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri	75
2.6. Kıraatlerin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi	77
2.7. et-Tezkira fi'l-Kıraati's-Seman Adlı Eserde Ziyade Edilen Raviler	80
3. KIRAAT İLMİ TEDRİSİNDE TARİKLER.....	85
3.1. Ravilerden Gelen Vecih Farklılıklarını İfade Eden Tarikler	85
3.2. Kıraatlerin Sayısını ve Kapsamını Gösteren Tarikler	95
3.2.1. Aşru's-Suğra ile Aşru'l-Kubra Tarikleri Arasındaki Vecih Farklılıkları.....	96
3.3. Öğretim Usulünün Yaygınlık Kazandığı Beldelere İzafe Edilen Tarikler	98

3.4. Uygulamada Esas Alınan Med Ölçülerini Belirten Tarikler	103
3.5. Kıraat Öğretiminde Rivayet Sıralamasını Esas Alan Tarikler	106
3.5.1. Bakara Suresi 285 ve 286. Ayetlerinin (Âmene'r-Rasulu) Aşr-ı Kubra Tariki Üzere İndirac Usulüyle Değerlendirilmesi	108
3.5.2. Bakara Suresi 255. Ayetinin (Âyete'l-Kursi) Aşr-ı Suğra Tariki Üzere İndirac Usulüyle Değerlendirilmesi	112
3.6. Hafs Rivayetinin Tarikleri ve Tariklerin Genel Olarak Değerlendirilmesi	115
3.7. Kaynak Eserlerde Tahrirat Olgusu	118
3.8. Senetlerine Göre Kıraat Tasniflerinde Tariklerin Yeri.....	121
4. SONUÇ.....	122
BİBLİYOGRAFYA	124
EKLER.....	129
ÖZ GEÇMİŞ	

ÖZET

Kıraat-ı Aşere İmamlarının Râvileri ve Tarikleri

Nadir AKGEYİK

Yüksek Lisans Tezi

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı

Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Bilim Dalı

Aralık 2021, Sayfa: X+137

Kıraat farklılıklarının tarihsel arka planı "yedi harf" kavramı etrafında şekillenmiş ve bu olgu kıraatlerin menşei olarak kabul edilmiştir. Kıraat imamlarının yedi harf içindeki tercihlerinden ibaret olan; ancak sonraki nesillere aktarımı itibarıyla mezkûr imamlardan sonra gelenlere nispetle farklı isimler ile anılan kıraat vecihleri ise, ravi ve tarikler tarafından aktarılan vecihler olmak üzere ikili bir düzlemde eğitim-öğretime konu olmuştur. Bu çalışmada, bütüncül bir bakış açısıyla hem kıraat tarihi verileri ele alınmış hem de rivayet ve tarik kavramlarının ifade ettiği anlamlar analiz edilerek örneklendirilmiş; aynı zamanda aşr-ı suğra ve aşr-ı kubra programlarındaki ayırım gözetilerek kıraat imamlarının ravileri ve kıraat tarikleri hakkında geniş çaplı bir değerlendirmeye gidilmiştir. Bu manada kıraat terminolojisinde önemli bir yer işgal eden mezkûr mefhumlara dair tespit ve değerlendirmelerde bulunularak adeta teorik ve pratik yönüyle mevcut literatürün bir özeti çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Rivayet, Tarik, Aşr-ı Suğra, Aşr-ı Kubra

ABSTRACT

Narrators and Qirâah Tariks of the Imams of Qirâah Al-Ashara

Nadir AKGEYİK

Master Thesis

FIRAT UNIVERSITY
Graduate School of Social Sciences
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

Sub-Department of Recitation of the Holy Qur'ân and Variant Readings of the Qur'ân

December 2021, Pages: X+137

The historical background of the Qur'ânic recitation differences has been shaped around the concept of “seven letters” and this phenomenon has been accepted as the origin of the Qur'ânic recitations. Consisting of the preferences of the imams of the Qirâah in seven letters; however, the aspects of recitation, which are known by different names compared to those who came after the aforementioned imams, have been the subject of education on a dual plane, as aspects transmitted by narrators and tariks. In this study, both the historical data of Qirâah were handled with a holistic point of view, and the meanings of the concepts of narration and tarik were analyzed and exemplified; At the same time, a wide-ranging evaluation has been made about the narrators and Qirâah tariks of the imams of the Qirâah, taking into account the distinction in the ashara sughra and ashara kubra programs. In this sense, by making determinations and evaluations about the aforementioned notions, which occupy an important place in the Qirâah terminology, a summary of the existing literature has been made, almost in terms of theory and practice.

Keywords: Qirâah, Narration, Tarik, Ashara Sughra, Ashara Kubra.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Kıraat-ı Aşere İmamlarının Ravileri ve Remizleri	30
Tablo 2. Bezzi'nin İbn Kesir'e Ulaşan Kıraat Silsilesi	32
Tablo 3. Kunbul'un İbn Kesir'e Ulaşan Kıraat Silsilesi	32
Tablo 4. Hişam'ın İbn Amir'e Ulaşan Kıraat Silsilesi	33
Tablo 5. İbn Zekvan'ın İbn Amir'e Ulaşan Kıraat Silsilesi	33
Tablo 6. Şu'be ile Hafs Arasındaki Okuyuş Farklılıkları	54
Tablo 7. İmam Hamza'nın Kıraat Silsilesi 1	58
Tablo 8. İmam Hamza'nın Kıraat Silsilesi 2	59
Tablo 9. İmam Hamza'nın Kıraat Silsilesi 3	60
Tablo 10. İmam Nafi'nin Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	87
Tablo 11. İmam İbn-i Kesir'in Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	87
Tablo 12. İmam Ebu Amr'ın Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	87
Tablo 13. İmam İbn-i Amir'in Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	88
Tablo 14. İmam Asım'ın Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	88
Tablo 15. İmam Hamza'nın Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	88
Tablo 16. İmam Kisai'nin Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	89
Tablo 17. İmam Ebu Cafer'in Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	89
Tablo 18. İmam Yakub'un Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	89
Tablo 19. İmam Halef'in Ravi ve Tariklerinin Dağılımı	90
Tablo 20. <i>en-Neşr'de</i> Teferru Etmiş Olan 982 Tarikin Kıraat İmamları ile Ravilerine Dağılımı	92
Tablo 21. <i>en-Neşr'deki</i> Kaynak Eserler ve Bu Eserlerdeki Tarik Sayıları	93
Tablo 22. İdris el-Haddad'ın Tarik Silsilesi	94
Tablo 23. Üç Elif ve Beş Elif Ekolünün Meratib-i Erbaaya Göre Hareke Karşılıkları	100
Tablo 24. Üç Elif ve Beş Elif Ekolünün Mertebeteyne Göre Hareke Karşılıkları	101
Tablo 25. Medd-i Munfasıl'ın Meratib-i Erbaa Vecihleri	105
Tablo 26. Medd-i Munfasıl'ın Mertebeteyn Vecihleri	105
Tablo 27. Medd-i Muttasıl'ın Meratib-i Erbaa Vecihleri	106
Tablo 28. Medd-i Muttasıl'ın Mertebeteyn Vecihleri	106

KISALTMALAR

Kısaltmalar

a.s	: aleyhisselam
b	: bin
bkz	: bakınız
c	: cilt
çev	: çeviren
Hız	: Hazreti
öl	: ölüm
s	: sayfa
ts	: tarihsiz
trc	: tercüme eden
thk	: tahkik eden
yay	: yayınları

1. GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Önemi, Konusu, Amacı ve Metodu

1.1.1. Çalışmanın Konusu

Haz. Peygamber, Kur'an tilavetine yönelik olarak: "Şüphesiz bu Kur'an, yedi harf üzere indirilmiştir. Öyleyse ondan kolayınıza geleni okuyun." buyurmuşlardır. İslam âlimleri tarafından ittifakla mütevatir olarak kabul edilen kıraatlerin sayısı yedidir. Yedi kıraate eklenen ve onlu kıraat sisteminin tamamlayıcısı olan diğer üç kıraat ise meşhur olarak kabul edilmiştir. Bu manada sahih kıraatlerin sayısının neden farklı olduğu; her bir kıraat imamının niçin sadece iki ravi kanalıyla aktarıldığı; bunun bir tesadüf mü olduğu yoksa tercihten mi kaynaklandığı; bu ravilerin toplamda binlere ulaşan sayıdaki tariklerinin varlık sebepleri ve kıraat rivayetlerine ait vecihlerin ayetlerle örneklenmesi ise, bu çalışmanın ana izleğini oluşturmuştur. Ayrıca bu çalışmada yerleşik kıraat geleneğinin dışına çıkarak ikiden fazla ravi ile kıraat imamlarının ihtiyarlarını (tercihlerini) aktaran kıraat kitapları da incelenerek meşhur olan ravilerin dışındaki diğer raviler vasıtasıyla nakledilmiş olan kıraat vecihleri de tespit edilmiştir.

1.1.2. Çalışmanın Önemi ve Amacı

Kıraat ilmiyle ilgili eserlerin incelenmesi, toplu olarak kıraat, rivayet ve tariklere ait vecihlerin, Kur'an'dan örneklerle aktarıldığı bir çalışmaya olan ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Aşere ve takrib tarikleri vasıtasıyla ikili bir düzlemde eğitim öğretime konu olan kıraat vecihlerini yine bu ayrımı gözетerek gerek usul gerekse de ferş-i huruf yönünden ayrı ayrı incelemesi ve kıraat tarihi verilerini toplu bir bakış açısı ile aktarması, bu manada çalışmayı ayrıcalıklı kılmakta ve kıraat ilmini genel hatlarıyla tanımak isteyenlere ışık tutmaktadır. Aynı zamanda kıraatleri hem infırad metoduna göre müstakil olarak işlemesi hem de günümüz şifahi tedris usulüne muvafık olarak indirac metoduna dayalı olarak da aktarması, sunmayı hedeflediğimiz kavramların muhtevasının tam olarak anlaşılması ve bu ilmin yabancıları olanların da meseleyi anlamlandırması açısından önemli bir kolaylık sağlamaktadır. Diğer yandan günümüzdeki teknolojik gelişmelerle birlikte, metinsel anlamda farklı kıraatleri sonraki nesillere aktarmada değişik yöntemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu düzlemde farklı kıraat vecihlerinin aktarımında renkleri standardize etmek suretiyle yapmayı planladığımız aktarım modelinin, hem dış kaynaklı bazı benzer çalışmaların ülkemizde de tanınmasına hem de bu minvalde yeni yaklaşımlara kaynaklık edeceğine imkân vereceği kanaatindeyiz.

1.1.3. Çalışmanın Kapsamı ve Metodu

İlimde sözlü ve yazılı geleneği birleştiren kıraat ilmi, vahyin Medine döneminde gündeme gelen yedi harf olgusuyla neşet etmiş ve günümüze kadar her devirde ulema tarafından telif edilen eserlerle birlikte alana dair büyük çaplı bir literatür oluşmuştur.

Mevcut birikimin bir hûlasasını çıkarmayı amaçlayan çalışma, bir giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında yedi harf olgusu ve kıraat ilminin tarihi seyrine temas edilerek çalışmanın ana bölümlerini ihtiva eden rivayet ve tarik mefhumlarının teorik olarak anlaşılmasına

katkı sunulmuştur. Bu minvalde tarihi serencamı itibariyle gerek kadim kitaplarımızda gerekse de modern dönem kitaplarda ayrı ayrı başlıklar halinde incelenen vakıalar dizini, elverdiği ölçüde kronolojik bir düzlemde aktarılmaya çalışılmış, bu sayede Kur'an tarihinin en netameli konularından biri olup gayet girift bir yapı arz eden, İbnu'l-Cezerî'nin üzerinde otuz küsur sene boyunca düşündüğü ve İbn-i Teymiyye'nin "büyük bir mesele" olarak tavsif ettiği yedi harfe dair sorunsalların, biraz daha anlamlı hale gelmesi amaçlanmıştır. Kıraat tarihinin problematik meselelerine ait flu alanlarının aydınlatılması ve mevcut müktesebatın özsel bir formunun sunulması hem ileri derecede teknik altyapı gerektirmesi hem de tahmin edilenin çok ötesinde bir mesaiye ihtiyaç duyması sebebiyle daha önce yapılan çalışmalara müracaat edilmesini iltizam etmiştir. Bu manada giriş kısmında diğer kıymetli çalışmalarla birlikte özellikle Abdurrahman Çetin'in *Yedi Harf ve Kıraatler* adlı eseriyle M. Emin Maşalı'nın, alanının muhalledlerinden olmaya namzet kıymetli eserlerinden önemli ölçüde istifade edilmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde ise Siraceddin Öztoprak'ın *Kur'an Kıraatı* adlı eserinde kıraatleri sunarken izlediği temel eğilim, bölümün üzerinde deveran edeceği ekseni belirlemede oldukça etkili olmuştur. Bu minvalde kıraat imamları ve ravileri hakkında kısa bilgiler verildikten sonra her bir ravinin rivayet özellikleri, usul ve ferş-i huruf açısından ayrı ayrı incelemeye tabi tutulmuştur. Bu sayede kıraatlerin genel hatlarıyla tanıtılması ve her bir kıraatin müstakil özelliklerinin bilinmesi hedeflenmiştir. Ardından belli bir ayet seçilerek her bir ravinin o ayeti nasıl okuduğu infırad tariki üzere arapça metin haliyle yazılmış ve meselenin tam olarak kavranması sağlanmıştır. Ayrıca ravilerin kıraat imamları gibi, bir kıraat vechini ihtiyar edip etmedikleri ve raviler arasındaki kıraat farklılıklarının sebepleri de ayrı ayrı irdelenmiştir. İki den fazla ravinin rivayetlerini konu edinen kitaplar incelenmiş, ziyade edilen bu raviler tarafından diğer iki raviye nisbetle farklı bir kıraat vechinin nakledilip nakledilmediği; şayet nakledilmiş ise diğer sahih kıraatler veya şaz kıraatler vasıtasıyla bu vecihlerin aktarılıp aktarılmadığı kontrol edilerek meseleye çok farklı bir bakış açısı kazandırılmıştır.

İkinci bölümde ise, tarik mefhumunun kullanım alanları özellikle çağdaş kaynaklarda aktarılan bilgiler doğrultusunda sistematik bir düzene oturtulmuş ve konunun ana başlıkları tespit edilerek mesele bu başlıklar dâhilinde ele alınmıştır. Bu manada kavramın analizi yapılmış ve İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşr* adlı eserinde tahkik ettiği seksen tarik, şematik olarak gösterilmiştir. Ardından tarikler vasıtasıyla ravilerden rivayet edilen farklı vecihler tespit edilerek yine tablo halinde sunulmuştur. Tariklerin kıraat ilmindeki farklı kullanım alanları ayrı başlıklar halinde açıklandıktan sonra Âyete'l-Kursî, aşr-ı suğra tariki üzerine; Bakara suresinin 285 ve 286. ayetleri (Âmene'r-Rasulu) ise aşr-ı kubra tariki üzerine indirac usulüyle yazılmış ve toplu olarak tarikler değerlendirilmiştir. Son olarak raviler tarafından okunmayan; ancak tariklerin çaprazlama olarak harmanlanması neticesinde, ortaya çıkması muhtemel vecihleri engelleme refleksini konu edinen tahrirat çalışmalarından bahsedilmiş ve tariklerin sıhhat değerine temas edilerek çalışma tamamlanmıştır.

1.2. Kıraat İlmi Hakkında Genel Bilgiler

1.2.1. Yedi Harfin Ortaya Çıkış Süreci ve Mahiyeti

Kur'an-ı Kerim, indirildiği dil itibariyle Arapçadır. Ne var ki çeşitli sebeplere bağlı olarak diller, kendi içinde lehçe, şive ve ağız gibi alt dallara ayrılmaktadır. Her ne kadar aralarındaki farkı belirlemede herkesçe kabul görmüş kıstaslar bulunmasa da gerek sadece söyleyişe ve gerekse de hem söyleyiş hem de yazı diline yansıyan yönleriyle bu farklı kullanımların çokluğu, bir dilin gelişmişlik düzeyine ve zenginliğine işaret etmektedir.¹ Arap dili açısından düşünüldüğünde hem konuşma hem de yazı dili itibariyle farklılık arz eden lehçeler, anlamayı ve anlaşılabilmeyi güçleştiren bir derinliğe sahiptir.²

Gelişmiş ve kökleşmiş her dil gibi Arapça da pek çok lehçeye sahip zengin bir dildir. Bilindiği üzere Arap toplumu, Hz. Rasulullah zamanında pek çok kabileden oluşmaktaydı. Bu kabilelerin hepsi Arapça konuşmakla birlikte, tabîi olarak aralarında çeşitli diyalektik/lehçesel farklılıklar bulunurdu. Bu farklılıklar, kimi zaman kabilelerin aynı mana için farklı kelimeler kullanmaları şeklinde, kimi zaman aynı kelimeye farklı anlamlar yüklemeleri şeklinde, kimi zaman da aynı kelimeyi farklı telaffuz etmeleri şeklinde tezahür etmiştir.³ Sözelimi Behra kabilesi mensupları, müzari fiillerin başındaki harfleri meksur okurlar نَسْتَعِينُ demek istedikleri zaman نَسْتَعِينُ şeklinde telaffuz ederlerdi. Hüzeyl kabilesi halkı ح harfini ع olarak okurlar حَتَّى حِينَ lafzını عَيْنِ حَتَّى şeklinde telaffuz ederlerdi. Sad b. Bekr, Hüzeyl, Ezd, Kays ve Ensar kabileleri, sakın ع harfinden sonra ط harfi geldiğinde, ع harfini ن harfine kalbederler ve أَطِيتُكَ diyecekleri yerde أَطِيتُكَ derlerdi. Kudaa kabilesi mensupları اyn harfinden sonra gelen yâ harfini, cîm'e çevirirler مَعِيَ lafzını مَعِجْ şeklinde kullanırlardı. Yemenliler kâf harfini şîn ile değiştirirler ve كَلَّمَنِي yerine شَلَّمَنِي diye telaffuzda bulunurlardı. Kelb oğulları, cemi mîm'inden önce gelen hû zamirini meksur okurlar ve مِنْهُمْ yerine مَنْهُمْ derlerdi.⁴ Bu ve benzeri daha birçok lehçe ve şive ayrılıklarıyla birlikte her bir kabile mensubu, çocukluktan beri konuşageldikleri ve alışkanlık kesbedip dillerine iyice yerleştiği şekliyle telaffuzda bulunurlardı.

Kur'an-ı Kerim'in Arapça olmasında bir şüphe bulunmamakla birlikte, acaba Kur'an bu kabilelerden hangisinin konuştuğu lehçe üzerine inecek idi? Pek tabîi ki Kur'an, Hz. Peygamber'in mensup olduğu Kureyş ve Kureyş'e mücavir fasih Arapların konuştuğu lehçe üzerine indirildi.⁵ Ancak Kur'an'ın Kureyş lehçesi ile indirilmiş olması, onda diğer Arap lehçelerinden hiçbir kelimenin bulunmadığı manasına gelmez. Bu, Kur'an'ın çoğu Kureyş lehçesi ile nazil oldu demektir. Nitekim Ebu Bekr el-Vasıtî'nin (öl. 431/1039), Kur'an'da kırk kadar lehçe tespit ettiği nakledilmektedir. Ancak bu tür kelimelerin sayısı pek azdır.⁶ Kur'an'da geçen bazı kelimeler, o dönem itibariyle sadece bazı kabilelerde kullanılıyor olma vasfını haiz idi. Mesela; alçak, zelil manasına gelen خَاسِيْنٌ (Bakara 2/65) kelimesi sadece Kinane kabilesinde; لَسُوْبًا (Saffat 37/67)

¹ Feriha, Enis, *el-Lehecat ve Uslub'u Dirasetiha*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1989/1409, s. 86.

² Çetin, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 27, 175.

³ İnanç, Yonis, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, s. 30, 116.

⁴ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 27-30.

⁵ Ebu Şame el-Makdisî, Abdurrahman b. İsmail, *el-Murşidu'l-Veciz*, Dâr-u Sâdır, Beyrut 1975, s. 95.

⁶ Salih, es-Subhî, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Dâru'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrut 1977, s. 105; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 32.

kelimesi ise sadece Curhum kabilesinde kullanılıyordu.⁷ Bu durum ise doğal olarak bazı kelimelerin anlamlandırılması için özel bir gayret içine girilmesine neden oluyordu. Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer, Kur'an'da manası muğlak bir kelimeye tesadüf edince muhtelif kabilelerden kişiler çağırır, ayette geçen o kelimenin ne anlama geldiği sorulur ve neticede verilen muhtelif manaların en uygun olanı kabul olunurdu.⁸

Genel anlamda durum bundan ibaret iken, Kur'an ayetlerinin inzali ile birlikte Hz. Peygamber, inen her bir ayet-i kerimeyi: "Kur'an'ı tertil ile oku." (Müzzemmil, 73/4) ayetinde de belirtildiği üzere açık açık, tane tane okuyarak ashab-ı kirama talim buyururlardı. Böylelikle Hz. Rasulullah, birtakım kaidelere riayet etmek suretiyle Kur'an'ı okuyor, sahabîlerin de kendisinin onlara tilavet ettiği şekilde okumalarını istiyordu. Hatta yeni fethedilen yerlere Kur'an öğretmek için gönderdiği sahabîlere, aynı şekilde okuyup öğretmelerini ısrarla emrediyordu.⁹

İlk inen vahyin muhatabı olan Mekke toplumu, büyük çoğunluğu ile Kureyş ve ona tabi olan kabileleri barındırıyordu. Bu nedenle Mekke'de yaşayanlar, Kureyş lehçesini kullanmaktaydı ve aralarında dilsel farklılık diye bir şey neredeyse söz konusu değildi. Ancak Medine'ye hicretin ardından büyük bir kısmı nazil olan Kur'an, Medinelilerden bazısına ve özellikle Kureyş lehçesi dışında birtakım lehçelere sahip olan ve Medine dışında bulunan civar kabilelere dili ve üslubu itibarıyla ağır gelmeye başladı. Çünkü bu kabilelerde Kureyş lehçesine nispetle dilsel farklılıklar ve telaffuza dayalı farklı adetler söz konusu idi. Hal böyle olunca Kur'an lafızlarını bütün fonetik özellikleri ile eda edebilme problemi gün yüzüne çıktı ve bu durum Kur'an'ın tek bir lehçe ile okunması hususunda lehçe ve anlam temelli birtakım sorunları da beraberinde getirmeye başladı. Buradaki müslümanlar Kur'an'daki bazı ifadeleri telaffuzda ve anlamada zorlanıyorlardı. Üstelik sözü edilen muhataplar arasında çocuklar, yaşlılar ve köleler de bulunuyordu ve bunların algılama kabiliyetleri de farklıydı. Alışık oldukları lehçeleri değiştirmeleri, uzun bir eğitim ve zorlamayı da beraberinde getirecek ve onlara büyük bir sıkıntı verecekti. Bu sıkıntı bizzat Hz. Peygamber tarafından şu şekillerde ifade edilmiştir: "Ey Cebail! Ben ümmi bir topluma gönderildim. Onlar arasında pîri faniler, çocuklar, köle ve cariyeler ve hiç kitap okumamış kimseler var."¹⁰ "Allah'tan af ve mağfiret dilerim. Şurası kesin ki benim ümmetim buna (Kur'an'ı tek harf üzere okumaya) güç yetiremez."¹¹ Böylelikle Hz. Peygamber, ortaya çıkan bu ciddi problemi erken zamanda fark edip Kur'an'ın diğer bir kısım lehçelerle de okunabilmesi hususunda Allah'tan bir kolaylık talep etti. Bunun üzerine Allahu Teâlâ, Kur'an'ın yedi harf üzere okunmasına izin verdi.¹² Kur'an'ın insanlara bir lügat üzere okutulmasının zor geldiği bu süreçte Cebail'in (a.s) Hz. Rasulullah'a gelip: "Ya Muhammed! Her kavme kendi lügati ile okut."¹³ buyurmasıyla Hz. Peygamber'in kavminin kendi öz lehçeleri ile Kur'an'ı okumalarının yolu açılmış oldu.¹⁴ Bu sayede vahyin telaffuzu konusunda

⁷ Şakakî, Rihab, *Hilyetu't-Tilave*, Mektebet-u Ravai'l-Memleke, Cidde 1429/2008, s. 29.

⁸ Temel, Nihat, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009, s. 22.

⁹ Birişik, Abdulhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2018, s. 29-30; Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, s. 17.

¹⁰ Tirmizî, *Kıraat*, 2 (hadis no: 2945); Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 82.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Dâr-u Sâdır, Beyrut-ts, V, s. 127-128; Müslim, *Salatu'l-Müsafirin*, 274.

¹² Kevserî, yedi harf ruhsatının Mekke'nin fethinden sonra insanların fevc fevc İslam'a girmeleriyle birlikte verildiğini söylemiş ve Medine döneminin son 2 yılına işaret etmiştir. Bkz. Kevserî, Muhammed Zahid, *Makalatu'l-Kevserî*, Mektebetu't-Tevfikiyye, Kahire-ts, s. 39.

¹³ Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 96-97.

¹⁴ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 37-38; Demirci, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017, s. 197-199; Maşalı, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınları, Ankara 2015, s. 343.

ilk dönem müslümanlarına denetimli bir kolaylık sağlanmıştır. Ancak bu, İbn-i Hacer'in de belirttiği gibi bireysel tercihlere açık bir serbestlik olarak değil, bilakis nüzul döneminde ve Hz. Peygamber'in kontrolünde gelişen bir süreç olarak anlaşılmalıdır.¹⁵

Farklı lehçelere sahip Arap toplumunu, tek bir lehçe ile Kur'an okumaya zorlamak, sosyolojik gerçeklere ve vahyin daha geniş kitlelere ulaşması maksadına aykırı olurdu. Hz. Rasulullah, Kur'an'ı okuma noktasında ümmetin maruz kaldığı bu sıkıntının bertaraf edilmesine matuf bir kolaylık olarak: "Şüphesiz bu Kur'an, yedi harf üzere indirilmiştir. Öyleyse ondan kolayınıza geleni okuyun."¹⁶ buyurmuşlardır. Bu sayede İslamiyet farklı lehçelere sahip kabileler arasında kolayca benimsenip yayılmıştır.¹⁷ Yedi harf ruhsatına bağlı olarak ortaya çıkmış olan bu lehçesel farklılıkların doğurduğu okuyuş farklılıkları 'eda farklılığı' olarak isimlendirilmiş olup kıraate dair eserlerde 'usul' başlığı altında ele alınmışlardır. Ancak yedi harfe dair farklılıklar incelendiğinde, lehçesel farklılıklarla açıklanamayan birtakım farklılıkların varlığı da göze çarpmaktadır. Lehçe farklılığının dışında kalan bu farklılıklar ise, kıraat kaynaklarında 'ferş-i huruf' başlığı altında ele alınmaktadır. Âlimlere göre bu gruba giren okuyuş farkları, anlam ve delalet noktasında müslümanların önüne geniş bir alan açma ve yeni bir yaklaşım getirme şeklinde bir hikmete mebni olup bu yönüyle bir zenginlik ve kolaylığı içermektedir.¹⁸

Kur'an'ın yedi harf üzere indirilmesi, bir yandan müslümanlara kolaylık olması itibariyle bir nimet olurken, diğer yandan da aradaki okuyuş farklılıklarından dolayı Kur'an hakkında yersiz tartışmalara girilmesine de sebebiyet vermiş ve imtihan kapısını açmıştır. Hz. Peygamber, olası münakaşaları öngörerek: "Kur'an hakkında münakaşa ve mücadele etmeyin, çünkü bu küfürdür."¹⁹ buyurmuş ve Kur'an'ın sıhhati hususunda şüphe uyandıracak tartışmalara girmekten müslümanları men etmiştir.

Yedi harfle ilgili çok sayıda rivayet olmasına rağmen, bu rivayetlerin hiçbirinde yedi harfin ne olduğuna dair peygamberimiz tarafından yapılmış herhangi bir açıklama bulunmamaktadır. Zira rivayetlerde, okuyuşlarını Hz. Peygamber'den almış olmalarına rağmen, sahabeden bazı kimseler arasında okuyuş farklılığının söz konusu olduğu ve ihtilafın giderilmesi için durumun Hz. Peygamber'e arz edildiği zikredilmektedir. Onun da Kur'an'ın yedi harf üzere nazil olduğunu ve bu okuyuşlarına devam etmeleri gerektiğini söylediği belirtilmekte, ancak okuyuş farklılığının çeşidi ile ilgili hiçbir açıklamada bulunulmamaktadır.²⁰ Bu minvalde gelen en meşhur rivayet, her ikisi de Kureys'e mensup olup aynı lehçeyi konuşan Hz. Ömer ile Hişam b. Hakîm arasında geçen şu vakıadır: Hz. Ömer, Hişam b. Hakîm'in namazdayken Furkan suresini, Hz. Rasulullah'ın kendisine okutmadığı bir şekilde okuduğunu işitmiş, selam verince: "Bu sureyi sana kim bu şekilde okuttu?" diye sormuş, Hişam da: "Hz. Rasulullah okuttu." deyince onu Hz. Rasulullah'a götürmüş: "Ya Rasulallah! Şunun Furkan suresini, bana okuttuğunuzdan başka bir şekilde okuduğunu işittim." deyince Hz. Rasulullah Hişam'a okumasını emretmiş, Hişam'ın okumasına mukabil: "İşte böyle

¹⁵ İbn-i Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Fethu'l-Barî*, Mektebet-u Melik Fahd, Riyad 2001, VIII, s. 656; İnanc, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 116.

¹⁶ Buharî, *Fedailu'l-Kur'an*, 5; Müslim, *Salatu'l-Müsafirîn*, 270; Tirmizî, *Kıraat*, 11; Nesâî, *İftitah*, 37.

¹⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 64, 92.

¹⁸ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 343-344.

¹⁹ Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevaid*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1967, VII, s. 150; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, s. 204.

²⁰ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 92; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 335.

nazil oldu." buyurmuştur. Sonra Hz. Ömer'e okumasını emretmiş, onun okumasına mukabil de yine: "İşte böyle nazil oldu; şüphesiz ki bu Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir, ondan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyun."²¹ buyurmuştur. Bu rivayet, her iki okuyuşun da Hz. Peygamber'den öğrenildiğini ve böylece bu okuyuşların ictihadi olmadığını ifade etmektedir.²²

Hadislerde yedi harfin mahiyeti ile ilgili bir açıklamanın bulunmaması, bu noktada farklı yorumların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yedi harfle ilgili olarak farklı yorumların vücut bulmasına sebep olan hususların başında rivayetlerde geçen yedi sayısı gelmektedir. Nitekim bazı alimler, bu ifadenin sayısal bir nitelik taşımadığını, onun Kur'an'ın okunması hususunda ümmete tanınan bir kolaylık ve genişliği ifade ettiğini, dolayısıyla mecazi olduğunu belirtmiş; bir başka kesim ise bu lafzın rakamsal olarak yedi sayısını ifade ettiğini, dolayısıyla Kur'an'ın okunması hususunda tanınan ruhsatın yedi hususa münhasır olduğunu söylemiştir. İlk kanaati benimseyenler, anılan rakamın Kur'an'da olsun hadislerde olsun çokluğu belirtme amacıyla kesretten kinaye olarak kullanılıyor oluşunu kendilerine dayanak yapmışlardır. Nitekim mutekaddim âlimlerden Kâdî İyad ve Ebu Şame bu kanaati seslendirenlerin başında gelmektedir. Bu görüş sahipleri, yedi harf hadislerinde yedi şeyin nelerden ibaret olduğunu sayılmıyor oluşunu 'yedi'nin hakikat değil, çokluktan kinaye olduğunun delili addetmişlerdir.²³

Hadislerdeki yedi ifadesinin hakikat ifade ettiğini, dolayısıyla bu ruhsatın yedi noktaya münhasır olacağını belirtenler ise kendi içinde iki farklı yaklaşım sergilemişlerdir. İlk kesim yedi harfi, yalnızca lehçe ihtilafı temelinde izaha çalışmış ve yedi kabile lehçesi olarak yorumlamıştır. Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam'a atfedilen bu yorum, İbn-i Abbas'a dayandırılan ve isnadındaki zayıflık nedeniyle kabul görmeyen bir nakli referans almaktadır.²⁴ Ne var ki bu görüş, gerek bu yedi kabilenin hangileri olduğu hususunda bir fikir birliğine varılamaması gerekse de kabile ve lehçe birliğine sahip olan sahabeler arasında da okuyuş farklılıklarının bulunması ve en büyük yekûnu lehçe farklılığı oluşturmakla birlikte lehçesel farklılıklarla açıklanamayan okuyuşların da bulunması gibi sebeplerden ötürü eleştirilmiştir.²⁵ İkinci kesim ise, yedi harfi bütünüyle lehçe farklılığı olarak değerlendirmenin doğru olmayacağını belirtmişlerdir. Bu kanaati benimseyenler, Arap lehçelerini ve kıraatleri tahlil etmişler ve gerek lehçeler gerekse kıraatler arası farkların temerküz ettiği yedi temel noktayı tespit ederek onların yedi harf olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu görüşte olanların tespiti çalıştığı yedi husus içerisinde; bir kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanılması, bir harfin başka bir harfe çevrilmesi, 'rab farklılıkları, takdim-tehir, harf ziyade ve noksanlığı ve lehçe farklılıkları gibi başlıklar bulunmaktadır.²⁶ Ebu Hatim es-Sicistanî (öl. 248/862), İbn-i Kuteybe (öl. 276/889), Ebu'l-Fadl er-Razî (öl. 290/903), Ebu Bekr Bakillanî (öl. 403/1013) ve İbnu'l-Cezerî (öl. 833/1429) gibi âlimlerin benimsediği bu görüş de yapılan tasniflerin kıraat farklarının tamamını kapsamaması ve yedi temel noktanın ne olduğu hususunda mezkûr âlimlerin bir fikir birliği içinde olmaması gibi nedenlerden dolayı eleştirilmiştir.²⁷

²¹ Buharî, *Fedailu'l-Kur'an*, 5; Müslim, *Salatu'l-Müsafirîn*, 270; Tirmizî, *Kıraat*, 11; Nesaî, *İftitah*, 37.

²² Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 46-47.

²³ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 336-337; Geniş bilgi için bkz. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 134-141.

²⁴ Yorum ve rivayet için bkz. Ebu Ubeyd, Kasım b. Sellam, *Fedailu'l-Kur'an*, Dâr-u İbn Kesir, Beyrut 1995, s. 339-340.

²⁵ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 124-129; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 338-339.

²⁶ İlgili başlıklar için bkz. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 142-147.

²⁷ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 206; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 339-342.

Üçüncü bir kesim ise yedi harf terkiibindeki harf kelimesinin; kıraat, lehçe, lügat, kelime, vecih, tarz, şekil, üslup, söz, hece seslilerinin her biri, bir şeyin ucu, kenarı ve sivri yanı gibi birçok manaya delalet eden müşterek bir lafız olması hasebiyle medlulünün müşkil, manasının da müteşabih olduğunu belirtip yorum yapmaktan kaçınmışlar ve bu terkipten ne kastedildiğini bilmenin mümkün olmadığını söylemişlerdir.²⁸ Nitekim Suyutî'nin (öl. 911/1505): "Bana göre bu konu müteşabihattan olup te'vili bilinemez." şeklindeki beyanı bu tarz bir değerlendirme içermektedir.²⁹

Yedi harf ruhsatının Medine döneminde vuku bulmasına karşın, Mekki süreçte tek harf üzere inmiş olan sureleri de kapsayacak şekilde, surelerin yedi harf üzere nasıl nazil olduğuyla ilgili kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak bu, Kur'an ayetlerinin ayrı ayrı zamanlarda yedi ayrı defada nazil olduğu şeklinde algılanmamalıdır. Her ne kadar doğruluğunu teyit edecek nesnel bir dayanağa sahip olmasalar da bazı âlimler bu sorunu arza meselesi üzerinden çözmeye çalışmışlar ve Cebrail ile Hz. Peygamber arasında vuku bulan, ancak mahiyeti ve içeriği hakkında net bir bilgiye sahip olamadığımız arzanın, yedi harf doğrultusunda gerçekleştiğini ileri sürmüşlerdir.³⁰

Kıraat farklarının yedi harf ruhsatının bir sonucu oluşunun kabulü, cevaplanması gereken bazı soru ve sorunları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda izaha çalışılması gereken en önemli husus, yedi harf ruhsatının izin verdiği okuyuş farklarının tamamını bizatihi Hz. Peygamber'in okuyup okumadığı meselesidir. Kıraat âlimlerinin mevzuu izah tarzları değerlendirildiğinde bu çerçevede üç temel yaklaşımın varlık kazandığı görülmektedir. İlkine göre Hz. Peygamber, yedi harf ruhsatının izin verdiği okuyuş farklarının tamamını bizatihi okumuş, dolayısıyla kıraat farklılığı adına ne varsa hepsi Hz. Peygamber'den sadır olmuştur. Bu anlayış, Kur'an'ın Hz. Peygamber'e kıraat farklılıklarıyla beraber vahyedildiği ve Hz. Peygamber'in, ayetleri muhatapların lehçe farklılığını dikkate alarak muhtelif şekillerde okuduğu yönünde bir kabulü de beraberinde getirmektedir. Ancak gelenekte bu yaklaşımın tercihe şayan görüldüğünü söylemek mümkündür. Nitekim Ebu Amr ed-Danî'ye göre kıraatlerin tamamını Hz. Peygamber hem okumuş hem de okutmuştur.³¹ Bu yaklaşım sahipleri, görüşlerini temellendirebilme adına Hz. Ömer ile Hişam başta olmak üzere, sahabe arasındaki okuyuş farklılıklarına dayalı ihtilaflardan bahseden rivayetlerin neredeyse tamamında ashab-ı kiram tarafından dillendirilen: "Bana Hz. Peygamber okuttu." şeklindeki ifadeler ile kendisine yansıyan her bir kıraat farklılığı için Hz. Peygamber'in: "Bu şekilde indirildi." şeklindeki ifadelerine işaret etmişlerdir.³²

İkinci yaklaşımda lehçe farklılığı ile alakalı olan okuyuşlar sahabe kaynaklı, kelime değişimi şeklindeki farklılıklar ise Hz. Peygamber kaynaklı değerlendirilmiştir.³³ Ancak sahabeden gelen nakiller bu yaklaşımı olumsuzlamaktadır. Nitekim İmam Ali'nin: "Kur'an Kureyş lehçesi ile indi; onlar asla hemzelemezler. Cebrail, Hz. Peygamber'e hemze ile de indirmiş olmasaydı (Kureyşli

²⁸ Karaçam, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, s. 22; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 36, 123.

²⁹ Maşalı, M. Emin, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 13.

³⁰ Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 134-135; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 149-150; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 22.

³¹ Danî, Ebu Amr Usman b. Said, *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'an*, Dâru'l-Menara, Cidde 1418, s. 46, 53.

³² Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 17-18, 183.

³³ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 183.

olarak) bizler de hemzelemezdik."³⁴ şeklindeki sözleri, hemzenin hem tahkik hem de tahfif (ibdal, nakil, hazif, teshil) ile okunması yönünde gelen okuyuşların yedi harf ruhsatı kapsamında indirilmiş olduğu anlamına gelmektedir. Bu manada Sehavî, Hz. Rasulullah'ın farklı kabilelerin konuştuğu lehçesel özelliklere göre tilavette bulunduğu şü hadisi nakletmiştir: Hz. Rasulullah يَا يَحْيَى (Meryem 19/12) lafzını imale ile okumuş, ona: "Ya Rasulallah! Kureyş lüğatinde olmadığı halde neden imale ile okuyorsunuz?" denildiğinde Hz. Peygamber: "O, Sad oğullarının lüğatinin hallerindendir." buyurmuştur.³⁵ Ayrıca bu anlayış, Kur'an'ın tecvid üzere indirildiği ve Hz. Peygamber'in sahabeye tecvid ile okuduğu şeklindeki genel kabulle de çelişmektedir. Zira tecvid kaidelerinin tespiti, sahabeden gelen eda farklılığı şeklindeki okuyuşlar baz alınarak belirlenmiştir. Bu farklılıkların sahabe kaynaklı olarak değerlendirilmesi, tecvid kaidelerinin ilahi menşeli olduğu şeklindeki anlayışa imkân vermemektedir. Burada İbnu'l-Cezerî'nin *Mukaddime'sindeki* şu meşhur beyitlere değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz: "Tecvidi öğrenmek, kesin bir farzdır. Kim, Kur'an'ı tecvidsiz okursa günahkâr olur. Çünkü Allah, Kur'an'ı tecvidle indirmiş ve bize kadar da o, böylece gelmiştir."³⁶

Üçüncü yaklaşımda ise kıraat farklılıklarının tamamı sahabe kaynaklı addedilmiş ve bu noktada lehçesel farklılıklarla diğerleri arasında bir ayrıma gidilmemiştir.³⁷ Bu anlayış Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın okunması hususunda böyle bir ruhsatın varlığını aktarmakla yetindiği ve sahabenin de bu izinden yararlanmak suretiyle Kur'an'ı farklı şekillerde okuduğu yönünde bir kabule dayanmaktadır. "Eğer sen عَزِيزٌ حَكِيمٌ yerine سَمِيعٌ عَلِيمٌ desen ki Yüce Allah سَمِيعٌ عَلِيمٌ dir, rahmet ayetini azapla, azap ayetini de rahmetle karıştırmadığın sürece, o harflerden her biri şafidir, kâfidir."³⁸ şeklindeki hadisleri kendine dayanak alan bu yaklaşım yedi harfi, mana korunduğu sürece Kur'an'ın farklı okunmasına imkân veren bir ruhsat olarak ele almıştır. Ancak Kur'an nassını kişilerin arzu ve isteklerine teslim eden bu anlayış, son derece tehlikeli sonuçlara müncer olacağı gerekçesiyle çok sayıda âlim tarafından tenkit edilmiştir. Zira en azından kelime değişimi şeklindeki farklılıkların kaynağının Hz. Peygamber olması vahyin mevsukiyeti açısından kaçınılmaz gözükmektedir. Çünkü sahabeye bir kelime yerine onun eş anlamlısı olan başka bir kelime okuyabilme izninin verildiğinin kabulü, Kur'an'ın ilahiliğine hâlel getirecek bir vasıfta olması itibarıyla kabul edilebilir gibi durmamaktadır.³⁹

Öte yandan hadislerde birbiri yerine kullanılması öngörülen kelimelerin esma-i hüsnâ'dan olması ise dikkati caliptir. Nitekim Bakillanî bu minvalde, İslam'ın ilk yıllarında Kur'an'da geçen esma-i hüsnâ'dan, yakın anlama gelen kelimelerin birbiri yerine okunması yönünde muvakkat bir ruhsatın tanınmış olabileceğini belirtmiş, bilahare bunun neshedilip yürürlükten kaldırıldığını söylemiştir.⁴⁰ Abdurrahman Çetin ise Peygamberimizin bu ifadelerinin yanlış anlaşılması gerektiğini, bu şekil bir iznin geçici bir yanılmaya mahsus olduğunu; ancak bundan her zaman

³⁴ Esterabazî, Radiyyuddin Muhammed, *Şerhu's-Şafiye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1982, III, s. 32.

³⁵ Sehavî, Alemuddin Ali b. Muhammed, *Cemalu'l-Kurra ve Kemalu'l-İkra*, Mektebetu't-Turas, Mekke 1987, II, s. 498; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 230.

³⁶ İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr, *el-Mukaddime*, Dâru Nuru'l-Mektebat, Cidde 2006, s. 3.

³⁷ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 183.

³⁸ San'anî, Ebu Bekr Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, Dâru't-Te'sil, Kahire 2015, IX, s. 89.

³⁹ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 24.

⁴⁰ Bakillanî, Ebu Bekr İbnu't-Tayyib, *el-İntisar li'l-Kur'an*, Dâr-u İbn Hazm, Beyrut 2001, I, s. 370; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 19.

böyle okunabileceği anlamının da çıkmayacağını belirtmiştir.⁴¹ Zaten sahabe ve tabiinden birçoklarının: "Kıraat sünnettir, sonra gelen önce gelenden onu alır."⁴² şeklindeki sözleri ile İmam Ali'nin: "Şüphesiz Allah Rasulü size Kur'an'ı öğrendiğiniz şekilde okumanızı emrediyor."⁴³ şeklindeki sözü de böyle bir anlayışı sahiplenmeye imkân vermemektedir.

1.2.2. Kur'an'ın Cem'i ve İstinsahı

İnen vahyin kâtipler aracılığıyla yazıya aktarıldığı tarihen sabittir. Bu yazılı metinlerin muhafazasının ne şekilde gerçekleştirildiğiyle ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Bir anlayışa göre vahiy kâtipleri tarafından yazılan metinler, hane-i saadette muhafaza altına alınmıştır. Bu görüşte olanlar, Hz. Ebu Bekir'in Kur'an'ı derleme faaliyeti esnasında Hz. Peygamber'in evine gelerek oradaki yazılı metinleri balyaladığını bildiren rivayete dayanırlar.⁴⁴ İkinci görüş ise yazılı metinlerin, bu metni yazan vahiy kâtibinde kaldığını savunur. Bu eğilimde olanlar ise, Hz. Ebu Bekir'in balyaladığı sayfelerin tam bir Kur'an nüshası olmamasını ve Kur'an'ı derleme görevini üstlenmiş olan Zeyd'e Hz. Ebu Bekir'in: "Kur'an'ı araştırarak topla."⁴⁵ demesini görüşlerine dayanak yapmışlardır.⁴⁶

Hz. Rasulullah hayatta iken vahiy yazıya aktarılmış olsa da Kur'an, iki kapak arasında bir araya getirilmemiştir. Bunun nedenleri ile ilgili olarak vahyin tamamlanması ile Hz. Peygamber'in vefatı arasındaki sürenin vahiy malzemesini derlemeye imkân tanıyacak kadar geniş olmaması, ileri sürülen nedenlerin en başta gelenidir.⁴⁷ Son nazıl olan ayetten sonra Hz. Peygamber'in ne kadar yaşadığı hakkında ihtilaf vaki olsa da rivayetler, dokuz gece veya seksen bir gün yaşadığına işaret etmektedir.⁴⁸

Hz. Ebu Bekir'in hilafeti döneminde dinden dönenler ile yapılan savaşlarda, Kur'an'ın tamamını veya belli bir bölümünü ezbere bilen çok sayıda kurrâ sahabinin şehit düşmesi, Hz. Ebu Bekir'i vahiy malzemesini bir araya toplamaya sevk etmiştir. Kaynaklar, anılan gelişme üzerine Hz. Ömer'in Hz. Ebu Bekir'e gelip vahiy malzemesini derlemeyi teklif ettiğini, Hz. Ebu Bekir'in de bu teklifi benimsemesiyle birlikte bu iş için Zeyd b. Sabit'i uygun gördüklerini ifade etmektedir.⁴⁹ Rivayetler, derleme işinde takip edilen yöntem ile ilgili olarak da birtakım bilgiler sunmaktadır. Bu manada getirilen ayetlerin ezberlenmiş olması, Hz. Rasulullah'ın huzurunda Kur'an kastiyla yazılmış olması ve iki şahitle bunun ispat edilmesi şartlarının arandığı ilgili kaynaklardan anlaşılmaktadır.⁵⁰ Böylelikle Kur'an, yazılı malzeme ve ezber yardımıyla yaklaşık olarak bir senelik yoğun bir çalışma sonunda en sağlam ilmi usullerle tespit edilerek eksiksiz olarak toplanmış ve Hz. Ebu Bekir'e teslim edilmiştir.⁵¹ Derleme işleminin ardından Hz. Ömer ashâbı toplayarak Mushaf'ın

⁴¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 55-56.

⁴² Feyizli, Hasan Tahsin, *Kıraat-i Aşere*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2018, s. 25. Kıraatlerin tabi olunan bir sünnet olması, bir neslin kendinden önceki nesilden öğrenmesi ve bunu sonraki nesle aktarması manasındadır.

⁴³ İbn-i Mücahid, Ebu Bekr, *Kitabu's-Seb'a fi'l-Kıraat*, Dâru'l-Mearif, Kahire-ts, s. 47.

⁴⁴ Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1983, s. 49.

⁴⁵ Buharî, *Fedailu'l-Kur'an*, 3; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, s. 10.

⁴⁶ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 47; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 141-142, 145-146.

⁴⁷ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 147; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 46.

⁴⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 41; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 148.

⁴⁹ Buharî, *Fedailu'l-Kur'an*, 3; Tirmizî, *Kitabu Tefsiri'l-Kur'an*, 10; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 50.

⁵⁰ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Emin Yayınları, İstanbul 2017, s. 18.

⁵¹ Bırışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 57; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 164.

tamamını onlara okumuş, ashab tarafından hiçbir itiraz vaki olmamış ve bu manada ashabın icmâi alınmıştır.⁵² Derlenen ve bir araya getirilen bu Mushaf, vefatına kadar Hz. Ebu Bekir'de kalmış, vefatından sonra Hz. Ömer'e geçmiş, onun vefatından sonra da Hz. Peygamber'in hanımı ve Hz. Ömer'in kızı olan Hz. Hafsa'ya intikal etmiştir.⁵³ Şunu da ifade etmek gerekir ki derlenmiş olan bu mushafın sure tertibi açısından nasıl bir dizinde yazıldığı ve yedi harfin tamamını ihtiva edip etmediği hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Yine de derleme faaliyetinin temel hedefinin Kur'an metnini korumak olduğu ve bu açıdan mushafın sure tertibine riayet edilmeden sadece düzgün bir biçimde yazıldığı, ancak yedi harfin tamamını da ihtiva ettiği şeklindeki görüşün daha ağırlık kazandığını söylemek mümkündür.⁵⁴

Hz. Osman'ın istinsah faaliyetine kadar müslümanlar, Kur'an eğitimi ve ezberini sahabîlerin şahsi mushaflarından almışlardır. Zira bu süreçte bazı sahabîler de vahyi derlemek suretiyle kişisel koleksiyonlarını oluşturmuşlardır. Bu koleksiyonlar arasında surelerin tertibi gibi kimi farklılıklar olmasının yanı sıra koleksiyon sahipleri de Kur'an'ın okunmasında tanınan ruhsat sebebiyle, farklı kıraatlara sahip olmuşlardır.⁵⁵

Hz. Ebu Bekir döneminde başlayan fetihler, Hz. Ömer döneminde hız kazanmış, dolayısıyla Hz. Ömer dönemi İslam devletinin sınırlarının önemli ölçüde genişlediği bir dönem olmuştur. Bu süreçte İslam ile müşerref olan bölge halklarının dini eğitimi, hafız sahabîler tarafından yürütülmüştür. Fakat Kur'an'ın farklı şekillerde okunmasına verilen iznin bir sonucu olarak anılan hafız sahabîler arasında okuyuş farkları bulunmaktaydı. Bunun da ötesinde bu sahabîlerin her birinin özel mushafı vardı ve bu mushaflar arasında da surelerin tertibi gibi bazı hususlarda farklılıklar mevcuttu. Muallim sahabîler, kendilerine öğretildiği gibi okuyup öğrettiklerinden yürüttükleri muallimlik görevinin ifasında kişisel kıraatlerini ve özel mushaflarını esas almaktaydılar. Bu durum her bir bölgede belli bir okuyuş ve mushafın yaygınlık kazanması gibi bir sonucu tevhit etti ve böylece Kufe halkı Abdullah b. Mes'ud'un, Basralılar Ebu Musa el-Eş'ari'nin, Şam bölgesi ise Ubey b. Ka'b'ın okuyuşunu ve mushafını takip eder oldular. Bölgeler arasındaki bu kıraat ve mushaf farklılığı, farklılığın kaynağını bilmeyenlerin fevranları yüzünden zamanla ümmet arasındaki birliği bozacak boyutlara ulaştı. Özellikle muhtelif şehirlere mensup müslümanların bir araya geldikleri ve vahyin farklı suretleriyle karşılaştıkları ortamlarda, bu farklılığın yol açtığı sorunlar kendini daha net göstermekteydi. Nitekim Hz. Osman zamanında Ermenistan-Azerbaycan üzerine düzenlenen bir seferde böyle bir sorunla karşılaşıldı. Zira bu sefere katılan ordu, değişik bölgelere mensup olan, dolayısıyla da Kur'an kıraati noktasında aralarında farklılık bulunan askerlerden oluşmaktaydı.⁵⁶ Ordu içindeki Iraklılar Abdullah b. Mes'ud'un, Şamlılar ise Ubey b. Ka'b'ın kıraatini takip ediyorlardı. Rivayete göre iki grup arasında وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ (Bakara 2/196) ayetinin وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ şeklinde okunmasıyla birlikte büyük bir kıraat

⁵² İzmirli, İsmail Hakkı, *Tarih-i Kur'an*, Böre Yay., İstanbul 1956, s. 11; Öztoprak, Siraceddin, *Kur'an Kıraatı*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005, s. 28.

⁵³ Zurkanî, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1995, I, s. 207.

⁵⁴ Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016, s. 76; Zurkanî, *Menahilu'l-İrfan*, I, s. 208.

⁵⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 382.

⁵⁶ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 60-61; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 53-54; İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 134.

ihtilafı baş gösterdi.⁵⁷ Aralarında çıkan tartışma neticesinde iş, tenkit noktasından çıkıp birbirlerini tekfir etmeye kadar gitmişti. Ordudaki Iraklı ve Şamlı askerlerden müteşekkil grubun komutanı olan Huzeyfe b. el-Yeman (öl. 36/656) durumun vehametini ve ciddiyetini görünce, sefer dönüşü önce Kufe'ye uğrayıp durumu ahaliye haber vermiş ve müslümanların bir kıraat üzerinde toplanması fikrinde olduğunu beyan etmişti. Bu düşünceye ashap ve tabiinden pek çok kimse katılmış, ancak İbn-i Mes'ud ve talebeleri karşı çıkmışlar ve bundan dolayı da Abdullah b. Mes'ud ile aralarında bir münazaa meydana gelmişti. Bunun üzerine Huzeyfe Kufe'den ayrılmış ve doğruca Medine'ye gelerek konuya ilişkin müşahede ve düşüncelerini Hz. Osman'a arz etmiştir. Anlatılanları dinleyen Hz. Osman, aralarında İmam Ali ve Ubey b. Ka'b'ın da bulunduğu ashaptan bir heyeti toplayarak durumu istişare etmiş ve ümmet arasında mushaf birliğini sağlama ve gerektiğinde müracaat kaynağı olacak mushaflar yazdırma fikrinde ashabın muvafakatini alınca istinsah/çoğaltma emrini vermiştir.⁵⁸ Öncelikle Hz. Ebu Bekir döneminde derlenen sahifeler doğrultusunda mushafların hazırlanması yönünde bir çalışma başlatmış, ilk iş olarak bu Mushafi Hz. Hafsa'dan istemiş ve bu görevi üstlenecek bir heyet oluşturma yoluna gitmiştir. Genel kabule göre heyet dört kişiden oluşmaktadır ki bunlar ensardan Zeyd b. Sabit ile Kureyş'ten Abdullah b. Zübeyr (öl. 73/692), Said b. el-Âs (öl. 59/679) ve Abdurrahman b. el-Haris'tir (öl. 43/663).⁵⁹ Hz. Osman, heyetteki üç Kureyşli üyeye, onlarla Zeyd b. Sabit arasında imlaya ilişkin bir ihtilaf söz konusu olması durumunda, yazımı Kureyş lehçesi doğrultusunda yapmaları talimatını vermiş ve şöyle demiştir: "Siz, Zeyd ile ihtilafa düşerseniz, onu Kureyş lisanı ile yazınız; çünkü Kur'an onların dili ile indirilmiştir."⁶⁰ Kaynaklarda yalnızca Bakara suresi 248. ayette geçen التابوت kelimesinin, bu şekliyle mi yoksa التابوت şeklinde mi yazılacağı hususunda fikir ayrılığı vuku bulduğundan ve heyet üyelerinin Hz. Osman'ın talimatına bağlı olarak Kureyş lehçesi doğrultusunda açık tâ ile التابوت şeklinde yazdıklarından bahsedilmektedir.⁶¹

İslam âlimleri, ayetlerin sure içi sıralamasının tevkifi olduğu, yani Cebrail'in (a.s) Hz. Peygamber'e bildirmesi doğrultusunda gerçekleştiği hususunda hemfikirdirler. Surelerin mushaf içi sıralamasının tevkifi olup olmadığı meselesi ise ihtilafli bir meseledir. Sahabeye ait olan özel mushafların, surelerin tertibi itibariyle farklılık arz etmesi ve bu noktada bir birliğin bulunmaması, İslam âlimlerinin bir kısmını surelerin tertibinin ashabın içtihadına dayalı olarak gerçekleştiği yönünde bir kabule sevk etmiştir.⁶² Bununla birlikte surelerin tertibinin tevkifi olduğu kanaatinde olanlar da vardır. Bu görüş sahipleri, Hz. Peygamber'in son arzada Kur'an surelerini belli bir tertibe

⁵⁷ Şakakî, *Hilyetu't-Tilave*, s. 25, 344. Benzer bir rivayet için bkz. Sicistanî, Abdullah b. Ebî Davud, *Kitabu'l-Mesahif*, Matbaatu'r-Rahmaniye, Kahire 1936, s. 12. Sicistanî, ilgili ayetin Abdullah b. Mes'ud'un mushafında وَأَقِيمُوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلْبَيْتِ şeklinde yazılmış olduğunu aktarmaktadır ki bundan, muhalif şekilde okuyanların Abdullah b. Mes'ud'un okuyuşunu takip eden Iraklılar olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 55.

⁵⁸ Buharî, *Fedailu'l-Kur'an*, 3; Tirmizî, *Kitabu Tefsiri'l-Kur'an*, 10; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 84-86; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 61.

⁵⁹ Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 19; Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi Ulumi'l-Kur'an*, Mısır 1972, I, s. 236.

⁶⁰ Buharî, *Fedailu'l-Kur'an*, 3; Danî, Ebu Amr Usman b. Said, *el-Mukni' fi rasmi mesahifi'l-Emsar*, Mektebetu'l-Kulliyati'l-Ezheriyye, Kahire-ts, s. 14.

⁶¹ Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 19; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 72.

⁶² Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 186; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 48.

göre okuduğu, bu tertibin de Levh-i Mahfuz'da bulunan ezeli kelamın tertibiyle aynı olduğu yönündeki görüşleri,⁶³ söz konusu kanaatlerini teyit eden deliller olarak zikretmişlerdir.⁶⁴

Hiz. Osman'ın çoğalttığı nüshaların hareke ve nokta olmaksızın yazıldığı bilinmektedir. Bununla birlikte istinsah sürecinde yazılan mushafların imla özellikleri değerlendirildiğinde, dişilik alameti olan tâ'ların kimi yerde açık سُنَّتِ الْأَوَّلِينَ (Enfal 8/38) kimi yerde kapalı لِسُنَّةِ اللَّهِ (Fetih 48/23) resmedilmesi, bazı harf ve edatların kimi durumlarda bitişik عَمَّا تَعْمَلُونَ (Bakara 2/85) kimi durumlarda ayrık عَنْ مَا تُهْوَا (Araf 7/166) yazılması, her ne kadar istisnaları olsa da med harfi olan elif'in كَتَبَ kelimesinde olduğu gibi kelime ortasında iken hazfedilip resim olarak belirtilmemesi,⁶⁵ رَكُوعٌ ve طُوبَى kelimesinde görüldüğü üzere med harflerinin bazen yazıldığı halde okunmaması وُتُبَى ve طُوبَى kelimelerinde olduğu gibi elif harfinin bazen vâv ve yâ şeklinde resmedilmesi, her iki kelimenin de مَهْ şeklindeki yazım iskeleti ile resmedilmesi mümkün iken مَائَةٌ kelimesini مِنْ lafzından ayırabilmek için مَائَةٌ kelimesine ziyade edilen elif harfi gibi,⁶⁶ birtakım hususiyetlerin varlığı mushaflarda gözlenmiştir.

Bazı araştırmacılar, ilk vahiy malzemelerinin Hiz. Rasulullah'ın murakabesi altında yazılmış olmasından hareketle, bu tür imla özelliklerinin mushaf hattına mahsus olduğunu ve dolayısıyla da tevkiye olup bağlayıcılığının bulunduğunu ileri sürmüşlerdir. O kadar ki Ahmed b. Hanbel, herhangi bir harfin yazımında Osman mushaflarına muhalefette bulunmanın haram olduğunu söylemiştir.⁶⁷ Bazı araştırmacılar ise İslam öncesi veya İslami döneme ait Arapça kitabeler ile Arap yazısına kaynaklık ettiği düşünülen Nebatça kitabe ve tabletlerde görülen imla tarzının tanıklığına başvurarak, mushaf yazısında gözlemlenen imla hususiyetlerinin gerek o dönem Arap yazısında gerekse de önceki yazılarda var olduğu fikrini dillendirmişlerdir. Buna göre mushaflarda görülen yazım özellikleri mevcut dönemin imla anlayışını yansıtmaktadır.⁶⁸

İstinsah sürecinde noktanın Arap yazısında kullanımı ilgili olarak ج - خ - ذ - ز - ش - ن harfleri noktalı olan ve hicri 22 tarihli olduğu öngörüldüğünden istinsah öncesi döneme denk gelen bir papirüsten bahsedilmektedir.⁶⁹ Bu bağlamda noktalama işaretlerinin daha önceki dönemde mevcut olduğu, ancak Hiz. Peygamber'den gelen sahih okuyuşların tamamını belirtebilme amacına matuf olarak kullanılmadığı yönünde açıklamalar serdedilmiştir.⁷⁰ Buna mukabil Danî'nin, Arapların nokta ve hareke bilmediklerini, bu yüzden de resim benzerliğine sahip kelimelerin ayrımını kimi harfleri ziyade kılmak suretiyle gerçekleştirdiklerini ifade eden açıklamalarıyla,⁷¹ Arap yazısına kaynaklık etmiş olan Nebat yazısının en temel özelliklerinden birinin bu tarz işaretlere sahip olmaması oluşu da böyle bir telakkiyi sahiplenmeye imkân vermemektedir.⁷² Her hâlükârda söz

⁶³ Zerkeşî, *el-Burhan*, I, s. 259.

⁶⁴ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 189; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 28.

⁶⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 190.

⁶⁶ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 169.

⁶⁷ Zerkeşî, *el-Burhan*, I, s. 379.

⁶⁸ Dağ, Mehmet, *Tarihsel Perspektif ve Problematik Sorgulaması Bağlamında Kiraat İlminde İhticac Olgusu*, Atatürk Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2005, s. 79; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 282-284, 287.

⁶⁹ Hamidullah, Muhammed, *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, Beyan Yayınları, İstanbul 1998, s. 36.

⁷⁰ İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr, *en-Neşr fi'l-Kiraati'l-Aşr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-ts, I, s. 33.

⁷¹ Danî, Ebu Amr Usman b. Said, *el-Muhkem fi nakti'l-mesahif*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1986, s. 176-177. Bu manada ziyade edilen harflerle عَمْرُو-عَمْرُو، أُولَى-أُولَى، أُولَى-أُولَى gibi kelimeler birbirlerinden ayırt edilebilmiştir.

⁷² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 389.

konusu dönemde yazılan mushaflar, aynı iskelet üzerinde birçok okuyuşu kapsamına alabilecek potansiyele sahip bir imla tarzıyla noktasız ve harekesiz olarak yazılmıştır.⁷³ Sözelimi, *el-Cami'* müellifinin belirttiği üzere, ittifakla tüm mushaflarda elif harfi olmaksızın **حَلَفَ** (Meryem 19/9) şeklinde harekesiz ve noktasız olarak resmedilen kelime,⁷⁴ Hz. Rasulullah'tan gelen rivayetler doğrultusunda hem **حَلَفْتُكَ** hem de **حَلَفْنَاكَ** (حَلَفْنَاكَ) şeklinde iki ayrı vecihle okunmuştur.⁷⁵ Tersinden okumak gerekirse yedi harf ruhsatı doğrultusunda Hz. Rasulullah'tan gelen rivayetlerle birlikte **نَعْفَرُ** (Bakara 2/58) şeklinde üç ayrı vecihle⁷⁶ okunabilen bu kelime, mushaflarda **نَعْفَرُ** şeklinde aynı imla ile yani tek bir resimle gösterilebilme imkânına kavuşmuştur.

İstinsah sürecinde birden fazla nüsha yazılmış olmakla birlikte bu nüshalar birbiriyle karşılaştırıldığında aralarında bazı yazım farklarının bulunduğu gözlenmiştir. Zira her ne kadar mushaflarda nokta ve harekenin kullanılmamış olması, imlanın muhtelif okuyuşları ifade edebilmesine imkân tanımış olsa da imlanın taşıyamadığı okuyuş farkları da bulunmaktadır.⁷⁷ Ebu Amr ed-Danî, Hz. Osman'ın vahiy ürünü olan; ancak yazım farkı gerektiren kelimeleri bir mushafta gösterebilmek istemesine rağmen, aynı kelimeyi iki defa yazdırmamak için, o kelimeleri muhtelif mushaflarda ayrı ayrı yazdırmaya karar verdiğini söylemiştir.⁷⁸

Kaynaklarda farklılıklarına yer verilen mushaflar, İmam Mushaf ile Mekke, Medine, Kufe, Basra ve Şam mushaflarıdır. Bu farklılıkları tespitiye yönelik çalışmalar neticesinde, ilgili kaynaklardan derlediği bilgilerden hareketle M. Emin Maşalı, kırk küsur yerde geçen bu farklılıkları telif ettiği eserinde teferruatlı olarak incelemiştir. Zikri geçen mushaflardaki bu farklılıklardan bazıları şunlardır: Hadid suresi 57/24 Medine ve Şam mushaflarında **فَإِنَّ اللَّهَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ** şeklinde iken, diğer mushaflarda **فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ** şeklinde **هُوَ** ziyadesiyledir. Yunus suresi 10/22 Şam mushafında **يُنشِرُكُمْ** şeklinde nûn ve şîn harfi ile diğerlerinde ise **يُسِيرُكُمْ** şeklinde sîn ve yâ harfi ile. Muhammed suresi 47/18 Mekke ve Kufe mushaflarında **إِنْ تَأْتِيهِمْ** şeklinde şart edatı **إِنْ** ve müzaraat harfinin hafzı ile diğer mushaflarda ise **أَنْ تَأْتِيَهُمْ** şeklinde müzariyi nasbeden **أَنْ** ve müzaraat harfinin ispatıyladır. Mu'minun suresi 23/87 ve 89 Basra mushafında **سَيَقُولُونَ اللَّهُ** şeklinde, diğer mushaflarda ise **سَيَقُولُونَ لِلَّهِ** şeklindedir. Mu'minun suresi 23/112 ve 114 Kufe mushafında **قُلْ** şeklinde emir kipinde, diğer mushaflarda ise **قَالَ** şeklinde üçüncü tekil şahıs kipindedir. Furkan suresi 25/25 Mekke mushafında **نَزَّلَ** şeklinde çift nûn ile diğerlerinde ise **نَزَلَ** şeklinde tek nûn ile. Tevbe suresi 9/89 Mekke mushafında **مِنْ تَحْتِهَا** şeklinde **مِنْ** ziyadesiyle, diğer mushaflarda ise **تَحْتِهَا** şeklinde **مِنْ** harfi ceri olmaksızın yazılmıştır.⁷⁹

Zeyd b. Sabit başkanlığındaki heyet, istinsah ile ilgili faaliyetlerini beş senede⁸⁰ tamamlamış ve sureleri, bugün elimizde bulunan mushafların tertibine göre sıralamıştır. Çoğaltılan mushaflar ise önde gelen İslami merkezlere gönderilmiştir. Ancak istinsah edilen nüsha sayısı ihtilafa konu olmuştur. İbnu'l-Cezerî, mushaf sayısını sekiz olarak vermiştir. Ona göre Basra, Kufe, Şam, Mekke,

⁷³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 7.

⁷⁴ İbn-i Vesik el-Endülüî, *el-Cami' lima yehtacu ileyhi min rasmi'l-mushaf*, Dâru'l-Enbar, Bağdad 1988, s. 106.

⁷⁵ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 317.

⁷⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 215.

⁷⁷ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 72.

⁷⁸ Danî, *el-Mukni'*, s. 118-119.

⁷⁹ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 257-265; bu farklılıklarla ilgili olarak ayrıca bkz. Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 39 vd; Danî, *el-Mukni'*, s. 106 vd; *Mukaddimetan*, s. 117 vd.

⁸⁰ Kevserî, *Makalatul-Kevserî*, s. 30.

Medine, Yemen ve Bahreyn'e birer nüsha gönderilmiş, bir nüsha da halifenin yanında bırakılmıştır ki İmam Mushaf olarak anılan budur.⁸¹ İbn-i Hacer ve Suyutî'ye göre ise mushaf sayısı beştir.⁸² Hz. Osman mushafları arasındaki farklardan bahseden rivayetlerde Mekke, Medine, Basra, Kufe ve Şam mushafları ile Hz. Osman'ın kendisine tahsis ettiği mushaftan bahsediliyor olması, mushaf sayısının altı olduğu kanaatini kuvvetli kılmaktadır. Zira Bahreyn ve Yemen'e mushaf gönderilmiş olması durumunda, mushaf farklarını konu edinen rivayetlerde bu şehir mushafları ile ilgili bilgilerin yer alması gerekirdi.⁸³ Bu manada Ebu Ali el-Ehvazî'nin Yemen ve Bahreyn mushafları ile ilgili olarak: "Bu ikisi hakkında ne bir haber işittik ne de onların izine rastladık." dediği nakledilmiştir.⁸⁴ Diğer taraftan istinsah edilen mushafların, o mushaf hattının ihtiva ettiği kıraat vecihlerini bilen birer muallim eşliğinde beldelelere gönderildiği de bilinmektedir. Bu çerçevede Zeyd b. Sabit Medine'de kalmış, Abdullah b. Saib Mekke'ye, Muğire b. Ebi Şihab Şam'a, Ebu Abdurrahman es-Sülemî Kufe'ye, Âmir b. Kays ise Basra'ya gönderilmiştir. Görüldüğü gibi kaynaklarda beş kişi ve beş şehirden bahsedilmektedir.⁸⁵

İstinsah işi tamamlanıp ümmetin onayı alındıktan ve yapılan çalışma üzerinde icma vaki olduktan sonra Hz. Osman, bu mushafları ileri gelen şehirlere göndermiş ve önceki sürece ait bütün özel mushafların ve Kur'an nüshalarının imhasını emretmiştir.⁸⁶ Ancak kaynaklardaki bilgiler, bu uygulamanın İbn-i Mes'ud'un tepkisini çektiğini göstermektedir. Nitekim İbn-i Mes'ud'un: "Mushafımı teslim etmeyeceğim; çünkü onu bana Rasulullah okuttu." dediği ve Kufelilere ellerindeki mushafları saklamalarını tavsiye ettiği belirtilmektedir.⁸⁷ İstinsah heyetinde yer almayı hoş görmediğini de şu sözleriyle ortaya koymuştur: "Ben, mushafları yazma işinden uzak mı kalacağım.", "Oysa ben, Allah Rasulünün mübarek ağzından 70 sure aldığım vakit, Zeyd daha bir sabi çocuk idi."⁸⁸ Ne var ki onun bu karşı çıkışı da sahabenin ileri gelenlerinden tepki almıştır. Nitekim sonradan İbn-i Mes'ud'un da bu muhalif tavrından dolayı pişmanlık duyduğu bilinmektedir.⁸⁹ Ancak İbn-i Mes'ud'un komisyona alınmamasıyla ilgili olarak da, o anda Medine dışında Kufe'de bulunuyor olması, Kur'an'ın tamamını Hz. Rasulullah'tan dinlememiş olması ve karşıt görüşte olduğunun biliniyor olmasının da etkili olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.⁹⁰ Şunu da belirtmek gerekir ki İbn-i Mes'ud'un: "Bana, Zeyd b. Sabit'in kıraati üzerine okumamı mı emrediyorsunuz? Oysa ben Kur'an'ı, Hz. Rasulullah'ın ağzından öğrendim." şeklindeki sözleri,⁹¹ mushafların son arzada bulunduğu öngörülen Zeyd b. Sabit'in okuyuşuna muvafık olarak düzenlendiği ve İbn-i Mes'ud'un bunu sebepsiz bir tercih olarak değerlendirdiğinden kendi

⁸¹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 7.

⁸² İbn-i Hacer, *Fethu'l-barî*, IX, s. 18; diğer görüşler için bkz. Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 74-75.

⁸³ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 75-76.

⁸⁴ Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 159.

⁸⁵ Zurkanî, *Menahil*, I, s. 403-404; Subhî Salih, *Mebahis*, s. 86; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 76.

⁸⁶ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 63.

⁸⁷ Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 15; Ahmed Cevdet Paşa, *Hulasatu'l-Beyan fi Te'lifi'l-Kur'an*, Karabit ve Kasbar Matbaası, İstanbul 1303, s. 14-15.

⁸⁸ Cevdet Paşa, *Hulasatu'l-Beyan*, s. 16; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 79-81; Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 15.

⁸⁹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 421.

⁹⁰ İbn-i Mes'ud, 70 sureyi Hz. Rasulullah'tan dinleyip ezberlemiş, kalan 44 sureyi ise peygamberimizin vefatından sonra Mücemma b. Cariye'den tamamlamıştır. Oysa Zeyd b. Sabit, Hz. Peygamber hayatta iken Kur'an'ın tamamını ezberlemiştir. Bkz. Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 83; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 50.

⁹¹ Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 15; Cevdet Paşa, *Hulasatu'l-Beyan*, s. 14-15.

okuyuşuna devam etmek istediği şeklinde yorumlanmıştır.⁹² İbn-i Mes'ud'un yukarıdaki sözleri, Hz. Osman mushaflarının yedi harfe bir kısıtlama getirdiği yönündeki görüşleri destekler niteliktedir. Zira bu sözler ve İbn-i Mes'ud'un mushafını imha etmeye yanaşmaması, sadece surelerin tertibinin farklılığıyla açıklanabilecek nitelikte gözükmemektedir.

Mushafların istinsah edilip farklı beldelere gönderilmesi, bölgeler arasındaki okuyuş farklılığını tamamen ortadan kaldırmamış, yalnızca yedi harf ruhsatının sonucu olan kıraatlere bir sınırlama getirmiştir. İstinsah sonrası her bir şehir halkı, istinsah öncesi döneme ait okuyuşlarından mushaf hattına uygun olanları okumayı sürdürmüşler, uymayanları ise terk etmişlerdir.⁹³

Hz. Hafsa'nın elinde bulunan Mushafa gelince, kaynaklarda geçtiği itibariyle Muaviye tarafından Medine Emiri olarak tayin edilen Mervan b. Hakem (öl. 65/685) söz konusu mushafı Hz. Hafsa'dan istemiş; fakat Hz. Hafsa, Mervan'ın bu isteğini reddetmiştir. Hz. Hafsa'nın ölümü üzerine kardeşi Abdullah b. Ömer'e geçen mushafı, Abdullah, ısrarları üzerine Mervan'a vermiş, Mervan da onda Osman mushaflarının yazısına uymayan kimi yönlerin bulunabileceği, dolayısıyla da bu durumun bazı kimseleri yanlış kanaatlere sevk edeceği endişesiyle imha etmiştir.⁹⁴

Aslında yedi harfin mahiyetiyle ilgili, yeri gelmediğinden dolayı daha önce değinmediğimiz, ancak anlam merkezli olarak eş anlamlı/müteradif kelimelerin birbiri yerine kullanılması şeklinde yorumlanan bir görüş daha bulunmaktadır. Bu manada, Hz. Ömer'in *فَاسْعُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ* (Cuma 62/9) ayetini *مَرُّوا فِيهِ* ve *سَعَوْا فِيهِ* şeklinde; Ubey b. Ka'b'ın *مَشَوْا فِيهِ* (Bakara 2/48) ayetini *مَرُّوا فِيهِ* şeklinde;⁹⁵ Abdullah b. Mes'ud ve Said b. Cübeyr'in *كَالَصُوفِ* (Karia 101/5) ayetini *كَالْمَنْفُوشِ* şeklinde okudukları⁹⁶ veya Hz. Peygamber'in *طَعَامُ الْأَثِيمِ* (Duhan 44/44) ayetindeki *الْأَثِيمِ* lafzını düzgün telaffuz edemeyen birini gördüğünde *طَعَامُ الطَّالِمِ* şeklinde okuttuğu ve bu adamın dilini düzeltip öğretmesi için Ubey b. Ka'b'ı talimatlandığı yönündeki rivayetler gibi daha birçok rivayet bulunmaktadır.⁹⁷ Yine bu minvalde Enes b. Malik'in *وَأَقُومُ قِيلاً* (Müzzemmil, 73/6) ayetini *وَأَصُوبُ قِيلاً* şeklinde okuduğu, kendisine yöneltilen itiraz üzerine de: " أَقُومُ - أَصُوبُ - قِيلاً " hepsi de birdir." dediği kaydedilmiştir.⁹⁸ Enes b. Malik'in, bu rivayetteki gibi bir kelimeyi üç ayrı formatta okuduğu zikredilen birçok rivayet bulunmaktadır.⁹⁹ Kaynaklarımızda, sahabeye izafe edilen ve Hz. Osman'ın istinsah ettiği mushafların hattıyla uyuşmayan rivayetlerle ilgili olarak birçok yorum serdedilmiştir. Bu okuyuşlar içerisinden bazılarının uydurma olduğu, bazılarının neshedildiği, bazılarının gerek Hz. Peygamber gerekse de sahabe tarafından izah ve tefsir amaçlı söylendiği veya ashabın kişisel nüshalarına şerh amacıyla yazılmış şahsi notlardan ibaret olduğu halde sonrakiler tarafından Kur'an'dan zannedildiği, bazılarının da yedi harf ruhsatı doğrultusunda Kur'an kastıyla okunduğu yönünde çok güçlü analizler bulunmaktadır.

İstinsah ettirilen mushafların hattıyla uygunluk arz etmeyen tüm okuyuşları değerlendirmeye tabi tutan Ebu'l-Abbas el-Mehdevî (öl. 440/1048), yedi harfin temelde iki tür farklılığı tazammun

⁹² Cevdet Paşa, *Hulasatu'l-Beyan*, s. 15.

⁹³ Mekki, Muhammed b. Ebî Talib el-Kaysî, *el-İbane an Meani'l-Kıraat*, Dâru'l-Me'mun li't-Turas, Dimaşk 1979, s. 37-38; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 349-350; *Kıraat İlmi*, s. 31.

⁹⁴ Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 21; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 165.

⁹⁵ Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 104; *Mukaddimetan*, s. 222.

⁹⁶ Buharî, *Tefsiru'l-Kur'an*, Suretu'l-Karia, 101; *Mukaddimetan*, s. 222.

⁹⁷ *Mukaddimetan*, s. 229-230; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 95-98.

⁹⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 98; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 205.

⁹⁹ İlgili rivayetler için bkz. İbn-i Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Muhtesab fi Tebyini Vucuhi Şevazzi'l-Kıraat*, Kahire 1994, I, s. 296; *Mukaddimetan*, s. 229.

ettiği kanaatindedir: İlki kelime ziyade ve noksanlığı, bir kelimenin yerini başka bir kelimenin alması, kelimeler arasında takdim-tehir olması şeklindeki farklılıklardır. Bu tür farklılıklar, ümmetin mushaflar üzerindeki icma ile terk edilmiş ve devre dışı kalmıştır. İkinci tür farklılıklar ise izhar, idğam, revm, işmam, kasr, med, tahfif, teşdid, hareket değişimi, harf değişimi gibi mushaf imlasının elverdiği farklılıklardır ki bugün kıraat olarak okunanlar bu kabildendir.¹⁰⁰

İstinsah faaliyetinden sonra yedi harfin varlığını sürdürüp sürdürmediği konusu bu manada ihtilaflı meseleler arasında bulunmaktadır. Yapılan açıklamalardan, bu konuda üç temel eğilimin bulunduğu görülmektedir. İlki yedi harfin neshedilmediği ve istinsah edilen mushafların, yedi harfin tamamını ihtiva ettiği görüşüdür. Bu görüşün en temel dayanağı, müslümanların Kur'an'ın indiği yedi harften herhangi birini ihmal etmesinin caiz olmayacağı görüşüdür.¹⁰¹ Nitekim Bakillanî, diğer altı harfi terk ettiği şeklinde Hz. Osman'a yöneltilen tenkitlere cevap sadedinde bu görüşü dile getirmiştir. Ona göre istinsah faaliyetinde kaldırıldığı öngörülen kıraatler, vahyi bir temele dayanmayan ve kıraat olarak okunması caiz olmayan ahad haberlerdir.¹⁰² Benzeri kanaatleri paylaşan İbn-i Hazm da şöyle demektedir: "Yedi harf olduğu gibi bakidir ve kıyamete kadar da öyle kalacaktır. Zira o, korumasını Allah'ın tekeffül ettiği vahiydendir. Allah'ın kefalet ettiği şeyin zayı olması ise mümkün değildir."¹⁰³

İkinci telâkki ise ilkinin tam aksine Osman mushaflarının yedi harften yalnızca birini ihtiva ettiği yönündedir. Bu görüşte olanlar, başlangıçta Arapların dillerinde farklılık bulunduğunu ve başka lehçelerle okumalarının onlara zor gelmesi sebebiyle bu ruhsatın verildiğini, ancak zamanla Kur'an'ın Kureyş lehçesi ile okunmasında belli bir istikrar yakalanınca ruhsatın devamına gerek kalmadığını ve diğer altı harfin neshedilip yürürlükten kaldırıldığını söylemişlerdir.¹⁰⁴ Yedi harf ruhsatının kaldırıldığını bildiren bir rivayet bulunmamakla birlikte yedi harfin neshedildiğini düşünenlerden bazıları, bunun Hz. Rasulullah zamanında son arza ile bazıları da Hz. Osman devrinde istinsah faaliyetiyle birlikte ümmetin icmasıyla gerçekleştiği kanaatindedirler.¹⁰⁵ Bu görüşün en önde gelen mümessilinin Taberî olduğunu söyleyebiliriz. Taberî'ye göre Allah ümmeti, Kur'an'ın hıfzı ile mükellef tutmuş, ancak yedi harfin tamamını korumakla yükümlü tutmamış ve onlardan herhangi birini tercihte ümmeti muhayyer bırakmıştır. Bu bakımdan ruhsat kabilinden olan diğer altı harfin terkinin bir sorumluluk gerektirmediğini kaydetmiştir.¹⁰⁶ Bu telakkinin temel dayanaklarından biri de Hz. Osman'ın istinsah heyetine: "Bir kelimenin yazımında fikir ayrılığına düştüğünüzde onu Kureyş lehçesi üzere yazın." demesidir. Nitekim Mekki, bu ifadeye dayanarak mushafların tek bir harf, yani Kureyş lehçesi doğrultusunda resmedildiğini söylemiştir.¹⁰⁷

Üçüncü ve son telakki ise, Hz. Osman mushaflarının yalnızca imlalarına uygun düşen harfleri içerdiği, diğerlerini içermediği şeklindedir. Buna göre çoğaltılan mushaflar, Kur'an'ın son arzada karar kılan şekli esas alınarak kitabette birlik sağlayacak tarzda yazılmış, fakat nokta ve

¹⁰⁰ İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Muncidu'l-Mukriin ve Murşidu't-Talibin*, Mekke 1419, s. 182-183; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 16.

¹⁰¹ Danî, *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'an*, s. 63; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 31.

¹⁰² Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 184-187; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 344-345.

¹⁰³ İbn-i Hazm, Ebu Muhammed Ali, *el-İhkâm fî Usulî'l-Ahkâm*, Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1345, IV, s. 165.

¹⁰⁴ Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 106; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 215-216.

¹⁰⁵ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 215.

¹⁰⁶ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, Dâru'l-Mearif, Kahire-ts, I, s. 58, 64-65.

¹⁰⁷ Mekki, *el-İbane*, s. 23; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 346.

hareke konulmayarak diğer vecihlerden yazı hattının şümülüne girebilenleri de muhafaza edilmiştir. Mushafların resmine muhalif olan kıraatler ise, senetleri sahih olsa bile terk edilmiştir. Çünkü bu nevi okuyuşları muhafaza etmek gerekli değildir, zira bu bir vücut değil ruhsattır.¹⁰⁸ İbnu'l-Cezerî: "Selef ve halefe mensup cumhur ulema, Osman mushaflarının, yedi harften yalnızca resimlerinin elverdiklerini içerdiği kanaatindedir." demek suretiyle bu görüşü cumhur ulemanın görüşü olarak takdim etmiştir.¹⁰⁹

Bu görüşlerle ilgili olarak şunu belirtmek gerekir ki, mushaf hattıyla örtüşmeyen ve dolayısıyla terk edilen okuyuşların bulunması, istinsah edilen mushafların yedi harfin tamamını ihtiva ettiği şeklindeki ilk kanaati geçersiz kılmaktadır. Çünkü nakli sahih olduğu halde mushaf hattı ile örtüşmeyen çok sayıda kıraat bulunmaktadır. Osman mushaflarının yedi harfin tamamını ihtiva etmesi durumunda ise Hz. Osman'ın mushafları istinsahının bir anlamı kalmayacaktır. Hâlbuki Hz. Osman, yedi harf ruhsatına bağlı olarak zuhur eden okuyuş farklarının ümmet arasında tevhit ettiği ihtilafı gidermek ve bu farklılıklara bir sınırlama getirmek amacıyla mushafları istinsah ettirmiştir.¹¹⁰ Mushafların istinsahında belli bir okuyuşun itibara alındığını gösterir birtakım bilgiler bulunmakla birlikte, o okuyuşun hangisi olduğunu tespit etmemize imkân tanıyacak bir delilin bulunmaması da ikinci telakkiyi kabul etmeyi imkânsız kılmaktadır. Sözgelimi Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin: "Ebu Bekir, Ömer, Osman, Zeyd b. Sabit, muhacir ve ensarın kıraati tekti; zira onlar, Hz. Peygamber'in vefat ettiği yıl Cebail'e iki defa sunduğu, vefatına kadar insanlara okuttuğu ve Zeyd b. Sabit'in tanıklık ettiği yaygın kıraati okuyorlardı."¹¹¹ şeklindeki ifadeleri, mushafların yazımında tek bir okunuşun esas alındığını ifade etmekte ise de yaygın kıraat olarak nitelenen bu okuyuşun hangisi olduğunu ortaya koyamamaktadır. Bunun yanı sıra mushafların tek bir harfi ihtiva ettiği kanaati, tek bir harf içinde dahi okuyuş farklarının söz konusu olabileceği kabulünü taşımaktadır. Ancak yedi harf ruhsatını dile getiren rivayetler, okuyuş farklarının Kur'an'ın yedi harf üzere indirilmiş olmasının bir sonucu olduğunu gözler önüne sermektedir. İlk iki kanaat ile ilgili yapılan bu açıklamalar, bir taraftan onların kabul edilemez olduğunu gözler önüne sererken diğer taraftan İbnu'l-Cezerî gibi âlimler tarafından dillendirilen ve Osman mushaflarının, yedi harften imlaları ile örtüşenleri içerdiği şeklindeki telakkinin kabul edilebilirliğini ortaya koymaktadır.¹¹²

1.2.3. Kur'an'a Hareke ve Nokta Konulması

Kur'an'ın nüzul döneminden uzaklaştıkça nesilden nesile aktarılan dil kabiliyetinde bir zayıflama meydana gelmiş, özellikle gerçekleştirilen fetihler neticesinde, Araplarla Arap olmayanların bir arada yaşamaya başlaması, dilde bozulma ve hatalı kullanımlara yol açmıştır. Dile hâkimiyetin zayıflaması ve bunun bir sonucu olarak da Kur'an'ın okunuşu noktasında zorlukların yaşanması, özellikle gayr-i Arap unsurların Kur'an-ı Kerim'i okurken zaman zaman ciddi hatalar yapmaları, ileriki süreçte bu problemleri aşmak amacıyla okuyuşu kolaylaştırmaya yönelik bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak yanlış okumaları önlemek ve

¹⁰⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 187-188.

¹⁰⁹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 31; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 347.

¹¹⁰ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 347-348.

¹¹¹ Zerkeşî, *el-Burhan*, I, s. 237.

¹¹² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 348.

okumayı kolaylaştırmak amacıyla, tabiidinden Ebu'l-Esved ed-Duelî (öl. 69/688) tarafından nokta kullanılmak suretiyle Kur'an-ı Kerim'in harekelenmesi işlemi başlamıştır. Duelî'nin başlattığı bu sisteme göre i'rabı (kelimedeki son harfin harekesini) belirtmek üzere fetha için harfin üstüne, kesre için harfin altına ve ötre için harfin önüne bir nokta; bunların tenvinli şekilleri için de ikişer nokta konuyordu. Ardından Ebu'l-Esved'in talebeleri olan Nasr b. Asım (öl. 89/708) ve Yahya b. Ya'mer (öl. 129/746), hocalarının harekeleri belirtmek için kullandığı noktayı, şekil benzerliğine sahip harflerin ayrımını sağlamak amacıyla da kullanmışlar ve birbirine benzer harflere ayırt edici noktalar koymuşlardır. Ancak her ne kadar bununla benzer harflerin ayrımı sağlanmış olsa da bu defa hem harekeler hem de benzer harflerin ayrımı için aynı vasıtanın kullanılmış olması okuma hatalarına sebebiyet vermiştir. Zamanla muhtemel karışıklıkların önüne geçmek maksadıyla, hareke ve nokta için farklı renkler kullanılmışsa da bu da sorunu çözmek için yeterli olmamıştır. Bunu gidermek için de Halil b. Ahmed (öl. 175/791), harekeler için ayrı bir sistem geliştirmiş ve noktayı çizgiye dönüştürerek bugünkü "hareke" formatını uygulayan ilk kişi olmuştur.¹¹³ Günümüzde hemze için kullanılan ؤ şekli de Halil b. Ahmed tarafından geliştirilmiş, bilahare kendisi tarafından med, sükûn ve şedde gibi diğer fonetik olgular için de özel işaretler tespit edilerek hareke sistemi bugünkü şekline, büyük oranda Halil b. Ahmed'in çalışmaları neticesinde erişmiştir.¹¹⁴ Şunu da belirtmek gerekir ki sistemi kurgulayanların ölüm tarihleri baz alındığında, nokta ve hareke sisteminin nihai şekline evrilmesinin, bir asırdan fazla bir süreçte ve aşamalı olarak gerçekleştiği görülmektedir.¹¹⁵

Genel kabul bu olmakla birlikte nokta ve hareke gibi işaretlerin, İslam öncesi dönemde var olduğunu düşünenler de bulunmaktadır. Bu kanaat sahiplerinin dayandığı delillerin başında bu yöndeki nebevi beyanlar gelmektedir. Nitekim Muaviye, kâtibine yönelik olarak özel mektuplarının yazımında, her harfe sahip olduğu kendine has noktayı koymasını yönünde uyarıda bulunmuş ve Hz. Peygamber'in de kendisine bu yönde tavsiyede bulunduğunu zikretmiştir.¹¹⁶ Keza İbn-i Abbas'tan gelen bir rivayete göre o şöyle demiştir: "Her şeyin bir nuru vardır, kitabın nuru ise noktalanmasıdır."¹¹⁷ Bu görüş ise noktalama ve herekelemeye yönelik işaretlerin, mezkûr kişiler tarafından ortaya konulmadığı, onların sadece daha önce var olan; ancak çok az kullanıldığından dolayı yaygın olmayan işaretleri kullanıp geliştirdikleri yönünde bir kabulü içermektedir.¹¹⁸

1.2.4. Kıraatlerde İhtiyar ve Tedvin Dönemleri

Nüzul döneminde varlık kazanan kıraat ihtilafı, sahabe kanalıyla nüzul sonrası sürece taşınmış ve böylece varlığını devam ettirmiştir. Pek tabii ki sahabe'nin tamamı Kur'an ve kıraat bilgisi itibarıyla aydı düzeyde değildi. Nitekim rivayetlerde Kur'an bilgisi ve birikimi bakımından sahabe içerisinde bazı isimlerin temayüz ettiği görülmektedir. Bu anlamda bazı sahabiler, direk Hz.

¹¹³ Danî, *el-Muhkem*, s. 3-4; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 19; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 71-72; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 191-193; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 300-302, 324-325.

¹¹⁴ Koyuncu, Recep, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, Hacıveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, Konya 2018, s. 22; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 34; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 58; Danî, *el-Muhkem*, s. 6-7.

¹¹⁵ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 313.

¹¹⁶ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 40.

¹¹⁷ Kalkaşendî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-E'ş'a, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye*, Kahire 1966, III, s. 153; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 303.

¹¹⁸ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 72.

Peygamber'den bu harfleri alırken, bu imkânı elde edemeyen ve ikinci tabakada kalan bazı sahabîler de ilk tabakadaki sahabîlerden bu harfleri ahzetmişlerdir. Ancak Efendimizden rivayet edilen: "Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur. Bunlardan hangi harf üzere okursanız, doğru okumuş olursunuz."¹¹⁹ şeklindeki kayıt, tek bir kanaldan gelen okuyuşlar yerine muhtelif kanallardan gelen okuyuşları esas alma yönünde bir uygulamaya yol vermiştir. Nitekim kıraatini birinci tabakayı oluşturan sahabîlerden almış olan İbn-i Abbas, Kur'an'ı Zeyd b. Sabit'in kıraatine göre okuduğunu; ancak on sekiz yerde/vecihte ona muhalefet ederek İbn-i Mes'ud'un kıraatini tercih ettiğini söylemiştir.¹²⁰ Böylelikle kıraatte tercih olgusu, yani kıraat vecihleri arasında tercihte bulunma ve bu tercihe bağlı olarak da belli kıraat vecihlerini alma, belli vecihleri de devre dışı bırakma şeklindeki bu gelenek ashab-ı kiram döneminde başlamıştır.¹²¹

Tabiin döneminin sonu ve tebe-i tabiin döneminin başı ile birlikte kıraat alanında bir ihtisaslaşmanın başladığı yeni bir döneme girilmiştir. İhtiyar/tercih dönemi olarak anılan bu süreçte kıraat imamı olarak şöhret bulan kişiler, tek kanaldan gelen okuyuşları bütünüyle nakletme yoluna gitmek yerine muhtelif kanallardan gelen kıraatler içinden seçkide bulunma yönünde bir çalışma yürütmüşler ve yedi harf içinden harmanlayıp ihtiyar ettikleri bu okuyuşlar da onlara nisbetle anılmaya başlamıştır.¹²² Nitekim Mekkî (öl. 437/1045): "Tercihte bulunan bu kimseler, çok sayıda kişiden birtakım rivayetleri okudular, sonrasında da her biri okudukları ve rivayette bulundukları içinden bir kıraat tercihinde bulundular ki bu kıraat ona ihtiyar (tercih) lafzıyla nisbet edilmiştir."¹²³ sözleriyle bu hususa işaret etmiştir. Böyle bir yola tevessül edilmesinin nedeni ise, henüz daha sahih kıraat vecihlerinin yazı ile tespitin sağlanamadığı bu dönemde, çok sayıda ve muhtelif kanaldan sözlü olarak gelen kıraatlerin, sahihini sahih olmayanından ayırmaya ve böylece en sahih vecihleri tespit etmeye ihtiyaç duyulmuş olmasıdır. Zira bu dönemde sahabe ve tabiinden geldiği bilinen ve takipçisi çok olduğu için maruf olan okuyuşlar da vardı; takipçisi az olduğu için bilinirlik vasfı pek bulunmayan ve bu nedenle de sahabeye ve Hz. Peygamber'e nisbeti kesin olmayan okuyuşlar da vardı. Ayrıca salâhiyet sahibi olmayan kişilerin ortaya çıkıp da kıraat okuturken vehme düşerek yanlışlığı ve hata ettiği okuyuşlar da vardı. Hal böyle olunca her bir kurrâ, bu okuyuşlar içinden en çok takip edilen okuyuşu seçmeye ve kendi öngörüsü itibarıyla en sahih okuyuşu tercihe çalışmıştır.¹²⁴

Kıraat imamları, Kur'an kıraatini çok sayıda üstattan almışlardır. Bu da yedi harf içinden, aynı kelimenin birçok okunuş vechinin kendilerine ulaşmasına olanak sağlamıştır. Bu imamların her birinden iki veya daha fazla ihtiyar (kıraat) nakledilmiştir ki bunların tamamı da sahihtir. Bu manada ihtiyar sahibi kurrâ, talebelerine farklı ihtiyarlarını okutmuş, bu da onlardan gelen kıraat rivayetlerinin farklı olmasını sağlamıştır.¹²⁵ Söz gelimi İmam Asım, Meryem suresinin 25. ayetinde geçen تَسْقِطُ lafzını, talebelerinden olan Hafs'a bu şekliyle aktarırken; diğer talebesi olan Şube'ye ise

¹¹⁹ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevaid*, VII, s. 150; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, s. 204.

¹²⁰ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr, *Gayetu'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I, s. 382. İbn-i Abbas bu harflerden birinin de Bakara 61. ayette geçen (وَتُومَهَا) yerine okuduğu (وَتُومَهَا) kıraatini olduğunu belirtmiştir. Bkz. Sicistanî, *Kitabu'l-Mesahif*, s. 55.

¹²¹ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 229; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 32, 36.

¹²² Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 350; *Kıraat İlmi*, s. 184.

¹²³ Mekkî, *el-İbane*, s. 89.

¹²⁴ Hamed, Ğanim Kaddurî, *Ebhas fi Ulumi'l-Kur'an*, Dâru Ammar, Umman 2006, s. 42; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 35, 44.

¹²⁵ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 40.

تَسَاقُطُ ve تَسَاقُطُ şeklinde iki farklı vecihle aktarmıştır. Kıraat imamlarından aktarımda bulunan bu kişilerin, hocalarından yaptıkları bu farklı nakillere rivayet, kendilerine de "ravi" adı verilmiştir. Raviler ise, kıraat imamlarından iki veya daha fazla vecihle aldıkları bu okuyuş şekillerini farklı talebelerine okutmuşlar, böylelikle bu farklı vecihlerin sonraki nesillere aktarımı yine farklı nakil kanalları üzerinden gerçekleşmiştir. Bu vetirede aktarımı gerçekleştiren bu talebelere "tarik" adı verilmiştir. Söz gelimi Şube'nin تَسَاقُطُ şeklindeki okuyuşu talebelerinden Yahya b. Âdem'in aktarımıyla; تَسَاقُطُ şeklindeki okuyuşu ise talebelerinden Uleymî'nin aktarımıyla gerçekleşmiştir.¹²⁶ Böylece Şube ve Hafs, İmam Asım'ın ravileri; Yahya b. Âdem ve Uleymî ise Şube'nin tarikleri olarak vasıflandırılmıştır.

İhtiyar döneminde kıraat alanında belli bir ihtisas noktasını yakalamış olan kıraat imamlarının, önceki okuyuşlar içinden seçkide bulunarak kendilerine ait bir kıraat koleksiyonu oluşturma yoluna gitmeleri, yedi harf üzere indirilmiş olan Kur'an'ın okunması noktasında, birçok kıraatin ortaya çıkması gibi bir sonucu da beraberinde getirmiştir. Nitekim Ebu'l-Fadl er-Razî'nin belirttiği üzere, tarihin herhangi bir kesitinde sayısız imamın ortaya çıkıp da her birinin kıraate dair ayrı bir yöntem belirlemesi ve diğerlerinin ihtiyarda bulunduğu kıraatten farklı bir kıraati ihtiyar etmesi, seçilen kıraatin de ihtiyarın şartlarına uygun olarak mevcut vecihler içinden seçilmiş olması durumunda, bu kıraat yedi harfin dışına çıkmış olmayacağı gibi meşruiyetini de kaybetmeyecektir.¹²⁷

İhtiyar faaliyetlerinin doyuma ulaşması ve belli ihtiyarların öne çıkmasıyla sonuçlanan bu ihtiyar sürecinin ardından ihtiyarda bulunma yerine, şöhret bulmuş ihtiyarların derlenip tedvin edildiği yeni bir döneme girilmiştir. Bu çerçevede kıraatleri derleme yönünde ilk çalışmayı yapan Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam yirmi beş, Taberî yirmi iki, İbn-i Kuteybe ve İsmail b. İshak el-Malikî ise yirmi kıraati içeren bir kitap kaleme almış ve birçok kıraat bilgini de bu yönde eserler telif etmiştir.¹²⁸ Ancak Mekki b. Ebî Talib'in de ifade ettiği üzere, dördüncü asırda ihtiyarların alabildiğine çoğalması ve kıraat rivayet ve tariklerinde belirgin bir artışın meydana gelmesiyle birlikte insanlar arasında, mevcut kıraat farklılıklarına bir sınırlama getirilmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır.¹²⁹ Bu eğilimin bir sonucu olarak ihtiyarları tedvin döneminin en etkin şahsiyeti, kıraat tarihinin şekillenmesine olan etkisi itibarıyla değerlendirildiğinde Ebu Bekr b. Mücahid'dir (öl. 324/936). Kıraat ilminin geleceğe aktarılmasında Hz. Osman'dan sonra adeta ikinci kırılma noktası olan İbn-i Mücahid, *Kitabu's-Seb'a fi'l-Kıraat* isimli eseriyle müslümanlar nezdinde büyük kabul gören kıraatleri yedi olarak kayda geçirmiştir. Böylece kıraat tarihinde kıraat-ı seb'a olarak bilinen yedili kıraat sisteminin ortaya çıkışı ve takarruru onun sayesinde gerçekleşmiştir. İbn-i Mücahid bu çerçevede Medine'de Nafi', Mekke'de İbn-i Kesir, Basra'da Ebu Amr, Şam'da İbn-i Amir ve oldukça kozmopolit bir yapısı olan Kufe'de ise Hamza, Kisaî ve İmam Asım'ın kıraatlerini önceleyerek aktarmıştır. Her bir şehirde o şehrin kıraat birikimini en çok yansıttığını öngördüğü kişileri tercihe çalışan İbn-i Mücahid, Kufe'ye gelince, bu şehirde belli oranda temsil kabiliyeti bulunan üç ayrı ihtiyarı almak suretiyle şehrin kıraat birikimini aktarmaya çalışmıştır.¹³⁰

¹²⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 318.

¹²⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 43-44; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 38.

¹²⁸ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 352.

¹²⁹ Mekki, *el-İbane*, s. 63.

¹³⁰ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 56, 61-63.

İbn-i Mücahid, kıraatleri yedi ile sınırlayan bir geleneği başlatmakla kalmamış, aynı zamanda kıraat imamlarından rivayette bulunan ravilerin sayısına bir sınırlama getirme yoluna da gitmiştir. Bu anlayış, yedi kıraatin hadiste geçen yedi harfe karşılık geldiği ve *Kitabu's-Seb'a'da* rivayetlerine yer verilen ravilerin dışındaki diğer ravilerin okuyuşlarının velev ki daha sahih ve meşhur da olsalar makbul olmadığı yönünde hatalı bir anlayışı da beraberinde getirmiştir. Bu minvalde İbn-i Mücahid, bir yandan kıraat ihtilaflarına bir sınırlama getirerek bu yönde ortaya çıkan eğilime bir cevap verirken diğer yandan da yaptığı çalışmanın doğurduğu hatalı anlayıştan dolayı eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Ancak tüm bunlara rağmen İbn-i Mücahid sonrası kıraat çalışmaları, bir biçimde onun *Kitabu's-Seb'a'sı* etrafında şekillenmiş ve pek çok âlim yedi kıraati içeren eserler kaleme almıştır.¹³¹

İlerleyen süreçlerde kıraat çalışmalarının önemli merkezlerinden biri haline gelen Endülüs kıraat çalışmaları da yedi kıraat etrafında şekillenmiş, dolayısıyla İbn-i Mücahid çizgisinde olmuştur. Hac farızasını ifa amacıyla Endülüs'ten ayrılan âlimlerin, Mısır kurrâsından yedi kıraati ahzetalemelerinden ötürü, Endülüs kıraat birikimine kaynaklık etmiş olan Mısır'daki kıraat müktesebatı ise beklenen düzeyde ve genişlikte olmamıştır. Zira Mısır'ı ele geçiren İsmaililer, çok sayıda âlimi katletmişler, bu durum da Endülüs kıraatine esas teşkil eden rivayet ve tariklerin alanının dar olması gibi bir sonucu beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Endülüslü âlimlerin eserleri, onca rivayet ve tarik içinden çok az bir bölümünü içermiştir. Her ne kadar durum bundan ibaret olsa da zamanla Endülüs kurrâsının kaleminden çıkan eserler Doğu'da, Dimeşk gibi İslam dünyasının merkezi sayılabilecek yerlerde üst düzeyde bir tanınırlık elde etmiştir.¹³² Bu kitaplar içerisinde Ebu Amr ed-Danî'nin (öl. 444/1053) mensur eseri olan *et-Teyisir* ile Şatîbî'nin (öl. 590/1194) *Şatibiyye* ve *Kaside-i Lamiyye* kısa adlarıyla meşhur *Hirzu'l-Emani* adlı 1173 beyitlik manzum eseri öne çıkmış, özellikle *Şatibiyye* kıraat çalışmalarında merkezi bir rol üstlenmiş ve "yedi kıraat" programını şekillendiren temel kitap olmuştur. Söz konusu iki eser, yedi kıraate ait her bir rivayeti tek bir tarik üzerinden aktarmıştır. Bu sebeple mezkûr eserlerdeki toplam tarik sayısı sadece on dördtür.¹³³

Sihhat şartlarını taşıyan her kıraat geçerli olduğu için zaman zaman yedi sayısını aşan tasnifler de yapılmıştır. Ebu Cafer, Halef ve Yakub el-Hadramî'nin listeye eklenmesiyle oluşan onlu kıraat sisteminin tarihi de kıraat-ı seb'a kadar eskidir. Ancak ilk defa İbn-i Mihran en-Nisaburî'nin (öl. 381/992) *el-Ğaye fi'l-Kıraati'l-Aşr* adlı eseriyle ortaya koyduğu ve birçok âlimin de benimsediği bu tasnif, uzun süre kıraat eğitiminde kabul görmemiş ve yedili sisteme alternatif olamamıştır.¹³⁴

Kıraat tarihinde belli rivayet ve tarikleri alma yerine, rivayet ve tarik derlemesi yoluna giden âlimler de bulunmaktadır. Bu kimselerin başında gelen Ebu'l-Kasım el-Huzelî (öl. 465/1073), İslam dünyasını bir baştan diğerine dolaşarak Doğu ve Batı'da kıraat adına aktarılanları derlemiş ve buna dayalı olarak 50 kıraat ve 1459 rivayet ve tarike dair bilgi içeren *el-Kamil* isimli eserini kaleme almıştır.¹³⁵ Ancak Zehebî onun hakkında: "Kıraatlerin senetleri itibariyle çok sayıda hata yapmış ve kitabını nahoş vecihlerle doldurmuştur ki onları kıraatte bulunmanın cevazı yoktur, onlarla isnat

¹³¹ İbnü'l-Cezerî, *Muncidu'l-Mukriîn*, s. 213-214; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 74.

¹³² Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 68-73.

¹³³ Şakakî, *Hilyetu't-Tilave*, s. 34; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 57.

¹³⁴ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 220; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 75-76.

¹³⁵ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 140; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 84.

da sahih olmaz." demiştir.¹³⁶ İbnu'l-Cezerî'ye göre bu nevi eserlerde kıraat rivayet ve tarikleriyle ilgili çok sayıda zayıf ve şaz vecih bulunmaktadır.¹³⁷

Kıraat tarihinin en önemli simalarından birinin de İbnu'l-Cezerî olduğunu söylemek mümkündür. Onu kıraat alanında bu denli öne çıkaran hususların başında, İbn-i Mücahid'in belirlediği yedi kıraate Ebu Cafer, Yakub ve Halef kıraatlerini ekleyerek onların kıraatlerinin de mütevatir kıraatlerin şartlarını taşıdıklarını izah etmesi¹³⁸ ve on kıraat geleneğinin yerleşmesini sağlaması olmuştur. Ayrıca o, on kıraat ile ilgili belli rivayet ve tariklerle yetinmek yerine, kendinden önceki müellefatta zikri geçen daha başka rivayet ve tariklerin aktarımına da gitmiştir. Nitekim İbnu'l-Cezerî, kıraatlerin ve bunların nakline aracılık eden rivayet ve tariklerin *et-Teysir* ile *Şatıbiyye'nin* içeriğinden ibaret sanılmasına, bunların dışında kalanların gayr-i makbul addedilmesine ve böylece kıraatlerin alanının daraltılmasına bir tepki olarak *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* adlı eserini kaleme almış ve onda seksen tarike yer vermiştir.¹³⁹ Bunu izaha çalışırken serdettiği şu açıklamalar bu yönde tespitler içermiştir: "Bu şerefli ilmin sembol şahsiyetlerinin hatıralardan silinip gittiğini, meşhur kıraatlerin kahir ekseriyetinin terk edildiğini, hatta insanların neredeyse *Şatıbiyye* ile *Teysir'in* içerdiklerinin dışındakileri Kur'an kabul etmediklerini görünce, on kıraat imamının okuyuşlarına dair rivayetlerden sahih gördüklerimi ortaya koymayı amaçladım."¹⁴⁰ Tüm bunlarla birlikte İbnu'l-Cezerî, kaleme aldığı eserleriyle sonraki dönem çalışmalarının ana referans kaynakları arasında yer almış ve onun eserlerini muhteva analizine tabi tutan devasa bir külliyyat vücuda gelmiştir.¹⁴¹

Tedvin döneminde âlimler kıraatleri derlerken, birtakım tercih kriterleri doğrultusunda önceki ihtiyarlar arasında ayırma bulunarak sahih kıraatleri belirlemişlerdir. Söz konusu kriterler ise naklin sahihliği, kitabet bakımından mushaf yazısına uygunluk ve okuyuşun Arap dili kurallarıyla örtüşmesi olarak belirlenmiştir.¹⁴² Her ne kadar bu şartları kimin formüle ettiği tam olarak bilinmese de bazı küçük farklarla birlikte kıraat âlimlerinin hemen hemen tamamının vurguda bulunduğu bu üç ölçüt, kıraatlerin makbul-gayri makbul şeklindeki tasnifinde esas alınmıştır.

Naklin sahihliğinden kasıt, kıraatin isnat bakımından muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e ulaşmasıdır. Diğer kriterlerin sorgulanmasına geçilebilmesi, ancak bu noktada bir yeterlilik söz konusu olduğunda mümkündür. Bu nedenle Taberî, diğer kriterleri nakli teyit eden tali ölçütler olarak değerlendirmiştir.¹⁴³ Sahabe ve tabiinden çok sayıda kimseden rivayet olunan: "Kıraat sünnettir, öncekilerin okuduğu gibi okuyunuz."¹⁴⁴ tarzındaki ifadeler, naklin önemini vurgulamakta ve kıraatlerin rivayet ve nakil esaslı olduğunu göstermektedir. Kıraat imamlarından Hamza'nın: "Nakilsiz hiçbir harf/vecih okumadım."¹⁴⁵ şeklindeki sözü ile dilci kimliği ile ün yapmış olan Basra kıraat imamı Ebu Amr el-Alâ'nın: "Şayet yalnızca bana kıraat olunanları okumamış olsaydım, şu

¹³⁶ İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, II, s. 347-348.

¹³⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 35-36; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 267.

¹³⁸ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 41-46.

¹³⁹ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 84.

¹⁴⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 54.

¹⁴¹ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 186.

¹⁴² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 9.

¹⁴³ Taberî, *Camiu'l-Beyan*, I, s. 542.

¹⁴⁴ İbn-i Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, s. 50-51.

¹⁴⁵ Sehavî, *Cemalu'l-Kurra*, II, s. 440.

kelimeyi şöyle, şu kelimeyi de şöyle okurdum."¹⁴⁶ şeklindeki sözleri kıraat imamlarının nakle verdikleri önemi ve nakil karşısında dilsel tercihlere itibar etmediklerini göstermesi bakımından anlamlıdır.¹⁴⁷ Sözelimi قَرَحَ (Âl-i İmran 3/140) ayetinde geçen قَرَح kelimesinin Temim lehçesindeki okunuşu قَرَح şeklinde iken Hicaz lehçesindeki okunuşu قَرَح şeklindedir. Temim kabilesinden olan Ebu Amr ise kendi lehçesinin gerektirdiği okunuşu değil قَرَح şeklindeki Hicaz lehçesinin okunuşunu tercih etmiştir.¹⁴⁸

Bir kıraatin kabul edilebilirliğini sağlayan ikinci kriter, o kıraatin Hz. Osman döneminde istinsahı gerçekleşen mushafların imlasına uygun düşmesidir. Mushaf hattının imkân vermediği kıraatlerin terk edileceğine dair kıraat âlimleri arasında fikir birliği bulunmaktadır. Nitekim Mekkî: "Hz. Osman, mushafların hattına muhalif olanı okumayı menetmiş, akabinde müslümanların tamamı ona tabi olmuştur. Buna bağlı olarak cumhur ulema katında mushafa muhalif okuyuş, her ne kadar sahih ve nakil ürünü de olsa bid'at ve hata kabul edilmiştir."¹⁴⁹ diyerek bu fikir birliğini dile getirmiştir.

Kıraatlerin, mushaf imlasına uygunluğunun tespiti ile ilgili olarak ele alınması gereken en önemli husus, mushaf hattına uygun olmaktan kastın ne olduğudur. Ebu Şame: "Âlimlerin mushafa uygunluk ile kastettikleri, kelime ziyade ve noksanlığı şeklindeki farklılıklardır."¹⁵⁰ sözü ile bu kastın ne olduğuna işaret etmiştir. Bunun yanı sıra mushafların istinsahı sonrasında mushaf yazısına uymadığı gerekçesiyle terk edilen kıraatlere bakıldığında, bunların mushaf imlasında yer almayan kelimeleri içeren türdeki okuyuşlar olduğu görülür. Bu yüzdendir ki istinsahın ardından Abdullah b. Mes'ud ve Ubey b. Ka'b'a nispet edilen bu nitelikteki çok sayıda okuyuş terk edilmiştir.¹⁵¹

Bir kıraatin, kelimenin harfleri itibarıyla mushafla birebir örtüşmemesi, mushafa uymama olarak değerlendirilmemiştir. Nitekim İbnu'l-Cezerî, mushafa uygunluğun tahkiken uyma ve takdiren uyma şekillerinde tecelli ettiğini belirtmiştir.¹⁵² Bu durumda tahkiken uyma, söz konusu kıraat ile mushaf yazısı arasında tam bir örtüşme olması durumu olmaktadır. Sözelimi tüm mushaflarda elifsiz olarak resmedilmiş olan Fatiha suresinin 3. ayetini Asım, Kisai, Yakub ve Halef dışındaki kıraat imamları مَلِك şeklinde elifsiz okumuşlardır.¹⁵³ Takdiren uygunluk ise mushaf yazısı ile okuyuş arasında kısmi bir örtüşme olması halidir. Bu durum şundan kaynaklanmaktadır. Mushaf yazısı, özel bir imlaya sahiptir. Örneğin kelime ortasındaki elifler, bazı istisnalar dışında mushaf imlasında resim olarak gösterilmemiştir. Dolayısıyla bu tarz kelimeleri elif'in ispatı ile okuyan kıraatler ile mushaf hattı arasındaki uygunluk takdiri uygunluk olmaktadır. Nitekim Fatiha suresinin 3. ayetini مَلِك şeklinde elif'in ispatı ile okuyan Asım, Kisai, Yakub ve Halef'in okuyuşlarının mushafa uygunluğu bu tarz bir uygunluktur.¹⁵⁴

¹⁴⁶ İbn-i Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, s. 48; İbnu'l-Cezerî, *Çayetu'n-Nihaye*, I, s. 290.

¹⁴⁷ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 355-356.

¹⁴⁸ Şahin, Abdussabur, *Eseru'l-Kıraat fi'l-Esvat ve'n-Nahvi'l-Arabî Ebu Amr b. Alâ*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1987, s. 309, 311; İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 131.

¹⁴⁹ Mekkî, *el-İbane*, s. 1; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 364-365.

¹⁵⁰ Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 172.

¹⁵¹ Mekkî, *el-İbane*, s. 73-74; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 366.

¹⁵² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 11.

¹⁵³ Dimyatî, Ahmed b. Muhammed b. el-Benna, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1987, I, s. 363.

¹⁵⁴ Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 171; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 367-368.

Bir kıraatin kabulünde aranan üçüncü özellik ise, onun Arap dili kurallarıyla örtüşmesidir. Kıraat geleneğinde kriter oluşu tartışmalı olan Arap dili kaidelerine uygun olma vasfı, sahih kıraatleri belirleyici bir şart olmaktan ziyade, kıraatlerin sahihliğini destekleyici bir unsur olarak da değerlendirilmiştir.¹⁵⁵ Arap dilinin sınırlarının tespiti ile ilgili olarak şunu ifade etmek gerekir ki farklı etnik unsurların Araplarla karışması hem dilin safiyetinin bozulmasına hem de ilahî metnin hatalı okunmasına sebebiyet vermiştir. Bu tehditleri ortadan kaldırmak gayesiyle dilbilimciler, dil kaidelerini tespitiye yönelmişlerdir. Bu maksatla kolları sıvayan nahivciler, dil kurallarını vaz ederken bütün lehçeleri inceleyip de tüm lehçeleri kapsayan ortak kurallara ulaşmak yerine, dili yabancı dillerin tesirinin bulaşmadığı saf menbaından almak gayesiyle belli bir zaman, mekân ve toplumsal zemin sınırlamasına gitmişlerdir. Bu da dil malzemelerinin derlenmesi sürecinde elde edilen nakli kaynakların, Arapların konuştuklarının tamamına şamil olmaması ve herkes tarafından kabul edilen kurallar bütününe ulaşılabilmesi gibi bir sonucu beraberinde getirmiştir.¹⁵⁶

Başlangıçta bireysel olarak başlayan bu dil çalışmaları, zamanla belli merkezler etrafında toplanarak kolektif bir yapı kazanmış ve ekolleşme sürecine girmiştir. Bu meyanda nahiv ilmindeki tartışmalı noktalar, kullandıkları dil malzemesi birbirinden farklı olan Basralı ve Kufeli dilciler tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Basra dil ekolü ile Kufe dil ekolü arasında, fasih olan lehçelerin hangileri olduğu hususunda anlayış farklılığı söz konusu olmuştur. Öyle ki Basralı dilciler, anılan dar çerçevedeki lehçeleri itibara almış ve bunların dışındaki lehçelere ait dilsel kullanımlara iltifat etmemiş, bunun sonucunda da kimi kıraatleri gramer anlayışlarına aykırı olduğundan dolayı şaz ve hatalı olarak değerlendirmiştir. Kufeli dilciler ise daha esnek bir tutum sergilemişler ve Basralıların itibar etmedikleri lehçeleri ve Kur'an kıraatlerini de birinci derecede kaynak kabul etmişlerdir. Bu manada Arap nahivcilerden birine göre gramer hatası sayılan bir husus, diğerine göre kaideye uygun düşebilmiştir.¹⁵⁷ Sözelimi Basra ekolü muzaf ile muzafun ileyh arasına meful giremeyeceği kaidesinden hareketle *قَتْلٌ أَوْ لَذْمٌ شُرَكَائِهِمْ* (En'am 6/137) kıraatinden dolayı İbn-i Amir'i hatalı bulup bu kıraatle ihticacda bulunulamayacağını kabul ederken Kufe ekolü ise İbn-i Amir kıraatini delil göstererek muzaf ile muzafun ileyh arasının meful ile ayrılabilceğini kabul etmiştir.¹⁵⁸ Burada en büyük problem, başta Basralı dilciler olmak üzere kimi nahivcilerin bütün lehçeleri ve kıraatleri dikkate almadan, kapsayıcılığı bulunmayan kaidelere ulaşmaları ve kendi koydukları kuralları yegâne kıstas kabul ederek tespit ettikleri kurallara uymayan kıraatleri reddetmeleri olmuştur. Bu da kıraatlerden bağımsız olarak ulaşılan nahiv kuralları ile kıraatlerin karşı karşıya gelmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁵⁹

Nahiv kurallarının tespitinde kıraatlerin dikkate alınmaması ve kıraatlere yöneltilen eleştirilerin düşünsel zemininde, Kur'an ve kıraatlerin birbirinden farklı birer hakikat olduğu yönünde bir anlayışın yattığını söylemek mümkün gözükmektedir. Bu anlayışta olan nahivciler, nahiv kaidelerine gereğinden fazla itibar etmişler ve kıraat imamlarının kendi içtihatlarıyla birer

¹⁵⁵ Dağ, Mehmet, "Kıraat İlminde Şazz Kavramı", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2007, cilt: VII, sayı: 2, s. 59. Kaddurî'ye göre başlangıçta dil şartı, kıraatlerin tespiti için değil, onların fesahat ve yaygın kullanım bakımından erişilmezliğini göstermek için bir kriter olarak belirlendi. Ancak daha sonra kıraatlerin fesahatini ortaya koyma çabası, kıraatleri tespit kriteri olarak algılandı. Bkz. Hamed, Ganim Kaddurî, *Rasmu'l-Mushaf*, Mevsuatü Lecnetu'l-Vataniyye, Bağdat 1982, s. 650.

¹⁵⁶ İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 13, 86, 96.

¹⁵⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 228; İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 13.

¹⁵⁸ İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 225-226.

¹⁵⁹ İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 173, 264.

kıraat seçip okudukları, dolayısıyla kıraatlerin kişisel beğenilerin bir sonucu olduğu zehabına kapılmışlardır.¹⁶⁰

Şurası bir gerçek ki sağlam bir senede sahip olan ve Hz. Osman mushaflarının hattına muvafık olan bir kıraati Basra veya Kufe dil mekteplerinin sonradan ortaya konulan kuralları ile mahkûm etmek, makul ve ilmi değildir. Zira bu dil mektepleri Kur'an'ın nüzulünden yıllar sonra oluşmuş ve oluşurken de bazı kabilelerde olan istisnai kullanımların tamamını hesaba katmamıştır. Kur'an kıraatleri ise Arap dilinin bütün kullanımları dikkate alınarak varit olmuştur.¹⁶¹

Ayrıca bu konu, oryantalistler tarafından da istismar edilmiş ve onlar bu şarta dayanarak Kur'an ve kıraatlerde gramer hatası olduğunu ileri sürmüşlerdir.¹⁶² Oysa Arapça pek çok lehçesi ve bu lehçelere göre pek çok kuralları olan grameri müşkil bir dildir. Aynı şekilde bu dilde yığın yığın kaideler ve kaide dışı şazlar vardır. Bu durumda göz önünde bulundurulması gereken bir nokta daha vardır ki o da dilin kaideden değil, kaidenin dilden çıktığı hususudur.¹⁶³

1.2.5. Kıraatlerin Mütevatirliği Meselesi ve Şaz Kıraatler

Kıraat ilminin müşkil meselelerinden ve önemli sorunsallarından biri de kıraatlerin mütevatirliği meselesidir. Kıraatlerin sahihliğinden ayrı olarak ele alınamayan bu mesele, kıraatler için ileri sürülen "senedin sahih olması" şartı altında ele alınmıştır. Bu manada müteahhir âlimlerden bazıları "senedin sahih olması" şartını tek başına yeterli görmemiş ve bu şarta tevâtürü de ilave ederek meseleye yeni bir boyut kazandırmıştır. Daha çok hicri yedinci asırdan itibaren gündeme gelen bu mesele ile ilgili dillendirilen temel tezler; kıraatlerin Hz. Peygamber'e nisbeti itibariyle mi yoksa kıraat imamlarına nisbeti itibariyle mi mütevatir olduğu, hangi kıraatlerin tevâtür vasfını taşıdığı ve mütevatirliğin hangi türden vecihleri ihtiva ettiği meseleleri üzerinde deveran etmiştir.¹⁶⁴

Kıraatlerin nakliyle ilgili değerlendirmelere bakıldığında, âlimler bir kıraatin kabul edilebilmesi için onun mütevatir olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁶⁵ Ancak bazı âlimler, kıraatlerin mütevatirliğini nüzul dönemine kadar götürürken bazıları ise kıraat imamlarına kadar götürmüşler ve öncesi için naklin sahihliğinin yeterli olacağını belirtmişlerdir. İkinci grupta yer alanların başında Ebu Şame el-Makdisî ve Necmuddin et-Tufî gelmektedir. Bu görüşte olanlara göre, kıraat imamlarının Hz. Peygamber'e kadar uzanan kıraat senetleri, tek kişinin yine tek kişiden yaptığı nakillerden ibaret olduğundan, ahad haber konumunda kalmakta ve tevâtür şartını taşıyamamaktadır.¹⁶⁶ İbnu'l-Cezerî'nin de benzer bir yaklaşımda olduğu söylenebilir. Zira o, kıraatlerin kabulünde aranan nakil şartında tevâtürü şart koşan ve senedin sahih olmasını yeterli görmeyen, dolayısıyla Kur'an'ın ancak tevâtür ile sabit olacağını ve ahad yolla gelen okuyuşlar ile Kur'anîyetin sübut bulmayacağını öne sürenlerin bu görüşlerinin sorunlu olduğunu vurgulamıştır.

¹⁶⁰ Zerkeşî, *el-Burhan*, I, s. 321-322; İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 128, 245.

¹⁶¹ Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 156.

¹⁶² Örnek için bkz. Şan, Lokman, "Goldziher'e Göre Kıraatlerin Kaynağı", *Diyanet İlmi Dergi*, 2017, cilt: 53, sayı: 4, s. 29-30.

¹⁶³ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 227-228.

¹⁶⁴ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 187.

¹⁶⁵ Hamevî, Ebu'r-Rida Ahmed b. Ömer, *el-Kavaid ve'l-İşarat fî Usulî'l-Kıraat*, Dârul-Kalem, Dimaşk 1986, s. 30-31; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 358.

¹⁶⁶ Tufî, Necmuddin Süleyman b. Abdulkavi, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, Müessesetu'r-Risale, Suudi Arabistan 1998, II, s. 22-23; Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 177-178.

Neden olarak da tevatür sabit olduğunda zaten diğer iki rükne ihtiyaç kalmayacağını ve mushaf imlasıyla örtüşün veya örtüşmesin Hz. Peygamber'den mütevatir olarak gelen kıraat farklılığını kesin olarak Kur'an addetmek gerektiğini ileri sürmüş, ayrıca tevatürün şart koşulması durumunda yedi kıraat imamı başta olmak üzere diğer başkalarından gelen okuyuşların büyük bir bölümünün kıraat olma vasfını yitireceğini belirtmiştir.¹⁶⁷ Aslında onları bu görüşe iten sebep, kıraat imamları öncesindeki süreçte tek tek her bir kıraat vechinin kimler tarafından okunduğu ve aktarıldığını tespit etme imkânının bulunmaması olmuştur.¹⁶⁸ Karşıt görüşte olanlar ise, kıraatlerin tabi olunan bir sünnet olduğu gerçeği ve kıraatlerin fiili bir olgu oluşundan yola çıkarak görüşlerini temellendirmişlerdir. Bu bağlamda onlar, kıraat imamlarının bulundukları şehrin kıraat birikimini en iyi temsil eden kişiler olduğunu, dolayısıyla onlara nispet edilen okuyuşların, bağlı bulundukları şehirde fiili olarak yaygın olan okuyuşlar olduğunu vurgulamışlardır. Bu görüşte olanlara göre, muayyen bir bölgede sayısız kişi tarafından okunan ve o bölgenin kıraati olarak öne çıkan bir kıraat vechi için söylenebilecek şey, onun fiili mütevatirliği haiz olduğudur.¹⁶⁹ Nitekim Dimyatî: "Kıraatlerin söz konusu imamlara nispet edilişi, yalnızca onların bu okuyuşları kaydetme ve onları okuyan hocalarının isimlerini bellemelerinden dolayıdır. O imamların her birinin, ait olduğu tabakada tevatür sayısına ulaşacak nitelikte aynı okuyuşu nakleden kimseler vardır."¹⁷⁰ diyerek senedin ahad oluşundan hareketle bir kıraatin ahad olduğu yargısına varmanın kabul edilebilir bir yaklaşım olmadığını ve bunun mevcudu tespit kabilinden olduğunu vurgulamıştır.¹⁷¹

Kıraatlerin mütevatirliğini izaha çalışan bu karşıt görüşlerin her birinin haklı yönlerinin olduğu muhakkaktır. Esas problem ise, rivayet tekniği açısından usul ve hadis âlimlerinin değerlendirmelerine konu olan tevatür şartlarının merkeze alınarak meselenin tetkik edilmesidir. Oysaki her bir kıraat vechinin Hz. Peygamber'e kadar hangi kanallardan gittiğini tespit etmek mümkün gözükmemektedir. Bu yönüyle bakıldığında rivayet tekniği açısından kıraatlerin götürülebileceği en nihai nokta elbette ki kıraat imamlarıdır. Ayrıca kıraat imamlarının isnat zincirindeki rical adedi de mütevatir haber için aranan sayıya ulaşmamaktadır. Bu bakış açısı ise kıraatlerin mütevatirlik fikrinin reddedilmesine sebebiyet vermiştir.¹⁷²

Hangi kıraatlerin mütevatir olduğu meselesine gelince, bu yöndeki tartışmalarda iki farklı yaklaşımın öne çıktığı görülmektedir. İlki Tacuddin es-Subkî'nin temsil ettiği yaklaşımdır ki buna göre on kıraatin tamamı mütevatirdir ve zorunlu olarak dinin bir parçasıdır. Bunların dışında kalan kıraatler ise mütevatir değil, şaz olarak tavsif edilmelidir. Nitekim Subkî, on kıraatin dışındakileri şaz kıraat kategorisine dâhil ederek şöyle demiştir: "Şaz olanı okumak caiz değildir. Sahih olan görüş, on kıraatin dışındakilerin şaz olduğudur."¹⁷³

Bu çerçevede karşımıza çıkan ikinci yaklaşıma göre ise mütevatirlik vasfı yedi veya on kıraate tahsisli bir vasıf değildir. Bu yaklaşıma sahip âlimlerin başında Ebu Şame'yi zikretmek mümkün gözükmemektedir. Ebu Şame'ye göre Subkî gibi âlimlerin yaklaşımındaki temel hata, yedi

¹⁶⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 13.

¹⁶⁸ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 111.

¹⁶⁹ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 114.

¹⁷⁰ Dimyatî, *İthaf*, I, s. 72-73; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 360.

¹⁷¹ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 230-232.

¹⁷² Bırışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 88; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 111-112.

¹⁷³ Subkî, Tacuddin, *Cem'u'l-Cevami' fi Usuli'l-Fıkh*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 21; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 115-116.

veya on kıraat imamına nispet edilen bütün vecihleri aynı kefedede değerlendirmektir. Oysa bu vecihlerin sıhhat durumu birbirinden farklıdır; bu yüzden kıraat vecihlerini değerlendirirken onların kime ait olduklarına bakmak yerine, o vechin belli özelliklere sahip olup olmadığına bakmak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda Ebu Şame şunları söylemiştir: "Bir kıraatin sahih olması için onun özel olarak yedi kıraat imamından nakledilmesi gerekli değildir. Çünkü esas olan şey, bir kıraatte belli özelliklerin toplanmış olmasıdır. Şu kadar var ki yedi kıraat imamı, meşhur oldukları ve onların kıraatleri üzerinde icma gerçekleşen okuyuş daha çok olduğu için gönül, başkalarından nakledilenden ziyade onlardan nakledilene meyletmektedir."¹⁷⁴

Erken dönem âlimlerinden bazılarının yedi kıraatin içerdiği belli vecihlerle ilgili olumsuz değerlendirmeleri, Ebu Şame'nin yukarıdaki açıklamalarını teyit etmektedir. Meselenin en önemli boyutu ise mütevatir haberi inkâr etmenin belli itikadi sonuçlarının olmasıdır. Nitekim Pezdevî: "Mütevatiri inkâr eden kişi kâfir olur."¹⁷⁵ demiştir. Dolayısıyla bu ve benzeri kabullere göre on kıraate dair bir vechi inkâr eden kimsenin tekfir edilmesi gerekecektir. On kıraat kapsamında yer alan belli kıraatleri ve muayyen vecihleri eleştiri konusu yapan âlimler arasında Ahmed b. Hanbel gibi mezhep imamlarının bulunduğu dikkate alındığında, yedi veya on kıraatin mütevatir olduğu söyleminin sıkıntılı sonuçlara yol açacak bir söylem olduğu ortaya çıkacaktır.¹⁷⁶ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki kıraatlerin mütevatir değil de ahad olmasının, Kur'an'ın sübutunu kat'i olmaktan çıkaracağı şeklinde bir değerlendirmeye gitmenin doğru olmayacağı da, yine âlimlerimiz tarafından dile getirilmiştir.¹⁷⁷

Kıraatlerin mütevatirliği bağlamında ihtilafa konu olan bir diğer husus ise mütevatirliğin hangi türden vecihleri içerdiği ile ilgilidir. Bu meselede de yine iki farklı yaklaşım öne çıkmaktadır. İlki eda farklılıklarının mütevatirlik dışında kalacağı düşüncesidir. Tacuddin es-Subkî'ye göre, birer kıraat vechi olarak med ve imale gibi olguların tatbikinde kurrâ arasında vuku bulan ihtilaf, tevatürün dışındadır. Sözelimi hemzenin tahfifinde nakil, ibdal, teshil ve iskat gibi olgular mütevatirdir. Fakat bazı kurrâ bunları uygularken bazıları uygulamamıştır. Dolayısıyla bu mütevatir olguların tatbikinde kıraat imamı farklı uygulamalara gitmişlerdir ki mütevatir olmayan yön işte burasıdır.¹⁷⁸ İkinci görüş ise mütevatirliğin tüm vecihleri kapsadığı görüşüdür. Nitekim Allame eş-Şirazî, kıraat farklarının eda farkları ve eda dışı farklar şeklinde ikili bir taksime tabi tutulmasını ve eda farklarının mütevatirlik dışına çıkarılmasını eleştirel bazda şöyle demiştir: "Kur'an'ın mütevatirliği eda farklılıklarının ötesindekilere has değildir. Çünkü harekeler ve ona eşlik eden (idğam vb.) hususlar da aynı şekilde Kur'an'dır. Şu hâlde Kur'an bütün cüzleri ile mütevatirdir."¹⁷⁹

Kıraat ilminin en sorunlu ve en karmaşık konularından birisi de şaz kıraatlerdir. Kavram, kıraat ilminde kullanılmaya başlandıktan sonra, belli dönemler kırılmalar yaşamış ve otantik anlamından gittikçe uzaklaşmıştır. İlk olarak, sahih birikim içerisinde kişinin belagat zevkine göre

¹⁷⁴ Ebu Şame, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 174; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 117-118.

¹⁷⁵ Buharî, Alauddin Abdulaziz b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrar an Usuli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, s. 533.

¹⁷⁶ Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 118-119.

¹⁷⁷ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 361.

¹⁷⁸ Subkî, Tacuddin, *Men'u'l-Mevani*, Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1999, s. 336-349; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 120-121.

¹⁷⁹ Emir Padişah, Muhammed Emin b. Mahmud el-Haneî, *Teysiru't-Tahrir*, Kahire 1932, III, s. 11-12; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 122.

tercih edilmeyen ve yaygın olmayan okuyuşlar için kullanılan kavram, süreç ilerledikçe hızla sahihin kapsam alanından uzaklaşarak mahiyeti itibariyle birbirlerinden farklı olan okuyuşları tanımlamak için kullanılmıştır. Böylelikle şaz mefhumu içerik karmaşasına maruz kalan ve hangi kavramın zıddı olarak kullanıldığı belli olmayan bir niteliğe bürünmüştür.¹⁸⁰

Şaz kavramı, kıraat disiplinine Taberî ile birlikte girmiştir. Taberî şaz kavramına, az okunan ve az kişi tarafından rivayet edilen şeklinde bir mana atfetmiştir.¹⁸¹ Sonrasında İbn-i Mücahid'in kıraatleri yedi ile sınırlaması, tüm kıraat birikimini meşhur ve şaz şeklinde iki ayrı gruba ayırmıştır. Şevki Dayf'ın ifadesiyle İbn-i Mücahid, belirlediği yedi kıraatin dışındakileri, sahih olmadıkları için değil, meşhur olmadıkları için tercih dışı bırakma yoluna giderken;¹⁸² onun bu yaklaşımı kıraat dünyasında sahih kıraat kavramının yedi kıraat ile özdeş olduğu ve yedinin dışında kalanların sahih olmadığı yönünde bir anlayışı beraberinde getirmiştir.¹⁸³ Taberî ile kıraat ilminde kullanılmaya başlanan şaz kavramının medlulü, Ebu Şame ile başlayan ve İbnu'l-Cezerî ile devam eden süreçte bir tahavvüle uğramış ve şaz, sahihin zıddı olarak kullanılır olmuştur. Gerek Ebu Şame ve gerekse de İbnu'l-Cezerî, sıhhat şartları olan üç kritere uygun kıraatleri sahih olarak addederken, bu üç unsurun bir arada bulunmadığı kıraatleri ise şaz olarak kabul etmiştir.¹⁸⁴ İbnu'l-Cezerî; sıhhat şartlarını taşıyan kıraatlerin, kime ait olduğuna bakılmaksızın sahih kabul edileceğini, aksi durumda olanların ise yedi imamdan veya daha üstün olan birinden gelmiş olması durumunda bile, zayıf, şaz veya batıl olacağı için reddedileceğini belirtmiştir.¹⁸⁵ Ancak İbnu'l-Cezerî yaşadığı dönem itibariyle pratikte takip edilmemesi, eğitim-öğretimde tercih edilmemesi ve zamanla icma dışı kalması sebebiyle, söz konusu şartları haiz olmakla birlikte meşhur olmayan kıraatlerin artık uygulama sahasının kalmadığını belirterek on kıraatin dışındakilerin terkinin daha uygun olacağını söylemiştir.¹⁸⁶ Onun bu anlayışının kabul görmesiyle birlikte kıraat-ı aşere olarak anılan onlu kıraat sistemi kıraat dünyasında takarrur etmiş, böylelikle sahih kıraatler, onlu kıraat sisteminin içerdiği vecihler ile sınırlı bir muhteva kazanmış ve bu vecihlerin dışındakiler de şaz kıraat hanesine kaydedilmiştir.¹⁸⁷

İbnu'l-Cezerî'nin ardından Suyutî, *el-İtkan* adlı eserinde gayri sahih okuyuşları dörtlü bir taksime tabi tutmuş ve mevzu kıraatleri uydurma, müdrec kıraatleri tefsirî ilaveler, şaz kıraatleri senedi sahih olmayanlar ve ahad kıraatleri de senedi sahih olduğu halde mushaf hattına veya Arap diline uymayan ya da gerekli şöhrete ulaşamamış kıraatler olarak gruplandırmıştır.¹⁸⁸ Bu tanımla birlikte şaz kavramında mahiyet karmaşası zirveye çıkmıştır. Adına ister ahad ister şaz denmiş olsun burada asıl mesele, senedi sahih olduğu halde mushaf hattına uymayan veya tüm şartları taşıdığı halde gerekli şöhreti yakalayamamış kıraatlerin durumudur. Bu minvalde İmam Malik ve İsmail el-Kadî, İbn-i Mes'ud veya diğer sahabîlere nispet edilen ve mushaf hattına muhalif olan okuyuşların, onların okuyuşu olduğu yönünde kesin bir bilginin bulunmadığını, dolayısıyla kesinlik

¹⁸⁰ Dağ, "Kıraat İlminde Şazz Kavramı", s. 104.

¹⁸¹ Dağ, "Kıraat İlminde Şazz Kavramı", s. 57, 72.

¹⁸² İbn-i Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, (mukaddime) s. 22.

¹⁸³ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 353-354.

¹⁸⁴ Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 171-172; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 9.

¹⁸⁵ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 9.

¹⁸⁶ İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-Mukriîn*, s. 16; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 86, 92.

¹⁸⁷ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 355.

¹⁸⁸ Suyutî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkan fî Ulumi'l-Kur'an*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2008, s. 167.

ifade eden mushaf yazısının göz ardı edilerek kesinlik ifade etmeyen bu tarz bilgilere itibar edilmesinin söz konusu olamayacağını belirtmiştir.¹⁸⁹ Ancak İmam Malik (öl. 179/795), sahabenin okuduğu kesin olan kıraatlere de izin vermiştir. Nitekim kendisine Hz. Ömer'den nakledilen فَأَمَضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ kıraati sorulduğunda: "O, caizdir. Zira Hz. Rasulullah: "Kur'an yedi harf üzere indirilmiştir. Ondan kolayınıza geleni okuyun." buyurmuşlardır. Ben bu tür ihtilaflarda bir sakınca görmüyorum." demiştir.¹⁹⁰ Ancak mushaf hattına muhalif olan bu kıraatlerin namaz dışında geçerli olacağını, aksi halde bu kıraatlerle namaz kılan birinin arkasında namaz kılınamayacağını da belirtmiştir.¹⁹¹

Mekkî b. Ebî Talib ise hat itibarıyla Hz. Osman mushaflarına muhalif olan kıraatlerin icmaen neshedilmiş gibi geçerliliğini yitirdiğini belirtmiştir.¹⁹² Bir başka yerde ise meseleye biraz daha açıklık getirerek ahad yolla da olsa nakli sahih olan, Arap nahvine uygun, ancak Hz. Osman Mushaflarının imlasına muvafakat etmeyen okuyuşların (Kur'aniyetinin) kabul edileceğini, fakat haber-i vahid olup icmaya dayanmaması ve resm-i hatta uymamaları nedeniyle Kur'an olarak okunmalarının caiz olmayacağını söylemiştir. Bu nevi kıraatleri inkâr edenin kâfir olmayacağını, ancak kötü bir iş yapmış olacaklarını da ilave etmiştir.¹⁹³ Şeyh Cezerî, Mekkî'nin bu ifadelerini aktardıktan sonra, bazı âlimlerin tevatür vasfını taşıyamalarından ötürü bu kıraatlerin namazda okunmasına cevaz vermediğini, bazı âlimlerin ise gerek sahabe gerekse de tabînin bu kıraatleri namazda okumuş olmalarına dayanarak cevaz verdiğini söylemiştir.¹⁹⁴ Müteahhir âlimler ise, şaz kıraatlerle namazın geçerli olmayacağını, gerek namazda gerekse de namaz dışında, senedi sahih de olsa şaz kıraatlerin Kur'an kastıyla okunmasının caiz olmadığını belirtmişlerdir.¹⁹⁵ Hanefîlerin haricindeki fıkıh bilginleri, hüküm istinbatında şaz kıraatlere bir delil değeri de atfetmemişlerdir. Hanefîler ise, Hz. Peygamberin yaptığı bir açıklama olma ihtimalinin kuvvetli olması sebebiyle hüküm istinbatında bu kıraatlere dayanılabileceği görüşündedirler.¹⁹⁶ Nitekim Hanefî hukukçular, yemin kefareti olarak tutulacak üç günlük orucun peş peşe olması gerektiğine dair hükmü, İbn-i Mes'ud'un şahsi nüshasında bulunan مُتَتَابِعَات ifadesinden çıkarmışlardır.¹⁹⁷

Kıraatleri tasnif geleneği, sahih olsun veya olmasın her kategoriden bazı kıraatlerin temayüz etmesine ve belli tasnifler içerisinde yer almasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede şaz kıraatler de belli tasniflere konu olmuştur. Şaz kıraatlerden bazılarını bir araya getirme hususunda ilk adımı atanlardan biri İbnu'l-Cezerî olup *Nihayetu'l-Berara* isimli eseriyle A'meş, İbn-i Muhaysin ve Hasan-ı Basrî'nin kıraatlerini on kıraate ekleyerek tasnif geleneğinde yer almasını sağlamıştır. Kastallanî (öl. 923/1517), Yahya b. Mübarek el-Yezidî kıraatini de bu tasnife eklemiş ve böylelikle on dördü kıraat tasnifi oluşmuştur. Sahih ve şaz kıraatler içerisinde şöhret bulan kıraatlerin seçilmesiyle oluşan bu kıraat sistemi, kıraat-ı erbaa aşere olarak anılmıştır.¹⁹⁸

¹⁸⁹ Hamevî, *el-Kavaid ve'l-İşarat*, s. 41; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 366.

¹⁹⁰ Ebu Şame el-Makdisî, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 104-105.

¹⁹¹ Zerkeşî, *el-Burhan*, I, s. 222.

¹⁹² Ebu Şame, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 153-154; İnanç, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, s. 126.

¹⁹³ Mekkî, *el-İbane*, s. 40.

¹⁹⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 14.

¹⁹⁵ Zerkeşî, *el-Burhan*, I, s. 332-333; Ebu Şame, *el-Murşidu'l-Veciz*, s. 183-184; İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-Mukriîn*, s. 76; Dağ, "Kıraat İlminde Şazz Kavramı", s. 99; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 234.

¹⁹⁶ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 234; Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 363.

¹⁹⁷ Şaban, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, TDV Yayınları, Ankara 2017, s. 69.

¹⁹⁸ Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 110-111.

2. KIRAAT-I AŞERE İMAMLARININ RAVİLERİ

2.1. Kıraat-ı Aşere İmamlarının Ravileri ve Remizleri

İmam, kıraat alanında otorite ve güvenilir kimse demektir. Bu imamların her birinin naklettiği okuyuşlara da kıraat adı verilmektedir. Bir imamın talebeleri arasındaki kıraat farklılıklarına, bir başka ifade ile bir imamın talebelerinden birinin diğerine muhalif olan okuyuşuna rivayet; bu farklılığın isnat edildiği kimseye de ravi denilmiştir.¹⁹⁹ Söz konusu kıraat imamlarından her birinin çok sayıda ravisi olmakla birlikte, ilgili eserlerde yerleşik bir teamül olarak raviler iki ile sınırlandırılmış ve böylece bu imamların ikişer ravisi meşhur olmuştur. Daha doğrusu İbn-i Mücahid'in, ravilerin sayısına bir sınırlama getirme yoluna gitmesi ile başlayan süreçte, zamanla raviler iki ile sınırlandırılmış ve her bir imamın birçok ravisi içerisinde sadece iki tanesi tercih edilir olmuştur.²⁰⁰ Bu ravilerin en önemli özellikleri ise, mensup oldukları imamların kıraat vecihlerini aktarmada olanca dikkat ve ihtimamları ile gayret sarfetmiş olmalarıdır.²⁰¹

İmam Şatıbî, *Hirzu'l-Emanî* adlı manzum eserinde, yazmada ve tedrisatta kolaylık olması amacıyla, yedi kıraat imamı ve ikişer ravisi için ebced tertibine göre birer harfi remiz olarak kullanmış, sonrasında ise bu uygulama benimsenip yaygınlık kazanmıştır.²⁰² Şatıbî'nin *Hirzu'l-Emanî*'si yedi imam ve ravilerini ihtiva ettiği için geriye kalan üç imam ve ravilerinin remizleri ise daha sonradan konulmuştur. Hamdullah b. Hayreddin Efendiye ait *Fuyudu'l-İtikan fî Vucuhi'l-Kur'an* adlı eserde üç imamın isimlerinin ilk iki harfi, raviler için de yine isimlerinin ikişer harfi remiz olarak kullanılmıştır. Ravh ile İdris'in remizlerinde ise isimlerindeki birer harf ile ha-i sekt yer almıştır. Bu uygulama da daha sonraki müellifler tarafından benimsenip tedrisatta kullanılmıştır.²⁰³ Kıraat öğretiminde önemli bir yeri olan bu remizlerle birlikte imam ve ravilerin isimleri, aşağıdaki tabloda şematik olarak verilmiştir.

Tablo 1. Kıraat-ı Aşere İmamlarının Ravileri ve Remizleri

	İmam	Remiz	1. Ravi	Remiz	2. Ravi	Remiz
1	Nafi	ا	Kalun	ب	Verş	ج
2	İbn-i Kesir	د	Bezzi	ه	Kunbul	ز
3	Ebu Amr	ح	Duri	ط	Susi	ى
4	İbn-i Amir	ك	Hişam	ل	İbn-i Zekvan	م
5	Asım	ن	Şu'be	ص	Hafs	ع
6	Hamza	ف	Halef	ض	Hallad	ق
7	Kisai	ر	Ebu'l-Haris	س	Duri	ت
8	Ebu Cafer	ج	İbn-i Verdan	ع	İbn-i Cemmaz	جم
9	Yakub	ي	Ruveys	يس	Ravh	حه
10	Halef	خ	İshak	سح	İdris	سه

¹⁹⁹ Kadî, Abdulfettah, *Buduru'z-Zahira fi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1981, s. 8; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 237; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 68.

²⁰⁰ Dağ, Mehmet, "İbn Mücahid'in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi*, 2006, cilt: X, sayı: 27, s. 95.

²⁰¹ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 55.

²⁰² Yedi kıraat imamı ve ravilerinin remizleri için bkz. Şatıbî, Kasım b. Fîrüh, *Hirzu'l-Emani ve Vechu't-Tehani*, Dârul-Ğavsani li'd-Dirasati'l-Kur'aniyye, Şam 2010, s. 95.

²⁰³ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 64, 160; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 273; Fırat, Yavuz, "Kıraat İlmi ve Tarikler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, sayı: 13, s. 42.

2.2. Raviler Arasındaki Kıraat Farklılıklarının Sebepleri

İhtiyar döneminde çok sayıda imam, ihtiyarda bulunmak suretiyle kendi kıraat koleksiyonunu oluşturmuş, hatta bazı imamlar birden çok ihtiyarda bulunma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda ihtiyar sahibi kurrâ, talebelerine farklı ihtiyarlarını okutmuş, bu da onlardan gelen kıraat rivayetlerinin farklı olmasını sağlamıştır. Her ikisi de kıraati, İmam Asım'dan almış olan Hafs ile Şu'be arasındaki farkların sebebi ile ilgili olarak şöyle bir izahta bulunulmuştur: Hafs, İmam Asım'ın Ebu Abdurrahman es-Sülemî'den ahzettığı ve kahir ekseriyeti itibariyle İmam Ali'ye dayanan kıraati ve vecihleri nakletmiştir. Şu'be'nin naklettiği kıraat ise İmam Asım'ın, Zirr b. Hubeyş'ten aldığı ve İbn-i Mes'ud'a dayanan vecihlerdir. Dolayısıyla Hafs rivayeti, İmam Asım'ın henüz Zirr b. Hubeyş'ten kıraat almadığı dönem okuttuğu vecihleri; Şu'be'nin rivayeti ise İmam Asım'ın Zirr b. Hubeyş'ten kıraat aldıktan sonra okuttuğu vecihleri içermektedir. İki ravi arasındaki fark da bundan kaynaklanmaktadır.²⁰⁴

Kıraat imamları, talebelerine yalnızca ihtiyarlarını ve bu ihtiyarların içerdiği vecihleri değil, hocalarından ahz etmekle birlikte ihtiyarlarında yer vermedikleri vecihleri de okutma yoluna gitmişlerdir. Mekki'ye göre aynı imamdan kıraat almış olan raviler arasında görülen ihtilafın nedenlerinden birini de burada aramak gerekmektedir. Bu manada Mekki şöyle demiştir: "İmam Nafi'nin ravileri olan Kalun ile Verş'in okuyuşları arasında; hemze, tahfif, idğam vb. vecihler itibariyle 3000 vecihte farklılık bulunmaktadır. Öyle ki Nafi'nin ravilerinden hiçbirisi, bu yerlerde Verş'in Nafi'den yaptığı nakille paralellik arz etmemektedir. Hatta Verş dışında kimse bu vecihleri Nafi'den nakletmemiştir. Bunun tek bir sebebi/açıklaması vardır. Şöyle ki Verş, Nafi'ye daha önce memleketinde iken öğrendiği okuyuşu arz etmiş, Nafi de hocalarından aldığı okuyuşa muvafık olduğunu gördüğü bu okuyuşu okumasına izin vermiştir."²⁰⁵ Dolayısıyla aynı imamdan kıraat alanlar arasındaki ihtilafın bir sebebi de kıraat imamlarının, hocalarından aldıkları okuyuşlar içerisinden gerçekleştirdikleri ihtiyarlarla birlikte, ihtiyarlarında yer vermedikleri vecihleri de okutmuş olmalarıdır.²⁰⁶

2.3. Ravilerin İmamlara Ulaşan Kıraat Silsileleri

Ravi, bir kıraat imamından, o kıraati doğrudan veya vasıtalı olarak nakleden ve naklettiği kıraatin uzmanı olan güvenilir kimse anlamına gelmektedir. Zikredildiği gibi bazı raviler, kıraatlerini direkt olarak imamdan aldıkları halde, bazı ravilerin kıraatleri ise isnat yoluyla imamlara ulaşmaktadır. Bu bağlamda, İmam Nafi, Asım, Kisai, Ebu Cafer, Yakub ve Halef'in ravileri, kıraatlerini direkt olarak imamdan almışlardır. Ebu Amr'ın her iki ravisi Durî ve Susî, Ebu Amr'ın kıraat usul ve adabını, şaz kıraat imamlarından olan Yahya b. Mübarek el-Yezidi (öl.

²⁰⁴ İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 316; İbn-i Sivar el-Bağdadi, Ebu Tahir Ahmed b. Ali, *el-Müstenir fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Medine 1413, s. 236-237; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 41-42; Çollak, Fatih, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Asım Kıraatı*, Üsküdar Yayınevi, İstanbul 2006, s. 19-20.

²⁰⁵ Mekki, *el-İbane*, s. 62.

²⁰⁶ Maşalı, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, s. 350-351; *Kıraat İlmi*, s. 40-41; Ünal, Mehmet, "Bir Kıraat Terimi Olarak Huccetin Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2004, cilt: 17, sayı: 1, s. 77.

202/817) vasıtasıyla almış ve rivayet etmişlerdir.²⁰⁷ Hamza'nın her iki ravisi Halef ve Hallad ise, kıraatlerini Süleym b. İsa el-Hanefî (öl. 188/804) yoluyla rivayet etmiştir.²⁰⁸

İbn-i Kesir'in ravilerinin isnat yoluyla İbn-i Kesir'e ulaşan kıraat silsileleri ise şöyledir:

Tablo 2. Bezzi'nin İbn Kesir'e Ulaşan Kıraat Silsilesi²⁰⁹

ابن كثير (ت ١٢٠)		
شبل بن عباد (ت ١٦٠)		معروف بن مشكان (ت ١٦٥)
اسماعيل بن عبد الله بن قسطنطين المكي (ت ١٧٠)		
عكرمة بن سليمان	وهب بن واضح المكي (ت ١٩٠)	
المكي (ت ؟)	ابو الحسن القواس (ت ٢٤٠)	
البزى (ت ٢٥٠)		

Tablo 3. Kunbul'un İbn Kesir'e Ulaşan Kıraat Silsilesi²¹⁰

ابن كثير (ت ١٢٠)		
شبل بن عباد (ت ١٦٠)		معروف بن مشكان (ت ١٦٥)
اسماعيل بن عبد الله بن قسطنطين المكي (ت ١٧٠)		
وهب بن واضح المكي (ت ١٩٠)		
ابو الحسن القواس (ت ٢٤٠)		
قتيل (ت ٢٩١)		

İbn-i Amir'in ravilerinin isnat yoluyla İbn-i Amir'e ulaşan kıraat silsileleri ise şöyledir:

²⁰⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 242; Suveyd, Eymen Ruşdi, *Selasilu'z-Zehebiyye bi'l-Esanidi'n-Neşriyye min Şuyuhî ila Hadratî'n-Nebeviyye*, Dârü Nuru'l-Mektebat, Cidde 2007, s. 279-280.

²⁰⁸ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 248-249; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 379-380.

²⁰⁹ Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 257. Tablolar, her çerçeve içindeki ismin bir üstündeki kişiye okumuş olması esasına göre tertip edilmiştir.

²¹⁰ Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 258.

Tablo 4. Hişam'ın İbn Amir'e Ulaşan Kıraat Silsilesi ²¹¹

ابن عامر (ت ۱۱۸)			
یحیی بن الحارث الذماری (ت ۱۴۵)			
ایوب بن تمیم التمیمی (ت ۱۹۸)	عراك بن خالد بن یزید المرؤی (ت ۲۰۰)	سويد بن عبد العزيز (ت ۱۹۴)	صدقة بن خالد الدمشقی (ت ۱۸۰)
هشام (ت ۲۴۵)			

Tablo 5. İbn Zekvan'ın İbn Amir'e Ulaşan Kıraat Silsilesi ²¹²

ابن عامر (ت ۱۱۸)			
یحیی بن الحارث الذماری (ت ۱۴۵)			
ایوب بن تمیم التمیمی (ت ۱۹۸)			
ابن ذکوان (ت ۲۴۲)			

2.4. Ravilerin Kıraat Vecihlerindeki İhtiyar Hususiyetleri

Kıraat imamlarından aldıkları kıraat vecihlerini sonraki nesillere ulaştırmada önemli bir mevki ihraz etmiş olan ravilerin, bu vecihlerin aktarımında kendi ihtiyar hususiyetlerinin olup olmadığı meselesi de üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Elimizdeki tarihi veriler, nadirattan da olsa ravilerin kendi kıraat tercihlerinin bulunduğuna işaret etmektedir. Sözgelimi İmam Asım'ın ravisi Hafs'ın, Rum suresinin 54. ayetinde üç kez geçen "ضَعَفَ" lafzını aynı zamanda "ضَغَفَ" şeklinde hulf ile okuyarak hocası İmam Asım'a bu manada muhalefet ettiği ve bu tek istisnanın dışında hiçbir vecihte ona muhalefette bulunmadığı rivayet edilmiştir.²¹³ Paluvî bu iki okuyuştan fetha vechinin rivayeten, damme vechinin ise ihtiyaren sahih olduğunu söylemiştir.²¹⁴ Hafs'ın tariklerinden gerek Ubeyd b. Sabbah ve gerekse Amr b. Sabbah, Hafs'ın, bu ayette hocası Asım'dan fetha vechini rivayetiyle birlikte, damme vechini ihtiyar ettiğini nakletmişlerdir.²¹⁵ Ancak Asım kıraatinin Hafs rivayeti esas alınarak basılan mushaflarda, Rum suresinin 54. ayetinde geçen bu lafız, her üç yerde de İmam Asım'a göre yazılıp okunmaktadır.²¹⁶ Bu kelimeleri, kıraat

²¹¹ Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 315.

²¹² Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 316.

²¹³ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, II, s. 359.

²¹⁴ Paluvî, Hamid b. Abdulfettah, *Zubdetu'l-İrfan*, (thk. Mustafa Atilla Akdemir), Marmara Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi içinde, İstanbul 1999, s. 276

²¹⁵ Emin Efendi, *Umdetu'l-Hullan*, s. 415; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 345; Çollak, *Asım Kıraatı*, s. 83.

²¹⁶ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 139.

imamlarından Hamza ve Asım haricindeki diğer tüm kurrâ damme vechiyle okumuşlardır. Buna göre gerek Kufe kıraat ekolünden Kisai ve Halef ve gerekse de diğer şehir kurrâlarına muvafık olarak Hafs'ın bu kelimeleri kendi tercihi olarak damme vechiyle de okuduğu anlaşılmaktadır.

Bazen de lügavi mülâhazaların etkisiyle ravilerin bir kıraat edindiği ve kıraatini arz ettiği imamın, kendi hocalarından işittikleriyle örtüşenleri okumasına izin vermesi sonucu dolaylı bir yoldan ihtiyarda bulundukları şeklinde bir uygulamanın varlığından söz etmek mümkün gözükmemektedir. Nitekim Verş'in talebelerinden olan Ebu Yakub el-Ezrak'ın: "Verş, nahivde belli bir derinliğe ulaşınca kendisi için bir kıraat edinmiştir ki buna *makrau Verş* denmiştir."²¹⁷ şeklindeki açıklamalarına böyle bir anlam yüklemek mümkündür. Zira daha önce de geçtiği gibi, Verş, İmam Nafi'ye memleketinde iken ahzetmiş olduğu kıraati arz etmiş, İmam Nafi de Verş'in okuduğu vecihlerden, kendisinin hocalarından ahzettikleri ile örtüşenleri okumasına izin vermiştir.

2.5. Ravilerin Rivayet (Kıraat) Özellikleri

Bu kısımda gerek kıraat imamları ile ravilerin hayatları gerekse de ravilerin kıraat özellikleri hülâsa olarak verilmiştir. Zira çok geniş bir alanı kapsayan mezkûr konuların, tüm teferruatıyla birlikte aktarılması olanak dâhilinde değildir. Bu bağlamda çalışma içerisinde meseleler ele alınırken, kıraatlerin genel hatlarıyla tanıtılması esas alındığından ihtisar amacıyla genel kaideler verilmiş, bazen istisnalara değinilmiş; ancak tüm istisnai kaideler zikredilmemiştir. Ravilerin ittifak ettikleri okuyuşlar imama nisbet edilerek imamın ismiyle anılmış, ihtilaf ettikleri hususlarda ise ravilerin okuyuş kaidelerine ayrı ayrı değinilmiştir. Burada şunu da belirtmek gerekir ki şifahi tedris olmaksızın herhangi bir kitap veya çalışmaya bağlı kalarak kıraat ilminin öğrenilmesi mümkün değildir. Çünkü kıraat ilminin öğrenimi ve öğretimi, başlı başına uzun yılları alan bir ihtisas işidir. Ayrıca kıraat ilmindeki genel kaideye göre hangi imamın kıraati okunuyorsa o imamdandır rivayet edilen tüm vücuhatta (okuyuş vecihlerinde) o imama riayet ederek okumak vacip,²¹⁸ imamlara ait okuyuş şekillerini birbirine karıştırarak okumak da en azından mekruh görülmüştür.²¹⁹ Bu açıdan kıraat ilminin tahsili ile ilgili olarak sağlam bir ilim ve güzel bir edaya sahip olmak, alanında mahir bir üstada ihtiyaç duymaktadır.

²¹⁷ Zehebî, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Marifetu'l-Kurrâi'l-Kibar ala't-Tabakati ve'l-E'sar*, Merkezu'l-Buhusu'l-İslamiyye, İstanbul 1995, I, s. 324; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 43.

²¹⁸ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 45; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 258.

²¹⁹ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 261.

2.5.1. İmam Nafi'nin Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri²²⁰

İmam Nafi'nin kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, Kalun ile Verş'tir. Bu kısımda ravilerin rivayet özellikleri ele alınırken her iki ravinin ittifak ettikleri meseleler imama nisbet edilerek, ihtilaf ettikleri meseleler ise ayrı ayrı önce usul kaideleri açısından belli başlıklar dâhilinde değerlendirilecek, sonrasında ise ferş-i huruf²²¹ açısından incelenerek aktarılacaktır.

Besmele Vecihleri: İmam Nafi'nin, bir sureden diğer bir sureye geçerken uyguladığı vecihler şunlardır: Hem sure sonunda hem de besmeleden sonra vakıf yapar; ilk surenin sonunda vakfedip besmeleyi ikinci surenin evveline bağlayarak okur; ilk surenin sonunu besmeleye, besmeleyi de

²²⁰ İmam Nafi, 70/690 yılında doğmuş, 169/785 tarihinde Medine'de vefat etmiştir. Aslen İsfahanlıdır. Medine ehlinin kıraat imamı olarak kabul edilmiştir. Kendi ifadesine göre 70 kadar tabiinden ders almıştır. Kıraat ilmindeki otoritesi herkes tarafından kabul görmüş; Ahmed b. Hanbel, İmam Malik, İbn-i Mücahid ve daha birçok kişinin takdirini kazanmıştır. Talebelerinden İbn-i Cemmaz'a, Kur'an okuma adabıyla ilgili şöyle demiştir: "Kur'an okuduğunda sakın başka bir şeyle meşgul olma. Kime muhatap olduğuna dikkat et. Sakın ola ki, Ondan başkasına yönelip önemsemeyesin. Ben hocam Abdurrahman b. Hüzmü el-A'rac'a Kur'an'ı hep bu edeple okudum." Kıraati sahabe tabakasında, Ömer b. Hattab, Ubey b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Hocaları arasında Ebu Cafer, Abdurrahman b. Hüzmü el-A'rac ve Şeybe b. Nisah gibi ünlü isimler; kıraat talebeleri arasında ise İbn-i Verdan, İbn-i Cemmaz ve İmam Malik de bulunmaktadır. Bu minvalde Maliki mezhebine bağlı olanlar, kıraatte İmam Malik'in hocası olan Nafi'nin kıraatini tercih etmişlerdir. Mekki b. Ebi Talib, Nafi ve Asım kıraatlerini, kıraatlerin en evlası, senedi en sağlam ve Arapça bakımından en fasihi kabul etmiştir. Bkz. Suveyd, *Selasilu'z-Zehbiyye*, s. 489-490; Zerkeşi, *el-Burhan*, I, s. 331; İbn-i Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, s. 54; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 237-238; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 65-66; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 51; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 114-115. Kalun, 120/737 yılında Medine'de doğmuş, 220/835 yılında yine Medine'de vefat etmiştir. Nafi'nin üvey oğlu olduğu bilinmektedir. Defalarca Nafi'nin huzurunda Kur'an'ı hatmetmiş, 20 yıl boyunca hocasının ilim meclisinde bulunmuştur. Nafi'nin vefatından sonra Medine Şeyhu'l-Kurraı olarak onun yerine geçmiştir. Kalun, İmam Nafi'den hadr kıraatini rivayet etmiştir. Kalun rivayeti bugün, Libya ile Mısır ve Tunus'un bazı bölgelerinde hala okunmaktadır. Bkz. İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 542-543; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 222, 238; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 152; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 116; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 67-68. Verş, 110/728 yılında Mısır'da doğmuş, 197/812 yılında yine Mısır'da vefat etmiştir. Büyük dedesinin sahabilerden Zübeyr b. Avvam'ın azatlı kölesi olduğu rivayet edilmiştir. 155/771 yılında Medine'ye gelip İmam Nafi'den kıraat okumuş, defalarca huzurunda Kur'an'ı hatmederek bu konuda icazet almış, daha sonra memleketi Mısır'a geri dönmüştür. Verş, Mısır'da döneminin şeyhu'l-kurraı olmuştur. Kıratte ibdal, medd-i bedel, taklil ve tağlizi ile tanınan Verş, hocasından tahkik kıraatini rivayet etmiştir. Bu rivayet, Kur'an-ı Kerim'i teenni ile ağır ağır ve engin mealini sindire sindire okumaya daha müsaittir. Ses ve makam icrasına daha uygun olduğundan aşır tilavetlerinde Verş rivayeti, ehli nezinde daha sık tercih edilir. Verş rivayeti, halen Maliki mezhebinin çoğunlukta olduğu Kuzey Afrika'da (Cezayir ve Fas'ın tamamıyla Tunus ve Mısır'ın bazı bölgelerinde) yaygın şekilde okunmaktadır. Bkz. İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 446-447; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 222, 239; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 68-71; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 152; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 52.

²²¹ Kıraat ilminde usul, birbirine benzeyen cüz'iyatın tamamının oluşturduğu genel kurallar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Ferş-i huruf ise belli bir kurala dayanmayan ve belli bir kaide takip edilmeden nakle dayalı olarak ortaya çıkan kelime farklılıklarıdır.

Hemze ile İlgili Okuyuşlar: Kalun, bir kelimedede yan yana gelen ve her ikisi de fetha harekeli olan iki hemze arasına bir elif ilave ederek birinci hemzeyi med ile ikinci hemzeyi ise teshil ile okur: **أَهْذَرْتَهُمْ** (Bakara 2/6). İkinci hemzenin esre veya ötre olması durumunda da aynı usulde okur: **أَهْذَرْتَهُمْ** (Ankebut 29/29), **أَهْذَرْتَهُمْ** (Al-i İmran 3/15).²³⁸

Cemi Mimleri: Vasıl halinde **هَمْ - كُمْ - أَنْتُمْ** zamirlerinden sonra bir vâv harfi takdir ederek sıla (med) ile okur. İkinci vecih olarak sıla yapmadan da okur. Kalun, cemi mîmini sıla ile okuduğunda, cemi mîminden sonra gelen harekeli harf hemze olursa meddi munfasıl söz konusu olduğundan, bir kez iki hareke bir kez de üç hareke miktarı medle ayrı ayrı iki vecih okur. Bu duruma göre, böyle yerlerde Kalun için üç vecih var demektir.²³⁹ Harici bir medd-i munfasılla birlikte Bakara suresi 284. ayetindeki kıraat vecihlerini şöylece göstermek mümkündür:

وَأَنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ
وَأَنْ تُبْدُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ (١) أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ
وَأَنْ تُبْدُوا مَا فِي (٢) أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ
وَأَنْ تُبْدُوا مَا فِي (٢) أَنْفُسِكُمْ (٢) أَوْ تُخْفُوهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ

Ferşî Farklılıklar: **الْبَيُوتِ** - **بُيُوتٍ** lafızlarını **بُيُوتٍ** şeklinde okur: **وَأَنْ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبِيتُ** (Ankebut 29/41).²⁴⁰

Verş'in ihtilaf ettiği okuyuş şekillerinden bazıları ise şunlardır: Med Vecihleri; Verş hem meddi munfasılları hem de meddi muttasılları altı hareke miktarı uzatarak okur.²⁴¹

Medd-i Bedel: Hemzeden sonra harf-i med gelmesi durumunda Verş rivayetine göre medd-i bedel meydana gelir. Harf-i medden önce gelen hemzeler de sebep-i med sayıldığından, Verş bu hemzeleri tul (altı hareke), tevassut (dört hareke) ve kasr (iki hareke) olmak üzere üç vecihle okur: **إِلَافِهِمْ رَحْلَةَ الشَّتَاءِ وَالصَّيْفِ** (Kureys 106/2) Yalnız bu durumda hemzenin makablinin sakın olmaması lazımdır. **مَسْئُولًا** gibi kelimelerde hemzenin evvelinde sahih sakın bir harf bulunduğundan bu hemzeler sebep-i med sayılmazlar. Bu türlü yerlerde Verş, medd-i tabiiye ziyadeyi terk etmiştir. Ancak bunların iki kelimedede bulunması medd-i bedele engel değildir: **أَنْ أَمِنُوا** gibi. Ayrıca **مَاءٍ** gibi tenvinli hemzelerde de medd-i bedeli terk etmiştir.²⁴²

Cemi Mimleri: Vasıl halinde cemi mîmlerinden sonra kat' hemzesi gelirse araya bir vâv takdir edip tul ile (altı hareke miktarı uzatarak) okur: **فَاسْتَفْتِهِمْ الرِّبَاكَ الْبَنَاتُ وَلَهُمُ التُّبُونُ** (Saffat 37/149).²⁴³

Harf-i Lîn: Harf-i lîn'den sonra hemze gelir ve bunlar bir kelimedede bulunursa, vasıl ve vakıf hallerinde lîn harflerini üç veya dört hareke miktarı (tul veya tevassut) uzatarak iki vecihle okur:

işlemi, yâ'ya daha yakın bir tarzda yapılıyorsa buna da imale-i kubra denir. Bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 93.

²³⁸ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 81-85; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 341; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 97-98. Misallerde teshil ile okunan hemzenin hâ harfi ile gösterilmesi, onun hâ gibi okunuşundan değil, hemzeden farklı olarak teshil ile okunacağını göstermek içindir.

²³⁹ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 313; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 114; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 80.

²⁴⁰ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 81.

²⁴¹ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 214; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 258, 260.

²⁴² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 250; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 79; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 334-335; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 73-74; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 82.

²⁴³ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 314; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 114; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 80.

Verş'in bu okuyuşunun iki istisnası vardır: (Mülk 67/1) فَأَوَارَى سِرَّةَ أَخِي, وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (Maide 5/31) (Kehf 18/58) ve الْمُؤَدَّةُ (Tekvir 81/8).²⁴⁴

Nakil: Tenvin veya sakin bir harften sonra harekeli bir hemze gelince, hemzeyi hazfedip harekesini evvelindeki sakin harfe vererek nakil ile okur: إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَثَرُ (Kevser 108/3) Fakat sakin harfin cemi mîm'i, harf-i med veya harf-i lin olmaması gerekmektedir.²⁴⁵

Hemze ile İlgili Okuyuşlar: Verş, bir kelimedede yan yana gelen ve her ikisi de fetha harekeli olan iki hemzeden ikincisini teshil ile okur: هُنْدَرْتَهُمْ (Bakara 2/6). Verş ayrıca ikinci hemzeyi elife ibdal edip medd-i lazım olarak da okur: أَنْذَرْتَهُمْ İkinci hemzenin esre veya ötre olması durumunda da ilkini tahkik ikincisini teshil ile okur: أَهْنَيْتُكُمْ (Ankebut 29/29), أَهْنَيْتُكُمْ (Al-i İmran 3/15).²⁴⁶

Verş, sakin hemzeleri kendinden önceki harfin harekesi cinsinden bir med harfine ibdal ederek okur: فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ (Fil 105/5). Daha açık bir ifadeyle dammeden sonraki hemzeyi vâv'a, fethadan sonrakini elif'e, kesreden sonrakini de yâ'ya çevirip ibdal ile okur: قَاتُوا - بَيْسَ - يُومِنُ - قَاتُوا - إقْرَأْ - الرَّأْسُ gibi. Ancak kaideye uygun olduğu halde ibdal etmediği istisnaları da vardır: إقْرَأْ - الرَّأْسُ gibi. Bu manada الْذَنْبُ - الْبَيْتُ - بَيْسَ Verş, الْذَنْبُ - الْبَيْتُ - بَيْسَ gibi مَأْوِيَهُمْ ve فَأَوَارَى gibi اِيَاء babından gelen kelimeleri de istisna etmiştir. Verş, fiilin kelimelerindeki hemzelerin hepsini Kur'an'da ibdal ile okur. Harekeli hemzelerde ise, fiilin fâ'sındaki meftuh hemzenin ötreten sonra gelmesi durumunda o hemzeleri vâv'a çevirerek okur ve meddi bedel yapmaz: يُؤَاخِذُ - يُؤَاخِذُ - مُؤَجَّلًا - مُؤَجَّلًا gibi. Yine Verş, Kur'an'da üç yerde geçen (2/150, 4/164, 47/29) لَيْلًا lafzı ile Meryem suresinde geçen (19/19) لَأَهْبَ لَكَ lafzındaki hemzeleri yâ'ya ibdal ederek okur: لَيْلًا لَأَهْبَ لَكَ şeklinde okur.²⁴⁷

Zaid Yâ'lar: Ayet sonlarında bulunan zaid yâ'lardan vasıl halinde isbat ile okuduğu yerlerin bazıları şunlardır: بِالْوَادِي (Fecr 89/9), كَيْفَ نَذِيرِي (Mülk 67/17), فَاعْتَرَلُونِي (Duhan 44/21), وَتَقَبَّلْ دُعَائِي (İbrahim 14/40), يَوْمَ التَّلَاقِي (Gafir 40/15).²⁴⁸

İdğam: Ta-i tenis'ten sonra ط harfi geldiğinde, idğam yaparak okur: حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا (En'am 6/138), كَانَتْ ظَالِمَةً (Enbiya 21/11).²⁴⁹

ظ lafzından sonra ض - ط harfleri gelirse idğam yaparak okur: وَلَقَدْ صَرَّبْنَا لِلنَّاسِ (Zümer 39/27), فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ (Bakara 2/231).²⁵⁰

Terkik: Makabli asli harf olarak esreli veya makabli sakin, ondan önceki harf esreli veya makabli sakin yâ olan meftuh veya madmum râ harflerini terkik (ince) ile okur: قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ (Kafirun 109/1), وَوَضَعْنَا عَنكَ وَزْرَكَ (İnşirah 94/2), خَيْرًا يَرَهُ (Zilzal 99/7).²⁵¹

Tağlîz: Sakin veya meftuh olan ط - ط - ط harflerinden sonra gelen meftuh lââm harflerini tağlîz (kalın) ile okur: الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ (Bakara 2/229) (Maun 107/5) الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ Bu okuyuş Hicazlıların lügati olarak bilinmektedir. Bir kelimedede ط - ط - ط harfleriyle lam arasına elif girerse, Verş bu lamı hulf ile tağlîz eder. Yani hem kalın hem de ince okur. طَال gibi. Meftuh olan lamdan

²⁴⁴ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 79; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 81-82; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 336-337.

²⁴⁵ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 81; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 364; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 92. Nakil: Sakin harfin cezmini peşi sıra gelen harekeli harfin harekesine dönüştürerek okumaktır.

²⁴⁶ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 81-85; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 341; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 97-98.

²⁴⁷ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 90-91; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 81; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 354-356.

²⁴⁸ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 156-157.

²⁴⁹ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 82; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 379; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 100.

²⁵⁰ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 378; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 99; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 82.

²⁵¹ Râ'nın terkik ve tefhim kaideleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 400-404; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 78, 138-140; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 81; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 124-126.

sonra imale harfi ya gelirse yine meftuh lamı hulf ile tağliz eder. يَصْلَى kelimesinde olduğu gibi. (Ancak böyle kelimelerde birinci vecih itibariyle feth ile tağliz, ikinci vecihte ise taklil ile terkik alınır. Çünkü taklil ile lâm'ın tağlizi bir yerde birleşmez.) Yahut meftuh olan ص - ط - ظ harflerinden sonra gelen üstünlü lam, vakıftan sonra sakinleşirse yine hulf ile tağliz eder. أَنْ يُوصَلَ kelimesinde olduğu gibi.²⁵²

İmale ve Taklil: Verş sadece طه (Taha 20/1) ayetindeki hâ'yı imale ile okumuştur. Taklile gelince Verş ehl-i taklil olarak bilinmektedir. Bu manada taklil ile ilgili Verş'ten, belli bir kaide altında toplanabilen ve toplanamayan birçok vecih rivayet edilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: عَلَى الْقَوْمِ (İbrahim 14/26), مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ (Duhan 44/1), حَمِّ (Meryem 19/1), كَيْبَعَصَ (Yusuf 12/1), الْكَافِرِينَ (Bakara 2/286), فَاسْتَوِيْنَّ (Bakara 2/29), يُغْفَرُ لَكُمْ خَطَايَاكُمْ (Bakara 2/58), فَأَنْتَ (Abese 80/10), فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا (A'raf 7/32).²⁵³

2.5.2. İmam İbn-i Kesir'in Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri²⁵⁴

İbn-i Kesir'in kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, Bezzi ve Kunbul'dur. Her iki ravinin ittifak ve ihtilaf ettikleri bazı vecihler şunlardır:

Med Vecihleri: İbn-i Kesir, meddi munfasılları iki hareke, meddi muttasılları ise üç hareke miktarı uzatarak okur.²⁵⁵

²⁵² Temel, *Kıraat ve Tecvid İstilahları*, s. 90, 126; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 189, 241; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 141; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 404-405; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 128-129; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 81.

²⁵³ Geniş bilgi için bkz. Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 116-123; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 389-392; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 82.

²⁵⁴ İbn-i Kesir, 45/665 yılında Mekke'de doğmuş, 120/738 yılında yine Mekke'de vefat etmiştir. Aslen İranlı olup İsfahan'dan Mekke'ye gelmiş bir ailedendir. Tabiündan olup sahabeden Enes b. Malik, Ebu Eyyub el-Ensari ve Abdullah b. Zübeyr ile görüşmüştür. Mekkelilerin kıraat imamıdır. Kendi döneminde Mekke ulemasınca Mekke'nin kıraat otoritesi, Mescid-i Haram'ın da mukrii (okutanı) kabul edilmiştir. Kaynakların naklettiğine göre İmam Şafii onu övmüş ve kıraatini nakletmiştir. Kıraati sahabe tabakasında, Ömer b. Hattab, Ubey b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Hocaları arasında Abdullah b. Saib de bulunmaktadır. Bkz. Suveyd, *Selasilu'z-Zehabiyye*, s. 491; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 396-397; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 239; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 83-84; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 152; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 226; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 118. Aslen İranlı olan Bezzi, 170/786 tarihinde Mekke'de doğmuş, 250/864 tarihinde yine Mekke'de vefat etmiştir. Mescid-i Haram'da kırk yıl kadar müezzinlik yapmıştır. Duha suresinden itibaren tekbir getirme ile ilgili hadisi Bezzi rivayet etmiştir. Kıraat ilmindeki otoritesi, İbn-i Kesir kıraatindeki üstünlüğü ve rivayetinin güvenilirliği açısından, kıraat kitaplarında İbn-i Kesir'in iki ravisinden birisi olarak yer almıştır. İbn-i Kesir'e yetişememiş olmasına rağmen onun ravisi sayılması, onun okuyuşunu diğerlerinden daha iyi temsil ve icra etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu manada tedvin döneminde insanlar İbn-i Kesir kıraatini en iyi şekilde onda bulmuşlardır. Bkz. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 240; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 119; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 85-86. Kunbul, 195/811 yılında Mekke'de doğmuş, 291/904 yılında yine Mekke'de vefat etmiştir. Hicaz şeyhu'l-kurrâsı olarak kabul edilen Kunbul, aynı zamanda Mekke şehri emirliği de yapmıştır. *Kitabu's-Seb'a* müellifi Ebubekir b. Mücahid, Ebu Hasan b. Şenebuz ve Muhammed b. İsa el-Cessas gibi âlimler, Kunbul'den kıraat dersi almıştır. Kıraati doğrudan İbn Kesir'den almamış olmasına rağmen isnat ile yani onun diğer sika ravilerinden alarak tesbit etmiştir. Bkz. Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 53; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 240-241; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 86-87.

²⁵⁵ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 213; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 257, 260.

Besmele Vecihleri: İbn-i Kesir'in, bir sureden diğer bir sureye geçerken uyguladığı vecihler şunlardır: Hem sure sonunda hem de besmeleden sonra vakıf yapar; ilk surenin sonunda vakfedip besmeleyi ikinci surenin evveline bağlayarak okur; ilk surenin sonunu besmeleye, besmeleyi de ikinci sureye vasleder.²⁵⁶

Hâ-i Kinaye: Sakin bir harften sonra da gelmiş olsa müfred, müzekker, gaib zamirlerini, kendisinden sonraki harf, harekeli olmak kaydıyla sıra ile (iki hareke miktarı uzatarak) okur: مَا أَغْنَىٰ (Bakara 2/2) فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (Tin 95/5), ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ (Mesed 111/2), عَنْهُ مَالُهُ وَمَا كَسَبَ (Fatiha 1/7).²⁵⁷

Cemi Mimleri: Sakin cemi mîmlerini, vasıl halinde kendisinden sonra harekeli bir harf gelmesi kaydıyla dammeli ve bir vâv-ı mukaddere ile meddederek okur. Vakıf halinde ise sıra söz konusu olmadığından mezkûr harfî sakin olarak okur: وَلَا الضَّالِّينَ (Fatiha 1/7).²⁵⁸

Hâ-i Sekt: Kur'an-ı Kerim'de yedi kelime ve dokuz yerde geçen ha-i sekt'lerin tamamını hem vasıl hem de vakıf halinde sakin (cezimli) olarak okur.²⁵⁹

Vakıf Kaidesi: Tenvinli olarak gelen هَادٍ - بَاقٍ - وَاقٍ - وَالٍ lafızlarını, vakfederken - وَاقٍ - وَاقٍ - وَاقٍ şeklinde okur: وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ (Ra'd 13/7).²⁶⁰

Kelime sonunda مِنَ النَّمْرَاتِ (İbrahim 14/32), يَا أَبَتِ (Meryem 19/44) veya نِعْمَتَ (Al-i İmran 3/103) gibi ت şeklinde yazılmış olan ha-i tenis'leri vakıf halinde ه şeklinde okur.²⁶¹

Hemze ile İlgili Okuyuşlar: İkincisi madmum bir vasıl hemzesi ile başlayan iki sakin yan yana geldiğinde ilkini damme ile okur: قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَانَ (İsra 17/110), قُلْ ادْعُوا عَلَىٰ حَرْبِكُمْ (Kalem 68/22), وَلَقَدْ اسْتَنْهَضَىٰ (Enbiya 21/41).²⁶²

İster marife ister nekre olsun قُرْآن kelimesindeki hemzenin harekesini makabline naklederek قُرْآن şeklinde okur: وَعَذِّكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا (Taha 20/113), عِلْمَ الْقُرْآنِ (Rahman 55/2).²⁶³

Vâv ve fâ harflerinden sonra ister cemi ister müfred olsun, emir sigası şeklinde gelen bütün وَسَلُّوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ kelimelerindeki hemzeleri hafzedip harekesini makabline naklederek okur: فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (Yunus 10/94), فَسَلُّوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (Nahl 16/43).²⁶⁴

Bir kelime yan yana gelen ve her ikisi de fetha harekeli olan iki hemzeden ikincisini teshil ile okur: هَذَانِ (Bakara 2/6). İkinci hemzenin esre veya ötre olması durumunda da ilkini tahkik ikincisini teshil ile okur: أَهْنِيكُمْ (Ankebut 29/29), أَهْنِيكُمْ (Al-i İmran 3/15).²⁶⁵

İlki birinci kelimenin sonu, ikincisi ikinci kelimenin başında olmak üzere iki ayrı kelime yan yana gelen hemzelerden a) Birinci hemzenin ötre ikinci hemzenin fetha harekeli olması

²⁵⁶ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 359-361; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 462.

²⁵⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 315; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 88.

²⁵⁸ Temel, *Kiraat ve Tecvid İstılahları*, s. 121; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 313; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 88.

²⁵⁹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 142; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 255-257; Feyizli, *Kiraat-i Aşere*, s. 132.

²⁶⁰ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 412; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 94.

²⁶¹ İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr, *Tahbiru't-Teyisir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983, s. 77; Danî, Ebu Amr Usman b. Said, *et-Teyisir fi'l-Kiraatı's-Seb'*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1984, s. 60; Feyizli, *Kiraat-i Aşere*, s. 130; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 409.

²⁶² Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 92.

²⁶³ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 366; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 94.

²⁶⁴ Koyuncu, *Kiraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 110; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 366; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 93.

²⁶⁵ Feyizli, *Kiraat-i Aşere*, s. 81-85; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 341; Koyuncu, *Kiraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 97-98.

durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi meftuh vâv'a ibdal ederek okur: **لَوْ نَشَاءُ وَصَبَّاهُمْ** (A'raf 7/100).

b) Birinci hemzenin ötre ikinci hemzenin kesre harekeli olması durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi bir defa teshil (meksur bir yâ'ya yakın bir sesle) bir defa da vâv'a ibdal ederek okur: **مَنْ يَشَاءُ وَلِي صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ - مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ** (Bakara 2/142).

c) Birinci hemzenin fetha ikinci hemzenin kesre harekeli olması durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi ise teshil ile (meksur yâ'ya yakın bir sesle) okur: **أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ** (Bakara 2/133).

d) Birinci hemzenin kesre ikinci hemzenin fetha harekeli olması durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi yâ'ya çevirerek okur: **مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ يَوْمَ أَكُنْتُمْ** (Bakara 2/235).

e) Birinci hemzenin fetha ikinci hemzenin ötre harekeli olması durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi teshil (vâv'a yakın bir sesle) ile okur: **كُلُّ مَا جَاءَ أَمَّهُ رَسُولُهَا** (Mu'minin 23/44).²⁶⁶

Ferşî Farklılıklar: Geçtiği tüm yerlerde **يَحْسَبُ** ve **تَحْسَبُ** lafızlarını **يَحْسِبُ** ve **تَحْسِبُ** şeklinde; **الْأَكْلُ - أَكَلَهُ - أَكَلَهَا** lafızlarını **الْأَكْلُ - أَكَلَهُ - أَكَلَهَا** şeklinde; **زَكَرِيَّا** lafzını **زَكَرِيَّاهُ** şeklinde; **تَذَكَّرُونَ** lafzını **تَذَكَّرُوا** şeklinde; **هَؤُلَاءِ - هَؤُلَاءِ** şeklinde; **صَلِّيًا جَنَّتًا - عَنَّتًا** lafızlarını **صَلِّيًا جَنَّتًا - عَنَّتًا** şeklinde; **عُيُونُ** lafzını **عُيُونُ** şeklinde; **غَسَّاقُ - غَسَّاقًا** lafızlarını **غَسَّاقُ - غَسَّاقًا** şeklinde; **ضَيْقُ** lafzını **ضَيْقُ** şeklinde; **غُرْفَةُ** lafzını **غُرْفَةُ** şeklinde; **بُنَى** lafzını **بُنَى** şeklinde; **ضَيْقًا** lafzını **ضَيْقًا** şeklinde; **يَاجُوجَ** lafzını **يَاجُوجَ** şeklinde; **قَدْرُهُ** lafzını **قَدْرُهُ** şeklinde; **رَبُّوهُ** lafzını **رَبُّوهُ** şeklinde; **أَجْرِي** lafzını **أَجْرِي** şeklinde; **مُتًا - مِثْمًا** lafızlarını **مُتًا - مِثْمًا** şeklinde; **السُّحْتُ** lafzını **السُّحْتُ** şeklinde; **الْقُسْطَاسُ** lafzını **الْقُسْطَاسُ** şeklinde; **كَاثِنُ** lafzını **كَاثِنُ** şeklinde; **الْبُيُوتُ** lafzını **الْبُيُوتُ** şeklinde; **أَفَّ** lafzını **أَفَّ** şeklinde; **أَرْنَا** lafzını **أَرْنَا** şeklinde; **مِكَالُ** lafzını **مِكَالُ** şeklinde ve **جَبْرِيلُ** lafzını ise **جَبْرِيلُ** şeklinde okur.²⁶⁷

الْأَعْبَادُكَ مِنْهُمْ lafzını, başında harf-i tarif olmak kaydıyla **الْمُخْلِصِينَ** şeklinde okur: **الْمُخْلِصِينَ** (Hicr 15/40).²⁶⁸

Kur'an'da **هَذَانِ** - **هَذَانِ** (Hacc 22/19), **هَآئِينَ** - **هَآئِينَ** (Kasas 28/27), **فَذَانِكَ** - **فَذَانِكَ** (Kasas 28/32) ve **أَرْنَا الدِّينَ** - **أَرْنَا الدِّينَ** (Fussilet 41/29) olmak üzere beş yerde geçen ve tesniye olarak gelen bu kelimeleri, nûn harfinin şeddesiyle okumuştur.²⁶⁹

Bezzi'nin ihtilaf ettiği okuyuş şekillerinden bazıları şunlardır: **Bezzi**, **خُطُوتَاتٍ** lafzını **خُطُوتَاتٍ** şeklinde okur: **وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوتَاتِ الشَّيْطَانِ** (Bakara 2/168).²⁷⁰

İlk **ت** harfi hazfedilmiş bazı muzari fiilleri, öncesindeki kelime ile birlikte vasıl halinde okunduğunda, hazfedilmiş **ت** harfi ile fiilin başındaki **ت** harfini idğam yaparak şeddeli bir şekilde okur. Bunların tamamı Kur'an'da 31 yerde geçmektedir ki bazıları şunlardır: **وَلَا تَجَسَّسُوا** - **وَلَا تَجَسَّسُوا** (Hucurat 49/12), **تَكَادُ تَمَيَّزُ** - **تَكَادُ تَمَيَّزُ** (Mülk 67/8), **فَتَقَرَّقَ** - **فَتَقَرَّقَ** (En'am 6/152), **هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا** - **هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا** (Tevbe 9/52), **نَارًا تَلْطَى** - **نَارًا تَلْطَى** (Leyl 92/14).²⁷¹

²⁶⁶ İbnu'l-Cezerî, *Takribu'n-Neşr* s. 62-63; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 102; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 89-90.

²⁶⁷ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 88-94.

²⁶⁸ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 91-92.

²⁶⁹ İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr, *Takribu'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 138.

²⁷⁰ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 95.

²⁷¹ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 256-257; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 95.

Yey'es babı olarak adlandırılan ve فَلَمَّا اسْتَيْسُوا (Yusuf 12/80), وَلَا تَأْتِيَسُوا (Yusuf 12/87), لَا يَأْتِيَسُ (Yusuf 12/87), إِذَا اسْتَيْسَ (Yusuf 12/110) ve أَفَلَمْ يَأْتِيَسِ الَّذِينَ (Ra'd 13/31) ayetlerinde geçen fiillerden ibaret olan mezkûr kelimeleri, kalb ve ibdalden sonra sırasıyla فَلَمَّا اسْتَيْسُوا - وَلَا تَأْتِيَسُوا - لَا يَأْتِيَسُ - إِذَا - أَفَلَمْ يَأْتِيَسِ الَّذِينَ şeklinde okur.²⁷²

Kunbul'un ihtilaf ettiği okuyuş şekillerinden bazıları şunlardır: Kur'an'da geçen tüm إِهْدِنَا السَّبِيلَ الْمُسْتَقِيمَ (Fatiha 1/6).²⁷³ سِرَاط - السَّبِيل - صِرَاط - صِرَاط - صِرَاط

Sad suresi 33. ayette geçen بِالسُّوقِ lafzını, hulf ile بِالسُّوقِ ve بِالسُّوُوقِ şeklinde; Fetih suresi 29. ayette geçen سُوُوقِهِ lafzını da yine hulf ile سُوُوقِهِ ve سُوُوقِهِ şeklinde okumuştur.²⁷⁴

2.5.3. İmam Ebu Amr'ın Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri²⁷⁵

Ebu Amr'ın kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, Durî ile Susî'dir. Her iki ravinin ittifak ve ihtilaf ettikleri bazı vecihler şunlardır:

²⁷² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 405; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 363.

²⁷³ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 96.

²⁷⁴ Fahd Haruf, Muhammed, *el-Müeyesser fi'l-Kıraati'l-Erbaa Aşera*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimaşk 2000, s. 455, 515; İbnu'l-Cezerî, *Takribu'n-Neşr*, s. 176.

²⁷⁵ Ebu Amr, 70/689 senesinde Mekke'de doğmuş, 154/771 senesinde bir yolculuk esnasında Kufe'de vefat etmiştir. Hayatının büyük bir bölümünü Basra'da geçirmiş ve Basralıların kıraat imamı olarak kabul edilmiştir. Kufe, Mekke, Medine ve Basra'da pek çok kişiden okumuş, Arap Dili ve Edebiyatında Basra Mektebi ekolünün önde gelen âlimlerinden Halil b. Ahmed, Ahfeş, Ömer es-Sekafî ve Sibeveyh gibi pek çok kişiye de hocalık yapmıştır. Ebu Amr'ın bu yönü Arap diline olan hâkimiyetinin bir göstergesi olup kendi kıraatine olan itimadı da artırmıştır. Hem kıraat konusunda hem de Arap dili ve edebiyatında ve bilhassa garip kelimelerle cahiliyye şiirinde uzman biri olarak tanınmıştır. Bugün itibariyle Nijerya, Sudan ve bazı orta Afrika ülkelerinde Ebu Amr'ın kıraati, kurrâ âlimlerce hâlâ okunup okutulmaktadır. Kıraati sahabe tabakasında, Ömer b. Hattab, Ubey b. Ka'b, Ebu Musa el-Eş'arî, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sabit kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Hocaları arasında İmam Asım, Atâ b. Ebî Rabah, Yahya b. Ya'mer, Hasan el-Basrî, İbn Kesir, İbn Muhaysin, Şeybe b. Nisah, Nasr b. Asım ve Ebu Cafer gibi ünlü isimler de bulunmaktadır. Meşhur talebeleri arasında ise İmam Hamza ve şaz kıraat imamlarından Yahya b. Mubarek el-Yezidî de yer almaktadır. Bkz. Suveyd, *Selasilu'z-Zehbiyye*, s. 492-495; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 262-265; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 222, 241; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 97-100; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 120-122. Durî, 150/767 senesinde Bağdat'ın Dûr isimli bir mahallesinde doğmuş ve muhtemelen 248/862 senesinde vefat etmiştir. İlim öğrenmeye ve kıraat rivayetlerini toplamaya büyük hevesi olan Durî, kıraat öğrenimi için yolculuklar yapmış; Basra, Kufe ve Bağdat'ta birçok kıraat âliminden ders almıştır. İlme olan iştiağını: "İmam Nafi'nin dönemine yetiştim. Eğer on dirhem param olsaydı, kıraatini bizzat kendisinden öğrenmek için mutlaka Medine'ye giderdim." sözleriyle dile getirmiştir. Hem Ebu Amr hem de Kisai'nin ravilerinden birisidir. Durî, şaz kıraatlerle beraber, yedi kıraatin tamamını öğrenmiştir. İbnu'l-Cezerî'nin beyanına göre, kıraatleri şahsında ilk toplayan zattır. Bu özelliği, devrinin en şöhretli kurrâsı olma payesine kavuşmasını sağlamıştır. Durî'nin, Kur'an'daki bazı kelimeleri bizzat Hz. Rasullullah'ın nasıl okuduğunu bildiren rivayetleri topladığı "*Kıraatu'n-Nebi*" adlı bir eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Bkz. İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 230-232; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 242; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 122-123; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 100-101; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 52. Susî, 173/789 yılında muhtemelen bugünkü İran'ın Ahvaz şehrine bağlı bir belde olan Sus'ta doğmuş, 261/874 tarihinde Rakka'da vefat etmiştir. Rakka şeyhi olarak tanınması ve önde gelen talebelerinin Rakkî nisbesiyle anılması, hayatının önemli bir bölümünü bu şehirde geçirdiğini göstermektedir. Susî, Ebu Amr kıraatini, önde gelen talebelerinden biri olduğu Yahya b. Mubarek el-Yezidî vasıtasıyla nakletmiştir. Susî'nin en mühim yönü ise idğam-ı kebirleri rivayet etmiş olmasıdır. Bkz. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 242; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 123; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 102; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 53; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 54.

Besmele Vecihleri: Ebu Amr'ın, bir sureden diğer bir sureye geçerken uyguladığı vecihler şunlardır: Hem sure sonunda hem de besmeleden sonra vakıf yapar; ilk surenin sonunda vakfedip besmeleyi ikinci surenin evveline bağlayarak okur; ilk surenin sonunu besmeleye, besmeleyi de ikinci sureye vasleder. Ebu Amr, besmele vecihleriyle birlikte ayrıca okuyuşunda iki veche daha yer vermiştir ki onlar da şunlardır: İlk surenin sonunda sekte yapıp besmele okumadan ikinci sureye geçer; ilk surenin sonunda besmele okumadan ikinci sureye vaslederek okur. Buna göre iki sure arasında Ebu Amr'ın beş vechi bulunmaktadır.²⁷⁶

Sükûn: Öncesinde harekeli ف - و - ل harflerinden biri bulunan هـ ve هـ zamirlerindeki hâ harfini sükûn üzere okur: فَهَو فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ (Karia 101/7).²⁷⁷

Cemi Mimleri: Hemze-i vasıldan önce ve kesreden sonra gelen cemi mîmlerini, vasıl halinde kesre ile okur: فِي قُلُوبِهِمُ الْعَجَلُ (Bakara 2/93), الْيَوْمَ اثْنَيْنِ (Yasin 36/14), وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ (Bakara 2/166).²⁷⁸

Hâ-i Kinaye: Hâ-i kinayelerin (hû zamirinin) okunuşu ile ilgili olarak Ebu Amr, يُؤَدُّ (Âl-i İmran 3/75), نُؤِيْهُ (Âl-i İmran 3/145), نُؤِيْهُ (Nisa 4/115), نُؤِيْهُ (Nisa 4/115), نُؤِيْهُ (Şura 42/20) kelimelerindeki zamirleri sükûn ile okur. A'raf (7/111) ve Şuara (26/36) surelerinde geçen أَرْجُهُ kelimelerini اَرْجُهُ şeklinde okur. وَيَبْقَى (Nur 24/52) kelimelerini وَيَبْقَى şeklinde okur. يُرْضُهُ لَكُمْ (Zümer 39/7) kelimelerindeki zamiri يَرْضُهُ şeklinde iskan ile okur. Ayrıca Durî, يَرْضُهُ şeklinde med ile de okur.²⁷⁹

Hâ-i Sekt: Kur'an-ı Kerim'de yedi kelimede ve dokuz yerde geçen ha-i sekt'lerin tamamını hem vasıl hem de vakıf halinde sakin (cezimli) olarak okur.²⁸⁰

İdğam: Mazi fiile birleşen ta-i tenis'ten sonra ط - ص - س - ز - ج - ث harflerinden biri gelirse idğam yaparak okur: كَذَّبَتْ ثَمُودُ (Hakka 69/4), كَذَّبَتْ ثَمُودُ (Nebe 78/20), وَسَوَّيْتَ الْجِبَالَ فَكَانَتْ سَرَّابًا (En'am 6/138), حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا (Nisa 4/90), حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ (Nisa 4/56), كَلَّمَا نَضَجَتْ جُلُودُهُمْ (En'am 6/138), حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا (En'am 6/138), حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا (En'am 6/138), حُرِّمَتْ ظُهُورُهَا (En'am 6/138).²⁸¹

وَإِذْ edatından sonra ط - ص - س - ز - ج - د - ذ - ث harflerinden biri gelirse idğam yaparak okur: إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ (Bakara 2/125), وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ (Al-i İmran 3/124), إِذْ تَقُولُ (Ahkaf 46/29), صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا (Zariyat 15/52), لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ (Enfal 8/48), وَإِذْ رَزَيْنَ (Enfal 8/48), وَإِذْ رَزَيْنَ (Enfal 8/48).²⁸²

فَظْ طَلَمَ نَفْسَهُ (Bakara 2/231), وَلَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ (Zümer 39/27), وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ (Yusuf 12/30), فَدَشَعَهَا حُبًّا (Bakara 2/92), وَلَقَدْ رَزَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا (Mülk 67/5), وَلَقَدْ رَزَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا (Araf 7/179), وَلَقَدْ دَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ (Al-i İmran 3/181), وَلَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ (Fetih 48/27).²⁸³

Sakin bâ harfinden sonra fâ harfî gelirse idğam yaparak okur: فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا (Nisa 4/74).²⁸⁴

²⁷⁶ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 359-361; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 462.

²⁷⁷ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 114; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 104.

²⁷⁸ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 108; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 115; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 314.

²⁷⁹ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 329-331.

²⁸⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 142; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 255-257; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 132.

²⁸¹ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 100; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 379; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 105.

²⁸² Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 378; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 105; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 99.

²⁸³ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 105-106; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 99; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 378.

²⁸⁴ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 100; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 379; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 106.

şunlardır: (İbrahim 14/30) إِلَى النَّارِ (Tevbe 9/40) فِي النَّارِ (İbrahim 14/28) دَارَ النَّارِ gibi sonda meksur bulunan râ harflerinden önce gelen elifleri; (Al-i İmran 3/193) مَعَ الْأَنْبَارِ (İbrahim 14/26) مِنْ قَرَارٍ gibi sondaki meksur olmak kaydıyla iki râ arasındaki elifleri; (İsra 17/1) أَسْرَى بِعَبْدِهِ (Necm 53/55), تَنَمَّازَى (Mülk 67/3) gibi râ'dan sonra gelen yâ'ları imale ile okur. Ayrıca ister marife ister nekre olsun (Tekvir) وَلَقَدْ رَآهُ بِالْأَفْقِ الْمُبِينِ fiilinin hemzelerinde, رَأَى lafızlarında, الْكَافِرِينَ ve cer halinde gelen الْكَافِرِينَ (Yusuf 81/23), huruf-u mukattaaların râ ve hâ'larında طَهَّ (Taha 20/1), كَهْلِيْعَصْنَ (Meryem 19/1), الرَّزَّ (Yusuf 12/1), الْمَرَّ (Rad 13/1) imale yapar. Taklilde bulunduğu yerlerden bazıları ise şunlardır: - فَعْلَى - فَعْلَى (Tevbe 9/40) وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى (A'raf 7/26) وَلِبَاسُ النَّفْقَى (Bakara 2/282). Taha, Necm, Mearic, Kıyame, Naziat, Abese, A'la, Şems, Leyl, Duha ve Alak olmak üzere 11 surede, sonu yâ ile biten kelimeleri taklil eder: لِمَنْ يَخْشَى (Taha 20/3), إِنَّهُ طَعَى (Naziat 79/17), فَخَلَقَ فَسَوَّى (Kıyame 75/38), إِنَّهَا لَطَى (Necm 53/14), عِنْدَ سِنْرَةٍ الْمُنْتَهَى (Duha 93/1), وَمَا سَوَّيْهَا (Şems 91/7), فَصَلَّى (A'la 87/15), عَبَسَ وَتَوَلَّى (Abese 80/1), الَّذِي يَنْهَى (Alak 96/9). Ancak söz konusu kelimelerde ra harfi bulunursa imale yapılacağı zikredilmişti: مِنْ آيَاتِ رَبِّهِ الْكُبْرَى (Necm 53/18) gibi. Yedi surenin başında bulunan hâ'ları taklil ile okur: حَمَّ (Fussilet 41/1). Bazen de Ebu Amr'dan يَا بُشْرَى (Yusuf 12/19) kelimesinde olduğu gibi hem feth hem imale hem de taklil olmak üzere üç vecih birden rivayet edilmiştir.²⁹⁴

Ferşî Farklılıklar: Geçtiği tüm yerlerde يَحْسِبُ ve يَحْسِبُ lafızlarını تَحْسَبُ ve يَحْسِبُ şeklinde; كُفُّوا - أَكَلَهَا şeklinde; تَذَكَّرُونَ تَذَكَّرُونَ şeklinde; زَكَّرِيَاءَ زَكَّرِيَاءَ şeklinde; غَسَّاقُ غَسَّاقُ şeklinde; صُلِّيَّا - جُنِّيَّا - عُنِّيَّا lafızlarını كُفُّوا - هُرُّوا lafızlarını; يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ غَرْفَةً غَرْفَةً şeklinde; بُنِيَ بُنِيَ şeklinde; غَسَّاقُ - غَسَّاقُ lafızlarını; خَطُّوَاتِ خَطُّوَاتِ şeklinde; رُبُوعَ رُبُوعَ şeklinde; قَدْرُهُ قَدْرُهُ şeklinde; يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ şeklinde; مُمْتٌ - مُمْتٌ - مُمْتٌ lafızlarını; السُّحُوتِ السُّحُوتِ şeklinde; الْفُسْطَاسِ الْفُسْطَاسِ şeklinde; كَسَفًا كَسَفًا şeklinde; لَا تَقْطُطُوا لَا تَقْطُطُوا şeklinde; وَعَدْنَا وَعَدْنَا şeklinde; مُمْتٌ - مُمْتٌ şeklinde; أَفَّ أَفَّ şeklinde okur.²⁹⁵

Yusuf suresinin 31 ve 51. ayetlerinde geçen حَاشَا لِلَّهِ lafzını حَاشَا لِلَّهِ şeklinde okur: وَقُلْنَ حَاشَا لِلَّهِ (Yusuf 12/31).²⁹⁶

رُسُلُكُمْ - سُبُلْنَا - رُسُلْنَا - رُسُلُهُمْ muzaf olunca نَا - هُمْ - كُمْ lafızları رُسُل - سُبُل şeklinde okur: أَوَلَمْ تَكُنْ تَأْتِيكُمْ رُسُلُكُمْ بِالْبَيِّنَاتِ (İbrahim 14/12) وَقَدْ هَدَيْنَا سُبُلَنَا (Mu'min 40/50).²⁹⁷

الْمُخْلِصِينَ lafzını, başında harf-i tarif olmak kaydıyla الْمُخْلِصِينَ şeklinde okur: عِبَادَكَ مِنْهُمْ (Hicr 15/40).²⁹⁸

رَبَّنَا إِنَّكَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ (Haşr 59/10).²⁹⁹ lafzını medsiz olarak okur: رَبِّمٌ رَؤُفٌ رَحِيمٌ

Durî'nin ihtilaf ettiği okuyuş şekillerinden bazıları şunlardır: Med Vecihleri; Meddi munfasılları iki ve üç hareke miktarı olmak üzere iki vecih ile meddi muttasılları ise üç hareke miktarı uzatarak okur.³⁰⁰

²⁹⁴ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 117-118; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 388-396.

²⁹⁵ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 106-110.

²⁹⁶ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 112.

²⁹⁷ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 108.

²⁹⁸ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 108-109.

²⁹⁹ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 107.

³⁰⁰ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 213; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 257, 260.

İmale ve Taklil: Durî, *مَلِكِ النَّاسِ* lafzını sonu mecrur (esre) olduğunda imale ile okur: *مَلِكِ النَّاسِ* (Nas 114/2). *يَا أَسْفَى* (Yusuf 12/84), *يَا حَسْرَتَى* (Zümer 39/56), *يَا وَيْلَتَى* (Maide 5/31; Hud 11/72; Furkan 25/28) lafızları ile istifham için olan *أَيَّ* lafzında ise taklil yapar.³⁰¹

İhtilas: İhtilas vechiyle ilgili olarak *بَارِكْ* kelimesindeki hemzeyi hulf ile ihtilas yapar: *قَتُّوبُوا* (Bakara 2/54).³⁰²

Susî'nin ihtilaf ettiği okuyuş şekillerinden bazıları şunlardır: Med Vecihleri; Susî, meddi munfasılları iki hareke, meddi muttasılları ise üç hareke miktarı uzatarak okur.³⁰³

Hemze ile İlgili Okuyuşlar: Sakin hemzeleri kendinden önceki harfin harekesi cinsinden bir med harfine ibdal ederek okur: *يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ* (Bakara 2/3), *وَكَايَا دِهَاقًا* (Nebe 78/34), *وَبِيسَ الْمَصِيرِ* (Mülk 67/6). Ancak hemzenin *يُنْشَأُ* veya *لَنَا هَيَّيْ* lafızlarında olduğu gibi cezm alameti veya emir sigasından dolayı meczum olması durumunda; *نُورِي* nevi kelimelerde olduğu gibi hemzenin terkiyle dilde ağırlık meydana gelmesi durumunda; *مُؤَصَّدَةٌ* veya *وَرَعِيَا* kelimelerinde olduğu gibi hemzenin terkinin başka bir kelimeye benzeme ve mana değişmesine sebebiyet vermesi durumunda hemzeyi tahkikle okur.³⁰⁴

İdğam-ı Kebir: Kıraat rivayetleri arasında alamet-i farikası idğam-ı kebir olan rivayet, Susî'nin rivayetidir. Bir idğamda, mudğam ile mudğamun fih'in her ikisinin de harekeli olması durumunda buna idğam-ı kebir denmektedir.³⁰⁵ İdğam-ı kebir; kendi içinde misleyn, mutecaniseyn ve mutekaribeyn olmak üzere üç kısımda incelenmektedir. Bu manada harekeli bir harfin yine aynı harfe uğramasıyla meydana gelen idğam-ı kebir misleyn ile ilgili olarak Susî, ilki ilk kelimenin sonu ikincisi ikinci kelimenin başında olan aynı (misleyn) harfleri idğam yaparak okur: *الَّتِي تَطْلُعُ عَلَيَّ* (Hümeze 104/7), *مِنَ اللَّهْرِ وَمِنَ التَّجَارَةِ* (Cuma 62/11).³⁰⁶ Eğer mudğamın evvelinde lin harfi veya *الرَّحِيمِ مَلِكِ* (Fatıha 1/2-3) örneğinde olduğu gibi med harfi bulunursa tul, tevassut ve kasr olmak üzere üç vecihle de okunması caizdir.³⁰⁷ Aynı kelimedede bulunan misleyn harflere Kur'an'da iki örnek bulunmaktadır: İlki Bakara suresi 200. ayetinde geçen *مَنَاسِكُكُمْ* kelimesi; ikincisi ise Muddessir suresi 42. ayetinde geçen *مَا سَلَكَكُمْ* kelimesidir.³⁰⁸ İdğam edilecek harfin *سَمِيعٌ عَلِيمٌ* (Hucurat 49/1) gibi tenvinli olması; *أَفَأَنْتَ تُكْفِرُهُ* (Yunus 10/99) ve *كُنْتُ تُرَابًا* (Nebe 78/40) gibi muhatap ve mütekellim tâ'sı olması; *فَقَتَّ مِيقَاتٍ* (A'raf 7/142) gibi şeddeli olması; *فَلَا يَحْزَنُكَ كُفْرُهُ* (Lokman 31/23) gibi makablinin ihfası gereken nûn harfi olması veya *بَشِّرْكُمْ* (Fatır 35/14), *جِبَاهُهُمْ* (Tevbe 9/35) gibi aynı kelimedeki harfin makablinin sakın olması durumlarında ise idğam yapılmaz. Peş peşe gelen iki hemze de idğam manilerindendir.³⁰⁹

Mutecaniseyn ile mutekaribeyn sınıflarına dâhil olan ve *رض قثم* terkinde toplanan 16 harf de birbirleriyle idğam edilirler. Bu on altı harfin idğam yapıldığı yerler şunlardır:

³⁰¹ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 112; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 121, 123; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 389, 393.

³⁰² Muhammed Şeref, Cemaluddin, *Mushafu's-Sahabe fi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Mutevatira*, Daru's-Sahabeti li't-Turas, Batanta 2004, s. 8; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 61.

³⁰³ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 213; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 257, 260.

³⁰⁴ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 115-116; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 93; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 354-356.

³⁰⁵ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 235-236. Bir idğamda mudğam (idğam edilecek harf) sakın, mudğamun fih (ilk harfin kendisine katılacağı ikinci harf) harekeli olursa buna da idğam-ı sağır denmektedir.

³⁰⁶ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 112; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 105-106.

³⁰⁷ İbnu'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr, *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, Mektebetu Dari'l-Huda, Cidde 1994, s. 40; Muhammed Şeref, *Mushafu's-Sahabe*, s. 1; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 326.

³⁰⁸ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 107; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 112-113.

³⁰⁹ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 317, 321; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 112-113; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 106.

1- Susî harekeli ن harfinden sonra ل ve ر harfleri gelince idğam yaparak okur: وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (Bakara 2/133), تَأَذَّنْ رَبُّكُمْ (İbrahim 14/7). Ancak نَحْنُ lafzı hariç nûn'un makabli sakın olursa idğam yapmaz: بِأَذْنِ رَبِّهِمْ (İbrahim 14/23).

2- Bir önceki harfi harekeli ع harfine yalnızca عَن النَّارِ (Âl-i İmran 3/185) ayetinde idğam etmiştir. Bu ayetin dışında kalan yerlerde idğam rivayet edilmemiştir.

3- Bir önceki harfi harekeli ق harfinden sonra كُ ve كُ cemi zamirleri gelince, idğam yaparak okur: وَكُلُّوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ (Maide 5/88), إِنَّ طَلَقَكُمْ (Tahrim 66/5). Söz konusu harfler farklı kelimelerde yer alırsa makabillerinin harekeli olması idğam için yeterlidir: خَالِقِ كُلِّ شَيْءٍ (En'am 6/102).

4- Bir önceki harfi harekeli ق harfinden sonra ك harfi gelince idğam yaparak okur: فَلَوْلَيْتُكَ قَبْلَهُ (Bakara 2/144), وَجَعَلَ لَكَ (Furkan 25/10).

5- Bir önceki harfi harekeli س harfinden sonra ش harfi gelince idğam yaparak okur: إِلَى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا (İsra 17/42).

6- Bir önceki harfi harekeli ش harfine sadece لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ (Nur 24/62) ayetinde idğam eder.

7- Bir önceki harfi harekeli ز ve ش harfi gelince idğam yaparak okur: وَإِذَا النُّفُوسُ رُؤِجَتْ (Tekvir 81/7), وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا (Meryem 19/4).

8- Bir önceki harfi harekeli ت - ث - ج - ذ - ز - س - ش - ص - ض - ط - ظ harflerinden biri gelince idğam yaparak okur: مِنْ بَعْدِ ضَعْفٍ (Rum 30/54), إِنَّمَا صَنَعُوا كَيْدَ سَاجِرٍ (Taha 20/69), وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا (Yusuf 12/26), دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءً (Fussilet 41/28), مَنْ كَانَ يُرِيدُ ثَوَابَ الدُّنْيَا (Nisa 4/134), فِي الْمَسَاجِدِ تُذَكُّ (Bakara 2/187), مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ (Maide 5/39), فِي الْمُهْدِ صَبِيًّا (Meryem 19/29), يَكَادِرُ رَيْثُهَا (Nur 24/35), (Al-i İmran 3/94), مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ (Maide 5/39).

9- Bir önceki harfi harekeli ت ve ش harfleri gelince idğam yaparak okur: كَرَزِعٍ أَخْرَجَ شَطْنُهُ (Fetih 48/29), ذِي الْمَعَارِجِ نَعْرُجٌ (Mearic 70/3-4).

10- Ta-i tenis'ten (ت - ث) sonra ط - ظ - ض - ص - ش - س - ز - ذ - ج - ث - ت harflerinden biri gelince idğam yaparak okur: فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ (Nur 24/2), وَالْعَادِيَاتِ ضَبْحًا (Adiyat 100/1), إِلَى الْجَنَّةِ رُحْمًا (Zümer 39/73), عَذَابُ الْآخِرَةِ ذَلِكَ (Al-i İmran 3/79), وَالنَّبُوءَةُ نَمٌّ (Enfal 8/7), أَنْ غَيَّرَ ذَاتَ الشُّوْكَةِ تُكُونُ (Hacc 22/1), إِنَّ زَلْزَلَةَ السَّاعَةِ شَيْءٌ عَظِيمٌ (A'raf 7/120), سَاجِدِينَ (Nebe 79/38), وَالتَّائِبَاتِ طَائِفَةٌ (Nisa 4/102), تَوْفِيهِمْ الْمَلَكَةُ طَائِمِي (Nisa 4/97).

11- Bir önceki harfi harekeli ص harflerinden biri gelince idğam yaparak okur: فَاتَّخَذَ سَبِيلَهُ فِي الْبَحْرِ (Kehf 18/61), مَا اتَّخَذَ صَاحِبَةً (Cinn 72/3).

12- Bir önceki harfi harekeli ت - ذ - س - ش - ض - ط - ظ harflerinden biri gelince idğam yaparak okur: وَوَرِثَ (Neml 27/16), هَذَا الْحَدِيثُ تَعَجُّبُونَ (Necm 53/59), حَيْثُ تَبَيَّنَ رَغَدًا (Bakara 2/58), حَدِيثُ صَنِيفٍ إِبْرَاهِيمَ (Al-i İmran 3/14).

13- Harekeli ل harfinden sonra ر harfi gelince idğam yaparak okur: وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ (Bakara 2/30), فَعَلَّ رَبُّكَ (Fil 105/1). Ancak lâm fethalı olup makablinde elif'ten başka bir med harfi bulunursa idğam yapmaz: رَسُولٌ رَبِّهِمْ (Hakka 69/9).

14- Bir önceki harfi harekeli ل harfi gelince idğam yaparak okur: وَسَخَّرَ لَكُمْ (İbrahim 14/32) Ancak râ fethalı olup makabli sakın olursa istisnaen idğam yapmaz: إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ (İnfitar 82/13).

15- Öncesi harekeli olan ب harfinden sonra م harfi gelince idğam yaparak okur ki bu da sadece وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ (Âl-i İmran 3/129) şeklinde gelen okuyuşlara mahsustur.

16- Hem kendisi hem de makabli harekeli olan م harfinden sonra ب harfî gelince mîm harfinin harekesini sakın kılıp bâ harfî içinde gizleyerek (ihfa yaparak) okur: وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ (Âl-i İmran 3/36).³¹⁰

2.5.4. İmam İbn-i Amir'in Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri³¹¹

İbn-i Amir'in kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, Hişam ile İbn-i Zekvan'dır. Her iki ravinin ittifak ve ihtilaf ettikleri bazı vecihler şunlardır:

Med Vecihleri: İbn-i Amir, meddi munfasılları da meddi muttasılları da dört hareke miktarı uzatarak okur.³¹²

Besmele Vecihleri: İbn-i Amir'in, bir sureden diğer bir sureye geçerken uyguladığı vecihler şunlardır: Hem sure sonunda hem de besmeleden sonra vakıf yapar; ilk surenin sonunda vakfedip besmeleyi ikinci surenin evveline bağlayarak okur; ilk surenin sonunu besmeleye, besmeleyi de ikinci sureye vasleder. İbn-i Amir, besmele vecihleriyle birlikte ayrıca okuyuşunda iki veche daha yer vermiştir ki onlar da şunlardır: İlk surenin sonunda sekte yapıp besmele okumadan ikinci sureye geçer; ilk surenin sonunda besmele okumadan ikinci sureye vaslederek okur. Buna göre iki sure arasında İbn-i Amir'in beş vechi bulunmaktadır.³¹³

³¹⁰ İbnu'l-Cezerî, *Takribu'n-Neşr*, s. 40-43; Danî, *et-Teysir*, s. 23-28; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 113-115; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 107-112; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 322-325; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 85-88.

³¹¹ İbn-i Amir, bir görüşe göre 8/630 yılında, başka bir görüşe göre de 21/641 yılında Ürdün'ün Belka hudutlarında bulunan Ruhab köyünde doğmuş, 118/736 yılında Dimeşk'te vefat etmiştir. Şamlıların kıraat imamıdır. Tabiundan olup sahabeden Ebu'd-Derda, Muaz b. Cebel ve Fedale b. Ubeyd'den Kur'an okumuştur. Kaynaklarda Hz. Osman'ı Kur'an okurken dinlediğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Asıl kıraat hocası istinsah faaliyetinden sonra Hz. Osman'ın Şam'a muallim olarak gönderdiği Muğire b. Ebî Şihab'dır. Emevi halifesi Velid b. Abdulmelik tarafından Şam kadılığına tayin edilen İbn-i Amir, Emevî Camiinin yapımı ve idaresinde de görev almıştır. Bu imamın okuyuşu tedvir kıraati şeklindedir. İbn-i Amir kıraati bugün hâlâ Sudan ve civarında okunmaktadır. Kıraati sahabe tabakasında, Osman b. Affan ve Ebu'd-Derda kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Ebu'd-Derda'dan bizatihi kıraat alırken Osman b. Affan ile arasında Muğire b. Ebî Şihab bulunmaktadır. Bkz. Suveyd, *Selasilu'z-Zehabiyye*, s. 496; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 380-381; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 242-243; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 117-121; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 123-124. Hişam, Halife Mansur döneminde 153/770 yılında Dimeşk'te doğmuş, 245/859 yılında yine Dimeşk'te vefat etmiştir. Genç yaşlardan itibaren ilme yönelen Hişam'a, babası büyük destek vermiş ve evini satın onu hacca göndererek başta İmam Malik olmak üzere daha birçok âlimle görüşmesini sağlamıştır. Hişam, uzun yıllar Şam Emeviyye camiinde hatiplik yapmış ve İbn-i Amir kıraatini uzun yıllar boyunca o temsil edip yaymıştır. Meşhur talebeleri arasında Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam da bulunmaktadır. Bkz. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 243; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 121-123; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 125; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 54. İbn-i Zekvan, 173/789 yılında Dimeşk'te doğmuş, 242/857 yılında yine Dimeşk'te vefat etmiştir. Hişam, Emeviyye camiinde hatiplik görevini yaparken İbn-i Zekvan ise imamet görevini ifa etmiştir. İbn-i Zekvan, kıraat ve hadis âlimi olarak tanınmış ve kıraat ilmindeki yetkinliği çok sayıda âlim tarafından da ifade edilmiştir. İbnu'l-Cezerî İbn-i Zekvan'ın, Kur'an okuyucusunun doğru okuması için yapması gerekenleri aktardığı *Ma Yecibu alâ Kârî'l-Kur'an* ile *Aksamu'l-Kur'an* adlı eserlerinin bulunduğu bildirilmiştir. Bkz. İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 363-364; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 244; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 123-124; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 125.

³¹² Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 213; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 257, 260.

³¹³ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 359-361; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 462.

هَلْ تَرَى مِنْ فُطُورٍ (Mülk 67/3), هَلْ تَنْتَنُّمْ (Fetih 48/12), بَلْ تَنْتَنُّمْ (Nisa 4/155) الله عَلَيْهَا 16. ayetinde geçen هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتِ أمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتِ okumuştur.³³¹

Hâ-i Kinaye: Hişam, يُؤَدِّهِ (Âl-i İmran 3/75), نُؤْتِيهِ (Âl-i İmran 3/145), نُؤْلِيهِ (Nisa 4/115), نُصْلِيهِ (Nisa 4/115) ve نُؤْتِيهِ (Şura 42/20) kelimelerindeki zamirleri hem meddederek hem de meddetmeden harekesini ihtilas ile okur. فَالْقِيَةِ (Neml 27/28) kelimesindeki zamiri فَالْقِيَةِ şeklinde med ile ve فَالْقِيَةِ şeklinde harekenin ihtilas ile okur. Zilzal suresinde geçen خَيْرًا يَرَهُ ve خَيْرًا يَرَهُ lafızlarındaki zamirleri de خَيْرًا يَرَهُ ve خَيْرًا يَرَهُ şeklinde sakın okur. وَيَنْقِيهِ (Nur 24/52) kelimesini وَيَنْقِيهِ şeklinde hâ'nın harekesini ihtilas ile okur. يَرْضَهُ لَكُمْ (Zümer 39/7) kelimesindeki zamiri hem kasrederek (med yapmadan) hem de يَرْضَهُ şeklinde iskan ile okur. A'raf (7/111) ve Şuara (26/36) surelerinde geçen أَرْجُوهُ kelimesini أَرْجُوهُ şeklinde hâ'yı med ile okur. İbn-i Zekvan ise أَرْجُوهُ şeklinde okur.³³²

İmale: Hişam, Kafirun suresinde yer alan عَابِدُونَ ve عَابِدُ kelimeleri ile إِنِّيهِ (Ahzab 33/53), وَمَشَارِبُ (Yasin 36/73), عَيْنِ إِنِّيهِ (Gaşiye 88/5), كَهَيِّضَةٍ (Meryem 19/1) ve mukattaa harflerinden الرَّاءِ ve الرَّاءِ şeklinde gelen tüm râ'ları imale ile okumuştur.³³³

Ferşî Farklılıklar: Yusuf suresinin 23. ayetinde geçen هَيْتَ لَكَ lafzını هَيْتَ لَكَ ve هَيْتَ لَكَ şeklinde iki ayrı vecihle okur. هَيْتَ لَكَ şeklindeki okuyuş aşr-ı kubra tariki yoluyla rivayet edilmiştir.³³⁴

عَلَى الْمَوْسَى قَدْرُهُ وَعَلَى الْهَارُونَ قَدْرُهُ (Bakara 2/236).³³⁵

İbn-i Zekvan'ın ihtilaf ettiği okuyuş şekillerinden bazıları şunlardır: İdgâm; إِدْ den sonra د harfi gelirse idgâm yaparak okur: إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا (Hicr 15/52).³³⁶

Hemze ile İlgili Okuyuşlar: İbn-i Zekvan, bir kelimedede yan yana gelen ve her ikisi de fetha, kesre veya ötre harekeli olan iki hemzenin her ikisini de tahkikle okur: ءَأَنْزَلْنَاهُمْ (Bakara 2/6).³³⁷

İmale: Mukattaa harflerinden كَهَيِّضَةٍ (Meryem 19/1), حَمْلٍ lerin hâ'sını, الرَّاءِ ve الرَّاءِ şeklinde gelen tüm râ'ları, التَّوَارِيهِ lafızlarını جَاءَ ve جَاءَ fiilleri ile إِلَى جَمَارِكَ (Bakara 2/259) ve الْجَمَارِ (Cuma 62/5) lafızlarını imale okur. هَارٍ (Tevbe 9/109), الْمَحْزَابِ (Al-i İmran 3/37, 39), عَمْرَانِ (Al-i İmran 3/33, 35), اِكْرَاهِيَنَّ (Nur 24/33) ve الْاِكْرَامِ (Rahman 55/27, 28) lafızları ile رَادَّ fiilini hulf ile imale yapar. Ancak İbn-i Zekvan, Bakara suresinin 10. ayetinde geçen فَرَادَهُمُ الله lafzını istisna ederek hulfatsız imale yapmıştır.³³⁸

Ferşî Farklılıklar: Yusuf suresinin 23. ayetinde geçen هَيْتَ لَكَ lafzını هَيْتَ لَكَ şeklinde okur. لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا نُكْرًا (Kehf 18/74), عِيُونِ - عِيُونِ lafızlarını da عِيُونِ - عِيُونِ şeklinde okur: إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعِيُونِ (Hicr 15/45).³³⁹

³³¹ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 380; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 100.

³³² Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 328-331.

³³³ İbnu'l-Cezerî, *Tahbiru't-Teysir*, s. 71; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 130; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 393-394.

³³⁴ Fahd Haruf, *el-Müyyesser*, s. 238.

³³⁵ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 132.

³³⁶ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 378; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 99.

³³⁷ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 81-85.

³³⁸ İbnu'l-Cezerî, *Tahbiru't-Teysir*, s. 70-71; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 122-123; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 130, 132.

³³⁹ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 132-133.

2.5.5. İmam Asım'ın Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri³⁴⁰

İmam Asım'ın kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, Şu'be ile Hafs'tır. Her iki ravinin ittifak ve ihtilaf ettikleri bazı vecihler şunlardır:

Med Vecihleri: İmam Asım'ın ravileri Şu'be ile Hafs, meddi munfasılları da meddi muttasılları da beş hareke miktarı uzatarak okur.³⁴¹

Besmele Vecihleri: İmam Asım'ın, bir sureden diğer bir sureye geçerken uyguladığı vecihler şunlardır: Hem sure sonunda hem de besmeleden sonra vakıf yapar; ilk surenin sonunda vakfedip besmeleyi ikinci surenin evveline bağlayarak okur; ilk surenin sonunu besmeleye, besmeleyi de ikinci sureye vasleder.³⁴²

Şu'be ile Hafs arasında, usul konularında gözle görünür en önemli farklar imale ve izafet yâ'larının okunuşunda kendini göstermiş olmakla birlikte genel olarak iki ravi arasındaki bazı okuyuş farklılıkları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

³⁴⁰ İmam Asım Kufe'de doğmuştur. Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 45/665 yılında doğduğu tahmin edilmektedir. 80 yılı aşkın ömrünü Kufe'de geçirmiş, 127/745 yılında Kufe'de vefat etmiştir. Tabiundan olup Kufe'nin kıraat imamlarındandır. İmam Asım, kıraat ilmi sahasında temayüz etmiş, güzel sesi ve tilavetiyle dikkat çekmiştir. İstinsah faaliyetinin ardından Hz. Osman'ın Kufe'ye muallim olarak gönderdiği Ebu Abdurrahman es-Sülemî'nin vefatından sonra kıraat hocası olarak onun yerini almıştır. Asım kıraati zamanla her bölgeye yayılmış ve müslümanların çoğunluğunun okuduğu bir kıraat olmuştur. İmam Azam Ebu Hanife'nin de kıraati İmam Asım'dan öğrendiği bildirilmiştir. Kıraati sahabe tabakasından Ubey b. Ka'b, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sabit kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Kıraat imamlarından İmam Hamza ve Ebu Amr; kelam ve fıkıh ilminde mütehit olan Süfyan-ı Sevri, lügat ve nahiv ilimlerinde otorite olan A'meş ve Halil b. Ahmed, İmam Asım'ın meşhur talebeleri arasındadır. Bkz. Suveyd, *Selasilu'z-Zehbiyye*, s. 497; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 315-317; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 244-245; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 134-137; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 55-56. Şu'be, 95/713 yılında doğmuş, 193/809 yılında Kufe'de vefat etmiştir. Şu'be, Kur'an-ı Kerim'i beşer ayetlik bölümler halinde İmam Asım'dan öğrenip hatmettiğini söylemiştir. Şu'be'nin kırk yıl boyunca her gün bir hatim indirdiği nakledilmiştir. Vefatı sırasında, kız kardeşinin ağladığını görünce ona şunları söylemiştir: "Niye ağlıyorsun? Bu odanın şu köşesinde 18000 hatim okudum. Umarım Kur'an-ı Kerim bana şefa'at edecektir." Kur'an-ı Kerim'in otuz cüze bölünmesi konusunda Şu'be'nin *Eczâu Selâsin* adlı bir eserinin olduğu rivayet edilmiştir. Kıraat imamlarından Kisaî, Şu'be'nin meşhur talebeleri arasındadır. Bkz. İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 295-296; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 246; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 137-138. Hafs, 90/709 yılında Kufe'de doğmuş, 180/796 senesinde yine Kufe'de vefat etmiştir. Çocukluk yıllarını üvey babası olan İmam Asım'ın evinde geçirmiş, kıraat ilmini de ondan öğrenmiştir. Bir süre Bağdat ve Mekke'de ikamet ederek oralarda Asım kıraatini okutmuştur. Aynı zamanda Kufe'de bir süre kadılık da yapmıştır. Kıraattaki üstünlüğü ve güvenilirliği herkes tarafından kabul edilmiş, bu bakımdan naklettiği rivayet, müslümanların büyük çoğunluğu tarafından benimsenip okunmuştur. Hafs rivayetinde; birkaç kelime dışında kural dışı okuyuşlarla; imale, teshil, taklil, işmam ve ihtilas gibi özellikle Arap olmayanların uygulamada zorluk çekecekleri farklı uygulaması bulunan unsurların bulunmayışı, kavrayış ve telaffuzda özellikle arap olmayanlar için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Bu kolaylık nedeniyle Kur'an öğrenme ve öğretmede bu rivayet büyük bir revaç bulmuştur. Bu minvalde müslümanların kahir ekseriyeti, asırlardır Asım kıraatinin Hafs rivayetine göre Kur'an'ı okumaktadırlar. Bkz. Çollak, *Asım Kıraatı*, s. 17-20; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 229-230; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 246; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 139-140.

³⁴¹ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 213; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 257, 260.

³⁴² Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 359-361; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 462.

Tablo 6. Şu'be ile Hafs Arasındaki Okuyuş Farklılıkları

Sure/Ayet No	Hafs	Şu'be
Bakara 2/51	ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ	ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ
Bakara 2/67	اتَّخَذْنَا هُزُورًا	اتَّخَذْنَا هُزُورًا
Bakara 2/85	عَمَّا يَعْمَلُونَ	عَمَّا يَعْمَلُونَ
Bakara 2/98	وَجِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ	وَجِبْرِيلَ وَمِيكَائِيلَ
Bakara 2/124	لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ	لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ
Bakara 2/125	أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي	أَنْ طَهَّرَا بَيْتِي
Bakara 2/143	لِرُؤْفٍ رَحِيمٍ	(Medsiz) لِرُؤْفٍ رَحِيمٍ
Bakara 2/182	فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ	فَمَنْ خَافَ مِنْ مُوصٍ
Bakara 2/222	حَتَّى يَطْهَرْنَ	حَتَّى يَطْهَرْنَ
Bakara 2/279	فَادُّنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ	فَادُّنُوا بِحَرْبٍ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ
Âl-i İmran 3/15	وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ	وَرِضْوَانٍ مِنَ اللَّهِ
Âl-i İmran 3/36	وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ	وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ
Âl-i İmran 3/75	بِقِنْطَارٍ يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ	بِقِنْطَارٍ يُؤَدُّهُ إِلَيْكَ
Nisa 4/58	إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ	(İhtilas) إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ
Maide 5/6	ارْجُلِكُمْ إِلَى الْكُفَّينِ	ارْجُلِكُمْ إِلَى الْكُفَّينِ
Maide 5/67	فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتَهُ	فَمَا بَلَغْتَ رِسَالَتِهِ
Maide 5/107	عَلَيْهِمُ الْأُولَى	عَلَيْهِمُ الْأُولَى
Maide 5/109	عَلَامُ الْغُيُوبِ	عَلَامُ الْغُيُوبِ
En'am 6/94	لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ	لَقَدْ تَقَطَّعَ بَيْنَكُمْ
En'am 6/142	وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ	وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُواتِ الشَّيْطَانِ
Araf 7/74	وَتَنْجِثُونَ الْجِبَالَ بَيُوتًا	وَتَنْجِثُونَ الْجِبَالَ بَيُوتًا
Araf 7/81	إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ	إِنَّكُمْ لَتَأْتُونَ الرِّجَالَ
Araf 7/190	جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ	جَعَلَا لَهُ شُرَكَاءَ
Enfal 8/17	وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى	(İmale) وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى
Enfal 8/18	أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدَ الْكَافِرِينَ	أَنَّ اللَّهَ مُوهِنٌ كَيْدَ الْكَافِرِينَ
Enfal 8/42	مَنْ حَيٍّ عَنْ يَتْنَةٍ	مَنْ حَيٍّ عَنْ يَتْنَةٍ
Tevbe 9/103	إِنَّ صَلَوَاتِكَ سَكَنٌ	إِنَّ صَلَوَاتِكَ سَكَنٌ
Tevbe 9/106	وَآخِرُونَ مُرْجِفُونَ	وَآخِرُونَ مُرْجِفُونَ
Yunus 10/1	الرَّ	(İmale) الرَّ
Hud 11/68	أَلَا إِنَّ مُؤَدَّا (قصر)	أَلَا إِنَّ مُؤَدَّا
Hud 11/111	وَأَنَّ كُلاًَّ لَمَّا	وَأَنَّ كُلاًَّ لَمَّا
Yusuf 12/109	نُوحَى إِلَيْهِمْ	نُوحَى إِلَيْهِمْ

Ra'd 13/4	وَرَزَّحْ وَنَحِيلْ صِنَوَانٍ وَعَبَّرْ صِنَوَانٍ	وَرَزَّحْ وَنَحِيلْ صِنَوَانٍ وَعَبَّرْ صِنَوَانٍ
İsra 17/23	فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ	فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أَفٍّ
İsra 17/72	وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى	(İmale) وَمَنْ كَانَ فِي هَذِهِ أَعْمَى
İsra 17/76	خَالَفَكَ إِلَّا قَلِيلًا	خَالَفَكَ إِلَّا قَلِيلًا
Kehf 18/63	وَمَا أَنْسَانِيهِ	وَمَا أَنْسَانِيهِ
Kehf 18/86	فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ	فِي عَيْنٍ حَامِيَةٍ
Meryem 19/1	كَهْلِيْعَصَ	(İmale) كَهْلِيْعَصَ
Meryem 19/2	ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيَّا	ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ عَبْدَهُ زَكَّرِيَّا
Meryem 19/8	وَقَدْ بَلَغْتَ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا	وَقَدْ بَلَغْتَ مِنَ الْكِبَرِ عُنِيًّا
Meryem 19/24	فَنَادَيْهَا مِنْ تَحْتِهَا	فَنَادَيْهَا مِنْ تَحْتِهَا
Meryem 19/25	يُحْذِرُ النَّحْلَةَ تَسَاقُطُ عَلَيْكَ	يُحْذِرُ النَّحْلَةَ تَسَاقُطُ عَلَيْكَ
Taha 20/63	قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ	قَالُوا إِنَّ هَذَا لَسَاحِرَانِ
Enbiya 21/88	وَكَذَلِكَ نُنْجِي الْمُؤْمِنِينَ	وَكَذَلِكَ نُجِّي الْمُؤْمِنِينَ
Enbiya 21/112	قَالَ رَبِّ احْكُمْ	قُلْ رَبِّ احْكُمْ
Mu'minun 23/29	مُنْزِلًا مُبَارَكًا	مُنْزِلًا مُبَارَكًا
Mu'minun 23/35	أَنْتُمْ إِذَا مِتُّمْ	أَنْتُمْ إِذَا مِتُّمْ
Nur 24/35	ذُرِّيُّ يُوقَدُ	ذُرِّيُّ يُوقَدُ
Nur 24/52	وَيَتَّقُهُ	وَيَتَّقُهُ
Furkan 25/69	وَيُخَلَّدُ فِيهِ	(Medsiz) وَيُخَلَّدُ فِيهِ
Şuara 26/109	إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ	إِنْ أَجْرِي إِلَّا عَلَى رَبِّ الْعَالَمِينَ
Şuara 26/147	فِي جَنَّتٍ وَعُيُونٍ	فِي جَنَّتٍ وَعُيُونٍ
Şuara 26/193	نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ	نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ
Neml 27/87	أَتَوْهُ دَاخِرِينَ	أَتَوْهُ دَاخِرِينَ
Ankebut 29/25	مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ	مَوَدَّةَ بَيْنِكُمْ
Rum 30/22	لِلْعَالَمِينَ	لِلْعَالَمِينَ
Lokman 31/20	وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعَمَهُ	وَأَسْبَغَ عَلَيْكُمْ نِعْمَةً
Sebe 34/17	وَهَلْ يُجَازِي إِلَّا الْكُفُورُ	وَهَلْ يُجَازِي إِلَّا الْكُفُورُ
Yasin 36/1	يَسَ	(İmale) يَسَ
Yasin 36/5	تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ	تَنْزِيلَ الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ
Yasin 36/9	مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سُدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سُدًّا	مِنْ بَيْنِ أَيْدِيهِمْ سُدًّا وَمِنْ خَلْفِهِمْ سُدًّا
Yasin 36/14	فَعَزَّزْنَا بِقَالِثٍ	فَعَزَّزْنَا بِقَالِثٍ
Yasin 36/35	وَمَا عَمِلَتْهُ أَيْدِيهِمْ	وَمَا عَمِلَتْ أَيْدِيهِمْ
Saffat 37/8	لَا يَسْمَعُونَ	لَا يَسْمَعُونَ

Saffat 37/102	يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ	يَا بُنَيَّ إِنِّي أَرَى فِي الْمَنَامِ
Saffat 37/126	اللَّهُ رُبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ	اللَّهُ رُبُّكُمْ وَرَبُّ آبَائِكُمُ الْأَوَّلِينَ
Mu'min 40/40	يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ	يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ
Fussilet 41/44	ءَاغْجَمِي وَعَرَبِيٌّ	(Teshilsiz) ءَاغْجَمِي وَعَرَبِيٌّ
Şura 42/20	تُؤْتِيهِ مِنْهَا	تُؤْتِيهِ مِنْهَا
Zuhruf 43/15	مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا	مِنْ عِبَادِهِ جُزْءًا
Zuhruf 43/68	يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ	يَا عِبَادِ لَا خَوْفٌ عَلَيْكُمْ
Zuhruf 43/71	وَفِيهَا مَا تَشْتَهِي الْأَنفُسُ	وَفِيهَا مَا تَشْتَهِي الْأَنفُسُ
Muhammed 47/4	وَالَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ	وَالَّذِينَ قَاتَلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ
Fetih 48/10	بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ	بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهِ اللَّهُ
Vakıa 56/66	إِنَّا لَمُعْرَمُونَ	إِنَّا لَمُعْرَمُونَ
Hadid 57/18	إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ	إِنَّ الْمُصَدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ
Saff 61/6	مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ	مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ
Talak 65/3	إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ	إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ
Tahrim 66/8	تَوْبَةً نَّصُوحًا	تَوْبَةً نَّصُوحًا
Tahrim 66/12	وَصَدَقْتَ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ	وَصَدَقْتَ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُتِبَ
Cin 72/7	وَأَتَّخَمُ ظَنُّوْا	وَأَتَّخَمُ ظَنُّوْا
Müddessir 74/33	وَالْبَلِّ إِذَا أَدْبَرَ	وَالْبَلِّ إِذَا دَبَرَ
Nebe 78/25	إِلَّا حَمِيمًا وَعَسَافًا	إِلَّا حَمِيمًا وَعَسَافًا
Naziat 79/11	عِظَامًا نَخْرَةً	عِظَامًا نَاخِرَةً
Tekvir 81/12	وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِرَتْ	وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِرَتْ
Mutaffifin 83/31	إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكَيْهِنَ	إِلَىٰ أَهْلِهِمْ انْقَلَبُوا فَكَيْهِنَ
Ğaşıye 88/4	تَصْلَىٰ نَارًا	تُصْلَىٰ نَارًا
Alak 96/7	أَنْ رَّاهُ اسْتَعَىٰ	(İmale) أَنْ رَّاهُ اسْتَعَىٰ
Karia 101/10	وَمَا أَذْرِيكَ مَا هِيَّةَ	(İmale) وَمَا أَذْرِيكَ مَا هِيَّةَ
Hümeze 104/8	إِنَّمَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ	إِنَّمَا عَلَيْهِمْ مُّوَصَّدَةٌ
Hümeze 104/9	فِي عَمَدٍ مُّمدَّدةٍ	فِي عُمَدٍ مُّمدَّدةٍ
Kafirun 109/6	لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ	لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ
İhlas 114/4	وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْرًا أَحَدٌ	وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفْرًا أَحَدٌ

2.5.6. İmam Hamza'nın Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri³⁴³

İmam Hamza'nın ravilerinin rivayet özelliklerine geçmeden önce gerek kıraat imamlarının Hz. Peygamber'e kadar uzanan kıraat senedini göstermesi gerekse de tevatür olmadan senedin sahih olmasının, naklin sıhhati için yeterli olup olmadığı tartışmalarına ışık tutması açısından, İmam Hamza'nın Hz. Peygamber'e ulaşan kıraat silsilelerini tablo halinde göstermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bu manada tablolar, her çerçeve içindeki ismin -az veya çok kesişsin- bir üstündeki kişiye okumuş olması esasına göre tertip edilmiştir.³⁴⁴

İmam Hamza'nın; Cafer-i Sadık, Humran b. A'yen ve İbn-u Ebî Leyla vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşan kıraat silsilesi şöyledir:³⁴⁵

³⁴³ İmam Hamza 80/699 tarihinde Kufe'de doğmuş, 156/773 tarihinde Hulvan'da vefat etmiştir. İmam Asım'dan sonra Kufe'nin kıraat imamı olmuştur. Sadece kıraatte değil, aynı zamanda hadis ve feraiz ilminde de üstünlüğü kabul edilmiştir. Nitekim İmam-ı Azam Ebu Hanife kendisine: "Kur'an ve feraiz konusunda (ilminde) bizi geçtin." diye iltifat etmiştir. İbn-i Mücahid, kendi devrinde Hamza kıraatinin Kufe'de yaygın şekilde okunup itibar gördüğünü belirtmiştir. Her ne kadar bu kıraati okuyanlardan bazılarının imale, hemzeden önce gelen sakin harfin sektesi ve medleri uygulamadaki aşırılıklarından dolayı İmam Hamza kıraati, bazı âlimlerce "hoşuma gitmiyor" tarzı tenkitlere maruz kalmışsa da aslında bu durum kıraatin kendisinden değil, uygulamadaki yanlışlıktan kaynaklı olarak görülmüştür. Nitekim İmam Hamza da şahit olduğu bu nevi uygulamaları hoş görmemiş ve talebelerini bundan men etmiştir. Bkz. İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 236-238; İbn-i Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, s. 77; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 227; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 247-248; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 193-196. Halef, 150/767 tarihinde doğmuş, 229/844 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Kendisi hem İmam Hamza'nın ravisi hem de kıraat imamlarının onuncusudur. Daha geniş bilgi, kıraat imamı sıfatıyla ileride verilmiştir. Kufe kurrâsı arasında seçkin bir yeri bulunan Hallad'ın 119 veya 130 yılında doğduğu rivayet edilmiştir. Abbas b. Muhammed Durî'nin, Halef b. Hişam'ı överken: "Hallad'dan sonra Halef'ten daha güzel Kur'an okuyanını görmedim." şeklindeki sözleri, onun Kufe kurrâsı arasındaki yerini göstermektedir. Hamza kıraatini, Süleym b. İsa el-Hanefî vasıtasıyla rivayet etmiştir. 220/835 yılında Kufe'de vefat etmiştir. Bkz. İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 248; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 249; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 200; Bırışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s. 131.

³⁴⁴ Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 10.

³⁴⁵ Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 500.

Tablo 7. İmam Hamza'nın Kıraat Silsilesi 1

رَبُّ الْعِزَّةِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى				
جبريل عليه السلام				
رَسُولُ اللَّهِ ﷺ				
عليّ بن ابي طالب (ت ٤٠)	عثمان بن عفّان (ت ٣٥)	عبد الله بن مسعود (ت ٣٢)	أُبَيُّ بن كعب (ت ٣٠)	زيد بن ثابت (ت ٤٥)
الحسين بن عليّ بن ابي طالب (ت ٦١)	ابو الاسود الدؤليّ (ت ٦٩)	علقمة بن قيس (ت ٦٢)	عبد الله بن عباس (ت ٦٨)	
		عُبَيْد بن نضيلة (ت ٧٥)	سعيد بن جبّير (ت ٩٥)	
			المنهال بن عمرو الأسديّ (ت ١٢٠)	
جعفر الصادق (ت ١٤٨)	حُمران بن أعين، ابو حمزة الكوفيّ (ت ١٣٠)		ابن ابي ليلي (ت ١٤٨)	
حمزة ابن حبيب الزيّات، (ت ١٥٦)				

İmam Hamza'nın; Talha b. Musarraf ve Süleyman b. Mihran el-A'meş vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşan kıraat silsilesi ise şöyledir:³⁴⁶

³⁴⁶ Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 498.

Tablo 8. İmam Hamza'nın Kıraat Silsilesi 2

رَبُّ الْعِزَّةِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى					
جبريل عليه السلام					
رسول الله ﷺ					
عبد الله بن مسعود (ت ٣٢)		عثمان بن عفَّان (ت ٣٥)		عليّ بن ابي طالب (ت ٤٠)	
علقمةُ بن قيس (ت ٦٢)	الاسود بن يزيد (ت ٧٥)	زيد بن وهب (ت ٨٣)	مسروق بن الأجدع (ت ٦٣)	عبيدة بن عمرو (ت ٧٢)	زر بن حبيش (ت ٨٢)
يحيى بن وثَّاب (ت ١٠٣)					
الاعمش سليمان بن مِهران (١٤٨ ت)			طلحة بن مُصَرِّف (١١٢ ت)		
حمزة ابن حبيب الزِّيَّات، (١٥٦ ت)					

İmam Hamza'nın, Ebu İshak es-Sebiî vasıtasıyla Hz. Peygamber'e ulaşan kıraat silsilesi ise şöyledir:³⁴⁷

³⁴⁷ Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 499.

Tablo 9. İmam Hamza'nın Kıraat Silsilesi 3

رَبُّ الْعِزَّةِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى								
جبريل عليه السلام								
رسولُ الله ﷺ								
زيد بن ثابت (ت ٤٥)	عليّ بن ابي طالب (ت ٤٠)	عبد الله بن مسعود (ت ٣٢)	عبد الله بن مسعود (ت ٣٢)	عثمان بن عفّان (ت ٣٥)	أُبَيُّ بن كعب (ت ٣٠)	عبد الله بن مسعود (ت ٣٢)	عليّ بن ابي طالب (ت ٤٠)	زيد بن ثابت (ت ٤٥)
الحارث بن عبد الله (ت ٦٥)		عاصم بن ضَمْرَة (ت ٧٤)		زر بن حبيش (ت ٨٢)		ابو عبد الرحمن السُّلَميّ (ت ٧٤)		
ابو اسحاق السبيعي (ت ١٣٢)								
حمزة ابن حبيب الزيّات، (ت ١٥٦)								

İmam Hamza'nın kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, Halef ile Hallad'dır. Her iki ravinin ittifak ve ihtilaf ettikleri bazı vecihler şunlardır:

Med Vecihleri: İmam Hamza, meddi munfasılları da meddi muttasılları da altı hareke miktarı uzatarak okur.³⁴⁸

Besmele Vecihleri: Bir sureden diğer bir sureye geçerken ilk surenin sonunda besmele okumadan ikinci sureye vaslederek geçiş yapar.³⁴⁹

İdğam: Geçtiği tüm yerlerde اَخَذْتُ - اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ - اَخَذْتُمْهَا - اَخَذْتُ لافızlarını اَخَذْتُ اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ اَخَذْتُمْهَا şeklinde idğam ile okur: اَخَذْتُ اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ اَخَذْتُمْهَا (Bakara 2/51), ثُمَّ اَخَذْتُ الْعَجَلَ مِنْ بَعْدِهِ (Hacc 22/48).³⁵⁰

اَخَذْتُ لافızından sonra ظ - ض - ص - ش - س - ز - ذ - ج harflerinden biri gelirse idğam yaparak okur: وَلَقَدْ جَاءَكُمْ (Bakara 2/231), فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ (Zümer 39/27), وَلَقَدْ صَرَبْنَا لِلنَّاسِ (Yusuf 12/30), فَقَدْ شَغَفَهَا حُبًّا

³⁴⁸ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 214; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 258, 260.

³⁴⁹ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 359-361; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 462.

³⁵⁰ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 202-203; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 383.

(Al-i İmran 3/181) لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ (Mülk 67/5) وَلَقَدْ رَئَيْنَا السَّمَاءَ الدُّنْيَا (Araf 7/179) وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ (Bakara 2/92) لَقَدْ صَدَّقَ اللَّهُ (Fetih 48/27).³⁵¹

Mazi fiile birleşen ta-i tenis'ten sonra ط - ص - ز - ج - ث harflerinden biri gelirse idğam yaparak okur: كَلَّمَا خَبَيْتَ رَدْنَاهُمْ (Hakka 69/4) كَذَّبْتَ تَمُودُ (Nebe 78/20) وَسَيَّرْتَ الْجِبَالَ فَكَانَتْ سَرَابًا (İsra 17/97) خَصِرَتْ صُدُورُهُمْ (Nisa 4/90) كَلَّمَا نَضِجَتْ جُلُودُهُمْ (En'am 6/138) حُرِّمَتْ طُهُورُهَا (Nisa 4/56).³⁵²

İd den sonra د - ت harflerinden biri gelirse idğam yaparak okur: إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا (Hicr 15/52) وَإِذْ صَرَفْنَا إِلَيْكَ نَفَرًا (Nur 24/12) لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ (Enfal 8/48) وَإِذْ رَزَيْنَ (Ahkaf 46/29).³⁵³

هَلْ تَرَى مِنْ ط harflerinden biri gelirse idğam yaparak okur: هَلْ تَرَى مِنْ هَلْ (Mülk 67/3) هَلْ تَوْبُ الْكَفَّارِ (Yusuf 12/83) قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ (Mülk 67/3) فَطُور ط harfinde de şu ayet-i kerimeye mahsus olmak üzere hulf ile idğam yapar: بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْهَا (Nisa 4/155).³⁵⁴

Geçtiği yerlerde لَبِثْتُمُ لَبِثْتُ - لَبِثْتُمُ لَبِثْتُمُ şeklinde; أَوْرَثْتُمُوهَا أَوْرَثْتُمُوهَا şeklinde idğam yaparak okur: أَوْرَثْتُمُوهَا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ (A'raf 7/43), إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا (İsra 17/52).³⁵⁵

Hâ-i Sekt: Kur'an'da yedi kelimede ve dokuz yerde geçen ha-i sekt'lerden كِتَابِيَّة (Hakka 69/19, 25) ve حِسَابِيَّة (Hakka 69/20, 26) kelimelerindeki sekte hâ'larını hem vasıl hem de vakıf halinde sakın olarak okurken; لَمْ يَتَسَنَّهْ (Bakara 2/259), اِقْتَدِهْ (En'am 6/90), مَالِيَّة (Hakka 69/28), سُلْطَانِيَّة (Hakka 69/29) ve مَا هِيَ (Karia 101/10) kelimelerindeki sekte hâ'larını vakıf halinde sakın, vasıl halinde hazfederek okur: وَمَا أَذْرِيكَ مَا هِيَ (Karia 101/10) نَارٌ حَامِيَّةٌ (Karia 101/10).³⁵⁶

Sekte: Lam-ı tarif'ten sonra hemze gelen lafızlarda, vasıl halinde lam harfini telaffuz ettikten sonra hemzeyi telaffuz etmeden önce sekte yapar: مِنَ الْأَمْرِ Hallad, hulf ile yani sekte yapmadan da okur. Vakıf halinde ise her iki ravi hem sekte hem de nakil yaparak (hemzenin harekesini lam harfine vererek) iki ayrı vecihle okurlar: مِنَ الْأَمْرِ - مِنَ الْأَمْرِ (Âl-i İmran 3/128). Tenvin veya sükûndan sonra hemze gelen lafızlarda, vasıl halinde sekte yapmadan tahkik ile okur. Halef hulf ile yani sekte yaparak da okur: مِنَ آيَةٍ - مِنَ آيَةٍ (Yasin 36/46) Vakıf halinde ise hem tahkik ile hem de nakil yaparak (hemzenin harekesini önceki sakın harfe vererek) okur: وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ - وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ Halef ayrıca üçüncü bir vecih olarak sekte yaparak da okur: وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ (Bakara 2/221).³⁵⁷

Hâ-i Kinaye: Hâ-i kinayelerin (hû zamirinin) okunuşu ile ilgili olarak Hamza, يُؤَدِّهِ (Âl-i İmran 3/75), نُؤَيَّة (Şura 42/20), نُؤَيَّة (Nisa 4/115), نُؤَيَّة (Nisa 4/115), نُؤَيَّة (Âl-i İmran 3/145), نُؤَيَّة (Âl-i İmran 3/75) kelimelerindeki zamirleri sükûn ile okur. Taha (20/10) ve Kasas (28/29) surelerinde geçen لِأَهْلِهِ لَأَهْلِهِ kelimelerindeki zamirleri sükûn ile okur. Taha (20/10) ve Kasas (28/29) surelerinde geçen لِأَهْلِهِ لَأَهْلِهِ kelimelerindeki zamirleri damme ile okur. Nur (24/52) kelimesini Halef وَيَنْفَعُ وَيَنْفَعُ şeklinde okur. Hallad ise وَيَنْفَعُ وَيَنْفَعُ şeklinde okur.³⁵⁸

İşmam: اَصْدَقُ - اَصْدَقُ - اَصْدَقُ gibi, kendisinden sonra harekeli dâl harfi gelen ve bir kelimede bulunan sakın sad harflerini işmam ile okur: يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا (Zilzal 99/6), وَمَنْ أَصْدَقُ

³⁵¹ Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 203; Feyizli, *Kiraat-i Aşere*, s. 99; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 378.

³⁵² Feyizli, *Kiraat-i Aşere*, s. 100; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 203-204.

³⁵³ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 378; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 205.

³⁵⁴ Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 206; Feyizli, *Kiraat-i Aşere*, s. 100.

³⁵⁵ Feyizli, *Kiraat-i Aşere*, s. 101.

³⁵⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 142; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 255-257.

³⁵⁷ Feyizli, *Kiraat-i Aşere*, s. 133; Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 204.

³⁵⁸ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 329-331.

صِرَاط - صِرَاط (Nisa 4/122).³⁵⁹ Ayrıca Halef, Kur'an'da geçen tüm صِرَاط - صِرَاط lafızlarını; Hallad ise münhasıran ve münferiden Fatiha suresindeki صِرَاط lafzını ısmam ile okur.³⁶⁰

Cemi Mimleri: لَدَيْهِمْ - لَدَيْهِمْ - لَدَيْهِمْ (Bakara 2/20), وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا (Rum 30/32). Aynı zamanda kendisinden sonra sakın bir harf gelen cemi mîmlerinden önceki hâ'ları da bu hâ'lardan önce esre veya yâ harfî bulunması şartıyla ötre ile okur: عَنْ قَبْلِهِمْ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا (Bakara 2/142), كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ (Bakara 2/167).³⁶¹

İzafet Ya'sı: Lam-ı tarif'ten önce gelen izafet yâ'larını sakın olarak okur: إِنَّ أَهْلَكَ لِلَّهِ (Mülk 67/28), أَلَّذِي (Enbiya 21/83), مَنْ سَبَى الضُّرُّ (Bakara 2/258), أَتَانِي الْكِتَابُ (Meryem 19/30), لِعِبَادِي الَّذِينَ (İbrahim 14/31).³⁶²

Hemze ile İlgili Okuyuşlar: Hem bir kelimede hem de ilki birinci kelimenin sonu, ikincisi ikinci kelimenin başında olmak üzere iki ayrı kelimede yan yana gelen hemzelerin her ikisini de tahkik ile okur.³⁶³

İster kelimenin ortasında (mutevassıt) ister kelimenin sonunda (mutetarrif) olsun üzerinde vakıf yaptığı kelimede bulunan hemzeyi tahfif ile okumuştur. Buradaki tahfif ifadesi; nakil, idğam, teshil, hazif ve ibdal gibi uygulamalara şamildir. Kıraat ilminin en karmaşık meselelerinden biri olan ve İbnu'l-Cezerî'nin de müşkil bir bahis olduğunu kabul ettiği bu mevzuyla ilgili uygulamalar, kıraat kitaplarında uzun uzadıya zikredilmiştir.³⁶⁴

ضُعْفَاء - تَشَاء - شَاء - شَاء - الْفُحْشَاء - الْمَاء - السَّمَاء gibi elif-i memdude ile biten lafızlarda vakfederken, hemzenin harekesi damme veya kesre olursa; a) Son hemzeyi iskat eder (okumaz) ve 2, 4 veya 6 hareke miktarı uzatarak okur. b) Son hemzeyi teshil ve revm ile okuyup 2 veya 6 hareke miktarı uzatarak okur. Böylelikle toplamda beş vecih vardır.³⁶⁵

شَيْئًا lafzını, vasıl halinde sekte ile okur. Hallad sekte yapmadan hulf ile de okur. Vakıf halinde ise nakil ve idğam yaparak hem شَيْئًا hem de شَيْئًا şeklinde iki ayrı vecihle okur. شَيْء lafzını, vasıl halinde sekte ile okur. Hallad sekte yapmadan hulf ile de okur. Vakıf halinde ise a) hemzeyi hazfederek شَيْء şeklinde, b) hemzeyi hazfedip harekesini revm ederek, c) hemzeyi yâ harfine ibdal edip idğam ederek شَيْء şeklinde d) dördüncü olarak da idğamla birlikte harekesini revm ederek okur. Vakıf halinde بِشَيْءٍ (Hud 11/54) kelimesini de aynı şekillerde kıraat eder. شَيْء lafzında ise bu dört veche ilaveten hazif ve idğamla birlikte ısmam da yaparak altı vecihle okur.³⁶⁶

³⁵⁹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 250-251; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 94-95; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 209; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 47; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 312. Sad-ı müşemmeme, ısmam olunan sad demektir. ص ile ز harfinin karışımından doğan fer'i bir harftir. Sad harfinin mahrecinden nakıs bir ص ve zâ harfinin mahrecinden de nakıs bir ز çıkarılıp ikisi birbirine mezcedilir ki bu karışımından başka kâmil bir harf çıkar; işte bu sad-ı müşemmemedir. Sad-ı müşemmeme, mahreci ve cehr sıfatı itibariyle ز harfine, istila sıfatına sahip olması bakımından da itbak harflerine tabidir.

³⁶⁰ Muhammed Şeref, *Mushafu's-Sahabe*, s. 1; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 211.

³⁶¹ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 202, 207; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 312, 314.

³⁶² Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 136.

³⁶³ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 81-90.

³⁶⁴ Geniş bilgi için bkz. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 428-491; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 112-116; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 95-97; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 371-377.

³⁶⁵ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 245-246; İbnu'l-Cezerî, *Takribu'n-Neşr*, s. 79; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 207; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 113.

³⁶⁶ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 113-114; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 204-205.

63

yâ harflerinden önce gelen tenvin veya sakin nûnun ğunne sıfatını kaldırarak bu harflere tam idğam etmek suretiyle okur. Halef rivayetinde idğam-ı maal ğunne harfleri ise م ve ن harfleridir.³⁷²

Hallad'ın ihtilaf ettiği okuyuş şekillerinden bazıları şunlardır: Sakin bâ harfinden sonra fâ harfi geldiğinde idğam yaparak okur: قَالَ فَادْهَبْ فَإِنَّ لَكَ (Taha 20/97), (Nisa 4/74) Hallad, istisna olarak Hucurat suresinin 11. ayetinde geçen هُمُ الظَّالِمُونَ lafzını hulfle idğam yapmadan da okur.³⁷³

2.5.7. İmam Kisai'nin Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri³⁷⁴

İmam Kisai'nin kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, Ebu'l-Haris ile Durî'dir. Her iki ravinin ittifak ve ihtilaf ettikleri bazı vecihler şunlardır:

Med Vecihleri: İmam Kisai, meddi munfasılları da meddi muttasılları da dört hareke miktarı uzatarak okur.³⁷⁵

Besmele Vecihleri: İmam Kisai'nin, bir sureden diğer bir sureye geçerken uyguladığı vecihler şunlardır: Hem sure sonunda hem de besmeleden sonra vakıf yapar; ilk surenin sonunda vakfedip besmeleyi ikinci surenin evveline bağlayarak okur; ilk surenin sonunu besmeleye, besmeleyi de ikinci sureye vasleder.³⁷⁶

³⁷² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 299; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 172.

³⁷³ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 211; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 100-101; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 381.

³⁷⁴ İmam Kisai, 120/738 yılı civarında doğmuş, 189/805 yılında yetmiş yaşında iken Harun Reşid'in Horasan seferi esnasında İmam Muhammed ile birlikte aynı gün ve aynı yerde (Rey şehrinin Rambiy köyünde) vefat etmiştir. Bu iki büyük âlimin ölümüyle birlikte Halife Harun Reşid: "Fıkıh ve nahiv ilimleri, Rey şehrine gömüldü." demiştir. Fıkıh ilmi, İmam Muhammed'in; nahiv ilmi de İmam Kisai'nin vefatıyla toprağa gömüldü, demek istemiştir. Zira Kisaî, Ferra ile birlikte Arap dili ve edebiyatında, Kufe ekolünün temsilcisidir. Kisaî, Hicaz, Necid ve Tihame bölgelerindeki bedevilerin arasına gidip onların lehçe ve lügatlerini öğrenerek Arap dili konusunda sayılı otoriteler arasındaki yerini almış ve İmam Hamza'dan sonra Kufe'nin kıraat imamı olmuştur. Kufe hayatının ardından Basra'ya gidip Halil b. Ahmed'den ders almış, daha sonra da Bağdat'a yerleşmiştir. Önce Harun Reşid'in, daha sonra da onun oğullarının tahsil ve terbiyesini üstlenmiş, insanlara Kur'an okutmuştur. Kıraat ilminin yanında şiirde ve Arap dili ve edebiyatında da büyük bir âlim olarak şöhret bulmuştur. Kıraati sahabe tabakasında, Ömer b. Hattab, Ubey b. Ka'b, Osman b. Affan, Abdullah b. Mes'ud, Ali b. Ebî Talib ve Zeyd b. Sabit kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Hocaları arasında İmam Hamza da bulunmaktadır. Yetiştirdiği talebeler arasında Yahya b. Ziyad el-Ferra ve Ebu Ubeyd Kasım b. Sellam gibi ünlü kimseler de vardı. Ahmed b. Hanbel de kendisinden kıraat dersi almıştır. Bkz. Suveyd, *Selasilu'z-Zehabiyye*, s. 501-506; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 474-478; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 228; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 249-250; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 212-215. Ebu'l-Haris, sika ve zaptı kuvvetli biri olarak tanınmıştır. Kıraatini arz yoluyla Kisai'den almış ve onun önde gelen talebelerinden biri olmuştur. Kisai'nin haricinde Yahya b. Mubarek el-Yezidî ve Hamza b. Kasım el-Ahvel'den de kıraat dersleri almıştır. Kendisinden de birçok kimse arz ve semaen kıraat okumuştur. 240/854 yılında vefat etmiştir. Bkz. Fahd Haruf, *el-Müeyesser*, s. 438; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 250; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 215. Durî hem İmam Kisai'nin hem de Ebu Amr'ın ravisi olduğundan Ebu Amr'ın ravisi sıfatıyla yerinde bilgi verilmiştir.

³⁷⁵ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 213; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 257, 260.

³⁷⁶ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 359-361; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 462.

Hemze ile İlgili Okuyuşlar: Hem bir kelimede hem de ilki birinci kelimenin sonu, ikincisi ikinci kelimenin başında olmak üzere iki ayrı kelimede yan yana gelen hemzelerin her ikisini de tahkik ile okur.³⁷⁷

Vâv ve fâ harflerinden sonra ister cemi ister müfred olsun, emir sigası şeklinde gelen bütün **وَسَلُّوا** Allah **مِنْ فَضْلِهِ** kelimelerindeki hemzeleri hazfedip harekesini makabline naklederek okur: **وَسَلُّوا** (Nahl 16/43).³⁷⁸ **فَسَلِّ** الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ (Yunus 10/94), **فَسَلِّ** الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ (Nisa 4/32).

İkincisi madmum bir vasıl hemzesi ile başlayan iki sakin yan yana geldiğinde ilkini damme ile okur: **وَلَقَدْ اسْتَنْهَزَى** (Enbiya 21/41), **أَنْ اِغْدُوا عَلَى حَرْبِكُمْ** (Kalem 68/22), **قُلْ اِذْعُوا لِلَّهِ اَوْ اِذْعُوا لِلرَّحْمَانِ** (İsra 17/110).

قُلْ gibi lafızlarda râ harfinden sonraki hemzeyi iskat ederek okur: **قُلْ** **أَرَأَيْتُمْ** - **أَرَأَيْتُمْ** - **أَرَأَيْتُمْ** (Maun 107/1).³⁸⁰ **أَرَأَيْتُمْ** اِنْ أَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا (Mülk 67/30).

İdğam: **قَدْ** lafzından sonra **ظ - ض - ص - ش - س - ز - ذ - ج** harflerinden biri gelirse idğam yaparak okur: **قَدْ** **ظَلَمَ** نَفْسَهُ (Zümer 39/27), **وَلَقَدْ** **ضَرَبْنَا** لِلنَّاسِ (Yusuf 12/30), **قَدْ** **شَغَفَهَا** حُبًّا (Bakara 2/231), **وَلَقَدْ** **رَأَى** السَّمَاءَ الدُّنْيَا (Araf 7/179), **وَلَقَدْ** **رَأَى** السَّمَاءَ الدُّنْيَا (Mülk 67/5), **وَلَقَدْ** **سَمِعَ** اللَّهَ (Al-i İmran 3/181), **وَلَقَدْ** **صَدَّقَ** اللَّهَ (Fetih 48/27).³⁸¹

Mazi fiile birleşen ta-i tenis'ten sonra **ظ - ض - ص - ش - س - ز - ذ - ج** harflerinden biri gelirse idğam yaparak okur: **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (İsra 4/90), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Hakka 69/4), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Nebe 78/20), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (En'am 6/138), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Nisa 4/56), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Enfal 17/97).

وَلَقَدْ **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Enfal 17/97), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Ahkaf 46/29), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Hicr 15/52), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Al-i İmran 3/124), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Nur 24/12).³⁸³

وَلَقَدْ **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Hacc 22/48), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Bakara 2/51), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Geçtiği tüm yerlerde **أَخَذْتُ** - **أَخَذْتُمْ** - **أَخَذْتُهَا** - **أَخَذْتُمْ** - **أَخَذْتُهَا** - **أَخَذْتُمْ** şeklinde idğam ile okur: **أَخَذْتُ** **أَخَذْتُهَا** (Hacc 22/48), **أَخَذْتُ** **أَخَذْتُهَا** (Bakara 2/51).

وَلَقَدْ **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Ahkaf 46/28), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Mülk 67/3), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Nisa 4/155), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Fetih 48/12), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Şuara 26/203).³⁸⁵

وَلَقَدْ **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (İsra 17/52), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Araf 7/43), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Mü'min 40/27).³⁸⁶

وَلَقَدْ **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Nisa 4/74), **وَلَقَدْ** **خَبَّتْ** رِدْنَاهُمْ (Sebe 31/9).³⁸⁷

³⁷⁷ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 81-90.

³⁷⁸ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 110; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 222.

³⁷⁹ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 223.

³⁸⁰ İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetu'n-Neşr*, s. 46.

³⁸¹ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 99; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 217-218; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 378.

³⁸² Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 218; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 100.

³⁸³ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 378; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 218.

³⁸⁴ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 218; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 383.

³⁸⁵ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 380; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 100.

³⁸⁶ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 219; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 101.

³⁸⁷ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 100-101; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 381-382.

İşmam: اَصْدُقْ - تَصْدِيقٌ - يَصْدُرُ - قَصْدٌ gibi, kendisinden sonra harekeli dâl harfi gelen ve bir kelime de bulunan sakin sad harflerini işmam ile okur: (Zilzal 99/6), يَوْمَئِذٍ يَصْدُرُ النَّاسُ أَشْتَاتًا (Nisa 4/122).³⁸⁸

جِيلٌ - غِيضٌ - سِيءٌ - سَيِّئٌ - سَيِّقٌ - جِيلٌ ile okur: (Mülk 67/27).³⁸⁹ فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ

Cemi Mimleri: Kendisinden sonra sakin bir harf gelen cemi mîmlerinden önceki hâ'ları, bu hâ'lardan önce esre veya yâ harfî bulunması şartıyla ötre ile okur: (Bakara 2/142), عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا (Bakara 2/166).³⁹⁰ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ (Yasin 36/14), إِلَهُهُمْ اِثْنَيْنِ (Bakara 2/167), كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ

Sükûn: Öncesinde harekeli ثَمَّ - ف - و - ل harflerinden biri bulunan هُوَ ve هِى zamirlerindeki hâ harfini sükûn üzere okur: (Bakara 2/74).³⁹¹ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ (Kasas 28/61), ثُمَّ هُوَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ

Hâ-i Sekt: Kisai, Kur'an'da yedi kelime ve dokuz yerde geçen ha-i sekt'lerden كِتَابِيَّةٌ (Hakka 69/19, 25), جَسَائِيَّةٌ (Hakka 69/20, 26), مَالِيَّةٌ (Hakka 69/28), سُلْطَانِيَّةٌ (Hakka 69/29) ve مَا هِيَ (Karia 101/10) kelimelerindeki sekte hâ'larını hem vasıl hem de vakıf halinde sakin (cezimli) olarak okurken; لَمْ يَتَسَنَّهْ (Bakara 2/259) ve اِقْتَدِهْ (En'am 6/90) kelimelerindeki sekte hâ'larını vakıf halinde sakin, vasıl halinde ise hazfederek okur: (En'am 6/90).³⁹² فَيَهْدِيهِمْ اِقْتَدِهْ قُلْ لَا اسْتَكْبَرْتُ

İmale: İstisnaları olmakla birlikte isimlerde olsun fiillerde olsun فَتَقْلَى ve فَتَقْلَى gibi kelime sonunda olup aslı yâ olan elifleri; كَسَالَى - نَصَارَى - ذِكْرَى - الْفَرْبَى - الْفَرْبَى gibi فعلَى - فعلَى - فعلَى - فعلَى gibi istifham anlamında kullanılan kelimeleri; اَنْجَبَكُمْ ve اَنْجَبَكُمْ gibi vâvi olan sülasi mezid fiilleri; وَنَا - كِلَاهُمَا - هَارٍ gibi belli bir kaide altında toplanamayan birtakım kelimeleri; kendisinden sonra müteharrik bir harf gelmesi kaydıyla رَأَى fiilindeki râ ve hemzeleri; الر - المر - حم - يس - طه - كهيعص - طس - طسم - اَرْيَك ve التَّوْرِيَّة harflerini; قَرَارٍ ve قَرَارٍ gibi ikincisi meksur olan iki râ arasındaki elifleri; Taha, Necm, Mearic, Kıyame, Naziat, Abese, A'la, Şems, Leyl, Duha ve Alak olmak üzere 11 surede, sonu yâ ile biten kelimeleri imale ile okur. Ayrıca Durî, Ebu'l-Haris'ten ayrı olarak دِيَارِهِم - اَلْعَار - الْكُفَّار - النُّهَار gibi kelime sonunda meksur bulunan râ'lardan önceki elifleri; ister marife ister nekre olsun كَافِرِينَ kelimesini imale ile okur.³⁹³

Vakıf halinde, حُجَّةٌ - غَشَاوَةٌ - الْجَنَّةُ - الْفَيْمَةُ örneklerinde olduğu gibi isim sonlarındaki hâ-i tenis'ten (ة) önce زَيْنَب لَزُود شَمْس فحشت terkinde toplanan harflerden biri geldiğinde, bu harfler üzerinde imale yapar. Hâ-i tenis'ten (ة) önce اَكْمَر harflerinden biri geldiğinde ise صَغِيرَةٌ - الْهَاءُ - فَيْتَةٌ - الْهَاءُ örneklerinde olduğu gibi bu harflerden önceki harfin sakin yâ veya meksur olması şartıyla imale yapar: (Mülk 67/23).³⁹⁴ وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَالْأَفْئِدَةَ

Ferşî Farklılıklar: Vasıl halinde Nisa, Nahl, Nur, Kasas, Zümer, Zuhruf ve Necm surelerinde geçen اَمْ kelimesindeki hemzeyi esreli olarak okur: (Nisa 4/11), فَلَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

³⁸⁸ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 250-251; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 94-95.

³⁸⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 224.

³⁹⁰ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 114; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 221; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 314.

³⁹¹ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 217; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 114.

³⁹² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 142; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 255-257.

³⁹³ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 116-123; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 385-396.

³⁹⁴ Danî, *et-Teyisir*, s. 54-55; İbnu'l-Cezerî, *Tahbiru't-Teyisir*, s. 72-73. Hâ-i tenis, kelimenin sonunda olup vakıf halinde ha'ya dönüşen müenneslik ta'sıdır.

2.5.8. İmam Ebu Cafer'in Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri³⁹⁸

İmam Ebu Cafer'in kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, İbn-i Verdan ile İbn-i Cemmaz'dır. Her iki ravinin ittifak ve ihtilaf ettikleri bazı vecihler şunlardır:

Med Vecihleri: Ebu Cafer, meddi munfasılları iki hareke, meddi muttasılları ise üç hareke miktarı uzatarak okur.³⁹⁹

Besmele Vecihleri: Ebu Cafer'in, bir sureden diğer bir sureye geçerken uyguladığı vecihler şunlardır: Hem sure sonunda hem de besmeleden sonra vakıf yapar; ilk surenin sonunda vakfedip besmeleyi ikinci surenin evveline bağlayarak okur; ilk surenin sonunu besmeleye, besmeleyi de ikinci sureye vasleder.⁴⁰⁰

Cemi Mimleri: Sakin cemi mîmlerini, vasıl halinde kendisinden sonra harekeli bir harf gelmesi kaydıyla dammeli ve bir vâv-ı mukaddere ile meddederek okur: **وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ (۵) لَكُمْ** (Kafirun 109/5-6).⁴⁰¹

İhfa-İzhar: Tenvin veya sakin nûn'dan sonra خ veya غ harflerinden biri geldiğinde ihfa yaparak okur: **كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِيهِ كَثِيرَةٌ** (Haşr 59/21), **لَرَأَيْتَهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ** (Bakara 2/249).

³⁹⁸ Ebu Cafer'in doğumu ve çocuk yılları hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 130/748 yılında, doksan yaşının üzerinde iken Medine'de vefat etmiştir. Tabiunun ileri gelenlerinden olup Medine'nin kıraat imamlarından. Sahabeden Abdullah b. Ayyaş'ın azatlısıdır. Küçük bir çocuk iken Peygamberimizin hanımı Ümmü Seleme validemize götürülmüş, o da başını okşayarak kendisi için dua etmiştir. Ebu Cafer, Mescid-i Nebevi'de uzun yıllar Kur'an dersi vermiştir. Ramazan aylarındaki cehri namazlarda, Mescid-i Nebevi'nin imamlarının hemen arkasında durarak olabilecek muhtemel hataları düzeltmekle görevli bir müessese olan fatihlik görevini üstlenmiştir. Bir süre Mescid-i Haram'ın imamlığını da yapmıştır. Bu imamlığı esnasında bizzat Abdullah b. Ömer de kendisine fatihlik yapmıştır. Salih bir kimse olan Ebu Cafer'in, Savm-u Davudî diye tabir edilen gün aşırı oruç tuttuğu rivayet edilmiştir. İmam Malik'in onun için: "Ebu Cafer, Medine'de insanlara Kur'an okutan salih bir kimsedir." dediği nakledilmiştir. Kıraati sahabe tabakasında, Ömer b. Hattab, Ubey b. Ka'b ve Zeyd b. Sabit kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Kıraat aldığı hocaları ise Abdullah b. Ayyaş, Ebu Hurayra ve Abdullah b. Abbas'tır. Talebeleri arasında kıraat imamlarından İmam Nafi ve Ebu Amr da bulunmaktadır. Bkz. Suveyd, *Selasilu'z-Zehabiyye*, s. 507; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, II, s. 333-334; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 251-252; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 227-229; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 133-134; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 158. İbn-i Verdan, 160/776 yılında vefat etmiştir. Ebu Cafer, Şeybe b. Nisah ve İmam Nafi'den kıraat okumuştur. Böylece Kur'an kıraatini iki imamın tasvip ve tasdikinden geçirmiştir. İmam Nafi'nin ravisi Kalun ve İsmail bin Cafer gibi kıraat üstatları da kendisinden ders almıştır. İbnu'l-Cezerî, İbn-i Verdan hakkında: "usta bir mukri, sağlam ve güvenilir bir ravi" ifadelerini kullanmıştır. Bkz. İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 543; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 252; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 229; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 62. İbn-i Cemmaz'ın ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber, 170/786 yılından sonra vefat ettiği kuvvetle muhtemeldir. İbn-i Cemmaz da İbn-i Verdan gibi Ebu Cafer, İmam Nafi ve Şeybe b. Nisah'tan okumuştur. Talebelerinden Kuteybe b. Mihran, İbn-i Cemmaz'ın öğrencilerine ve halka İmam Nafi kıraatini okuttuğunu; fakat şahsi kıraatinde Ebu Cafer'in kıraatini tercih ettiğini ifade etmiştir. Zehebî de İmam Nafi'nin, İbn-i Cemmaz'a büyük değer verdiğini söylemiştir. İbn-i Cemmaz'ın, Hz. Osman mushafı ile Medine mushafı arasındaki farklılıkları tespit ettiği ve bunun da İbn-i Cemmaz'ın şöhretini arttırdığı rivayet edilmiştir. Meşhur talebeleri arasında İsmail b. Cafer de bulunmaktadır. Bkz. Fahd Haruf, *el-Müeyesser*, s. 474; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 252; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 229-230.

³⁹⁹ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 213; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 257, 260.

⁴⁰⁰ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 359-361; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 462.

⁴⁰¹ Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, s. 121; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 313; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 233.

Ebu Cafer, istisnaen şu üç lafızda ihfa yerine izhar yapmıştır: اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا (Nisa 4/135), اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا (İsra 17/51), اِنْ يَكُنْ غَنِيًّا (Maide 5/3).⁴⁰²

Sekte: Sure başlarında bulunan mukattaa harflerinin her biri arasında sekte-i hafife (hafif bir sekte) yaparak okur: اَلَمْ (Bakara 2/1). Mukattaa harfî bir harf dahi olsa böyle okur: نَ وَالْقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ (Kalem 68/1).⁴⁰³

Sükûn: Öncesinde harekeli ل - و - ف - ثَمَّ harflerinden biri bulunan هُوَ ve هِيَ zamirlerindeki hâ harfini sükûn üzere okur: وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا (Bakara 2/259), اِنَّ الدَّارَ الْاٰخِرَةَ لَهِيَ الْحَيٰوَانُ (Ankebut 29/64). Ayrıca Ebu Cafer, اَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمِلْ (Bakara 2/282) ayetindeki هُوَ zamirini de sükûn üzere okumuştur.⁴⁰⁴

Hâ-i Sekt: Kur'an-ı Kerim'de yedi kelimede ve dokuz yerde geçen ha-i sekt'lerin tamamını hem vasıl hem de vakıf halinde sakin (cezimli) olarak okur.⁴⁰⁵

Hâ-i Kinaye: Hâ-i kinayelerin (hû zamirinin) okunuşu ile ilgili olarak Ebu Cafer, اِيَّوَدَّ (Âl-i İmran 3/75), اِيَّوَدَّ (Âl-i İmran 3/145), اِيَّوَدَّ (Nisa 4/115), اِيَّوَدَّ (Nisa 4/115), اِيَّوَدَّ (Şura 42/20) kelimelerindeki zamirleri sükûn ile okur. A'raf (7/111) ve Şuara (26/36) surelerinde geçen اَرْجِهْ kelimelerini İbn-i Cemmaz اَرْجِهْ şeklinde med ile İbn-i Verdan ise اَرْجِهْ şeklinde hâ'nın harekesini ihtilas ile okur. وَيَقْفِهْ (Nur 24/52) kelimelerini İbn-i Cemmaz وَيَقْفِهْ şeklinde, İbn-i Verdan ise وَيَقْفِهْ şeklinde okur. يَرْضَهْ (Zümer 39/7) kelimelerindeki zamiri İbn-i Cemmaz يَرْضَهْ şeklinde iskan ile İbn-i Verdan ise يَرْضَهْ şeklinde med ile okur. تُرْزِقَانِهْ (Yusuf 12/37) kelimelerindeki zamiri İbn-i Cemmaz med ile okurken, İbn-i Verdan ise hâ'nın kasrıyla meddetmeden okur.⁴⁰⁶

İşmam: Hud, Ankebut ve Mülk surelerinde geçen سِيَّئَتٍ - سِيَّئَةٍ kelimelerindeki kesreyi dammeye yaklaştırarak işmam ile okur: فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سِيَّئَتٍ وَجْهَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدْعُونَ (Mülk 67/27).⁴⁰⁷

İdğam: Geçtiği yerlerde اَخَذْتُ - اَخَذْتُمْ - اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ - اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ lafızlarını اَخَذْتُ - اَخَذْتُمْ - اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ - اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ şeklinde okur. اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ - اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ (Hacc 22/48); اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ - اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ (Bakara 2/51); اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ - اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ (İsra 17/52); اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ - اَخَذْتُهَا - اَخَذْتُمْ (Mü'min 40/27).⁴⁰⁸

Aslı لَا تَأْمَنَّا olan ve idğam edilmiş haliyle لَا تَأْمَنَّا şeklinde Yusuf suresinin 11. ayetinde geçen bu kelimeyi tüm imamlar işmam ve ilk nûn'un harekesini ihtilas ile olmak üzere iki vecihle okurken, Ebu Cafer nûn harfini şeddeli haliyle işmam ve ihtilas yapmadan okur.⁴⁰⁹

İzafet Ya'sı: Hemzeden önce gelen اِيَّيْ - لِيَّ - لَعَلِّيَّ - وَلِكَيْ اِيَّيْ lafızlarındaki izafet yâ'larını meftuh olarak okur: وَلِكَيْ اَرِيْكُمْ قَوْمًا تَجْهَلُوْنَ (Hud 11/29).⁴¹⁰

⁴⁰² Ali el-Karî, Nureddin Ali b. Sultan el-Herevî, *el-Minehu'l-Fikriyye fî Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Dâru'l-Ğavsani li'd-Dirasati'l-Kur'aniyye, Şam 2012, s. 208; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 297.

⁴⁰³ Saylan, Nesrişah, "Hurûf-ı Mukattaa'nın Kiraatler Açısından İncelenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, cilt: XXIX, sayı: 1, s. 329; Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 29.

⁴⁰⁴ Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 233; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 114.

⁴⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 142; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 255-257.

⁴⁰⁶ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 329-331.

⁴⁰⁷ Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 240.

⁴⁰⁸ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 101.

⁴⁰⁹ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 174.

⁴¹⁰ Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 232.

70

2.5.9. İmam Yakub'un Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri⁴²²

İmam Yakub'un kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, Ruveys ile Ravh'tır. Her iki ravinin ittifak ve ihtilaf ettikleri bazı vecihler şunlardır:

Med Vecihleri: İmam Yakub, meddi munfasılları iki hareke, meddi muttasılları ise üç hareke miktarı uzatarak okur.⁴²³

Besmele Vecihleri: İmam Yakub'un, bir sureden diğer bir sureye geçerken uyguladığı vecihler şunlardır: Hem sure sonunda hem de besmeleden sonra vakıf yapar; ilk surenin sonunda vakfedip besmeleyi ikinci surenin evveline bağlayarak okur; ilk surenin sonunu besmeleye, besmeleyi de ikinci sureye vasleder. İmam Yakub, besmele vecihleriyle birlikte ayrıca okuyuşunda iki vechi daha yer vermiştir ki onlar da şunlardır: İlk surenin sonunda sekte yapıp besmele okumadan ikinci sureye geçer; ilk surenin sonunda besmele okumadan ikinci sureye vaslederek okur. Buna göre iki sure arasında İmam Yakub'un beş vechi bulunmaktadır.⁴²⁴

Hâ-i Sekt: İmam Yakub, **لَمْ يَسْنَأْ** (Bakara 2/259), **اِقْتَدَ** (En'am 6/90), **كِتَابِيَّة** (Hakka 69/19), **جَسَابِيَّة** (Hakka 69/20), **كِتَابِيَّة** (Hakka 69/25), **جَسَابِيَّة** (Hakka 69/26), **مَالِيَّة** (Hakka 69/28), **سُلْطَانِيَّة** (Hakka 69/29) ve **مَا هِيَ** (Karia 101/10) olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de yedi kelimedede ve dokuz yerde geçen ha-i sekt'leri, vakıf halinde sakin (cezimli) olarak okurken vasıl halinde ise tamamını hazfederek okur: **مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِي** (۲۸) **هَٰلِكَ عَنِّي سُلْطَانِي** (۲۹) **خُذُوهُ فَغُلُّوهُ** (Karia 101/10-11), **وَمَا أَنزَلْنَاكَ مَا هِيَ** (۱۰) **نَارٌ حَامِيَّةٌ** (۱۱) **مَا أَغْنَىٰ عَنِّي مَالِي** (Hakka 69/28-30).⁴²⁵

Vakıf halinde **هُوَ - هِيَ - فِيمَ - عَمَّ - لِمَ - بِمَ - مِمَّ** lafızlarının sonuna; müennes ğaib çoğul zamirle **اللَّهُ** (هُنَّ) biten lafızların sonuna ve sonu şeddeli yâ ile biten lafızların sonuna ha-i sekt ekleyerek okur:

⁴²² İmam Yakub, 117/735 yılında Basra'da doğmuş, 205/821 yılında seksen sekiz yaşında iken Basra'da vefat etmiştir. Ebu Amr'dan sonra Basra'nın kıraat imamı olmuş ve Basra Camiinde uzun yıllar imamlık yapmıştır. Babası ve dedesi dönemin Kur'an ve nahiv âlimleri arasında yer almaktadır. Meşhur talebeleri arasında bulunan Ebu Hatim es-Sicistanî, onu hem kıraatteki yetkinliği hem de Kur'an ve nahiv ilmindeki geniş bilgisi nedeniyle övmüştür. Mekki b. Ebî Talib, İmam Yakub kıraatinin üstünlüğüne işaret etmiş ve onun Kisai yerine yedili sistemde yer alması gerektiğini söylemiştir. Kıraati sahabe tabakasında, Ömer b. Hattab, Ubey b. Ka'b, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Mes'ud, Ebu Musa el-Eş'ari ve Zeyd b. Sabit kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Bkz. Suveyd, *Selasilu'z-Zehebîyye*, s. 508-513; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, II, s. 336-338; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 252-253; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 241-242; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 136-137. Ruveys, 238/852 yılında Basra'da vefat etmiştir. Hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Ebu Amr ed-Danî, onun İmam Yakub'un en iyi talebesi olduğunu belirtmiştir. Ebu Hatim es-Sicistanî Ruveys için, hocasının önünde Kur'an'ı defalarca hatmettiğini ve her dersin sonunda hocasının onun okuyuşuyla ilgili takdirlerini ifade ettiğini belirtmiştir. Bkz. Fahd Haruf, *el-Müeyesser*, s. 508-509; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 253; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 242; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 63-64. Ravh, Basralı olup 234/848 veya 235/849 yılında vefat etmiştir. Kıraatini İmam Yakub'dan arz yoluyla almıştır. İmam Yakub'dan başka Hammad b. Zeyd, Ebu Avane ve Cafer b. Süleyman ed-Dub'î'den de kıraat dersleri almıştır. Kendisi de Ahmed b. Yezid el-Hulvanî, Muhammed b. Vehb es-Sekafî gibi zatlara ders vermiştir. Ebu Amr ed-Danî'ye göre sika bir âlim olan Ravh için Zehebî mutkin terimini kullanmıştır. Bkz. Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 138; Fahd Haruf, *el-Müeyesser*, s. 510; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 253-254; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 243; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 64.

⁴²³ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 213; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 257, 260.

⁴²⁴ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 359-361; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 462.

⁴²⁵ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 142; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 255-257.

سَيِّءٌ - سَيِّئٌ - سَيِّقٌ (Kehf 18/67); إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا (Hicr 15/40); سَافَّاتٍ مِنْهُمُ الْمُخَلَّصِينَ (Saffat 37/130).⁴³¹

Ruveys'in ihtilaf ettiği okuyuş şekillerinden bazıları şunlardır: İşmam; سَيِّءٌ - سَيِّئٌ - سَيِّقٌ (Hicr 15/40); سَافَّاتٍ مِنْهُمُ الْمُخَلَّصِينَ (Saffat 37/130).⁴³²

وَعِضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ (Yasin 36/26) قِيلَ ادْخُلِ الْجَنَّةَ (Sebe 34/54) وَحِيلَ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ مَا يَشْتَهُونَ (Hud 11/44) الْأَمْرُ وَلَكِنْ (Hicr 15/94) فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ (Yunus 10/37) تُصَدِّقُ - تُصَدِّقُ - قَصْدُ

Hemze ile İlgili Okuyuşlar: Bir kelimede yan yana gelen ve her ikisi de fetha harekeli olan iki hemzeden ikincisini teshil ile okur: هَنَزَتْهُمْ (Bakara 2/6). İkinci hemzenin esre veya ötre olması durumunda da aynı usulde okur: أَهَنْتُمْ (Ankebut 29/29), أَهَنْتُمْ (Al-i İmran 3/15).⁴³⁴

İlki birinci kelimenin sonu, ikincisi ikinci kelimenin başında olmak üzere iki ayrı kelimede yan yana gelen hemzelerden a) وَأَلْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ (Nisa 4/24) ayetinde olduğu gibi her iki hemzenin harekesinin de kesre olması durumunda Ruveys, ikinci hemzeyi teshil ile okur. b) ثُمَّ إِذَا شَاءَ أَنْشَرَهُ (Abese 80/22) ayetinde olduğu gibi her iki hemzenin harekesinin de fetha olması durumunda ikinci hemzeyi teshil ile okur. c) مِنْ دُونِهِ أُولِيَاءُ أُولَئِكَ (Ahkaf 46/32) ayetinde olduğu gibi her iki hemzenin harekesinin ötre olması durumunda da yine ikinci hemzeyi teshil ile okur. d) Birinci hemzenin ötre ikinci hemzenin fetha harekeli olması durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi meftuh vâv'a ibdal ederek okur: لَوْ نَشَاءُ وَصَبْنَاهُمْ (A'raf 7/100). e) Birinci hemzenin ötre ikinci hemzenin kesre harekeli olması durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi bir defa teshil (meksur bir yâ'ya yakın bir sesle) bir defa da vâv'a ibdal ederek okur: مَنْ يَشَاءُ أَلِي سِرَاطٍ (Bakara 2/142). f) Birinci hemzenin fetha ikinci hemzenin kesre harekeli olması durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi ise teshil ile (meksur yâ'ya yakın bir sesle) okur: أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ (Bakara 2/133). g) Birinci hemzenin kesre ikinci hemzenin fetha harekeli olması durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi yâ'ya çevirerek okur: مِنْ خُطْبَةِ النِّسَاءِ يَوْمَ أَكُنْتُمْ (Bakara 2/235). h) Birinci hemzenin fetha ikinci hemzenin ötre harekeli olması durumunda birinci hemzeyi tahkik ile ikinci hemzeyi teshil (vâv'a yakın bir sesle) ile okur: كُلُّ مَا جَاءَ أُمَّةٌ رَسُولُهَا (Mu'minun 23/44).⁴³⁵

İdğam-ı Kebir: Ruveys, misleyn olan bazı idğam-ı kebirlerde Susî'ye muvafakat etmiştir: ثُمَّ تَتَفَكَّرُوا (Sebe 34/46), وَأَنَّهُ هُوَ (Necm 53/43-44, 48-49). Bunların dışında ك - ل harflerinden sonra aynı harfler geldiğinde, çoğunlukla idğam ederek okur: لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ (Bakara 2/20), فَلَا أُنْسَابَ بَيْنَهُمْ (Taha 20/33-35), كَيْ تُسَبِّحَ كَثِيرًا (۳۳) وَتَذْكُرَ كَثِيرًا (۳۴) إِنَّكَ كُنْتَ بِنَا بَصِيرًا (۳۵), جَعَلَ (Mu'minun 23/101), لَا قِيلَ لَهُمْ (Neml 27/37). Şu vecihlerde Ravh'ın da Ruveys'e muvafakati olmuştur: أَمْدُونَنِي (Neml 27/36), فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى (Nisa 4/36), وَالصَّاحِبِ بِالْجَنِّبِ (Nahl 16/72, 78, 80, 81), أُنْكُم (Neml 27/37).

⁴³¹ Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 245-250.

⁴³² Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 224.

⁴³³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 250-251; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 94-95.

⁴³⁴ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 81-85; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 97-98.

⁴³⁵ İbnu'l-Cezerî, *Takribu'n-Neşr*, s. 61-63; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 86-90.

⁴³⁶ Öztoprak, *Kur'an Kiraatı*, s. 250; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 101.

Ferşî Farklılıklar: الصِّرَاط - السيرَاط - السيرَاط şeklinde okur: إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (Fatiha 1/6), قَالَ هَذَا سِرَاطٌ عَلَى الْمُسْتَقِيمِ (Hicr 15/41).⁴³⁷

Ravh'ın ihtilaf ettiği okuyuş şekillerinden bazıları şunlardır: İdğam: Geçtiği tüm yerlerde أَخَذْتُ - أَخَذْتُهَا - أَخَذْتُمْ - أَخَذْتُمْهَا - أَخَذْتُمْ أَخَذْتُمْهَا - أَخَذْتُمْ أَخَذْتُمْهَا şeklinde idğam ile okur: ثُمَّ أَخَذْتُمْ الْعَجَلَ مِنْ بَعْدِهِ (Bakara 2/51), ثُمَّ أَخَذْتُهَا وَالْيَ الْمَصِيرُ (Hacc 22/48).⁴³⁸

Hemze ile İlgili Okuyuşlar: Hem bir kelimedede hem de ilki birinci kelimenin sonu, ikincisi ikinci kelimenin başında olmak üzere iki ayrı kelimedede yan yana gelen hemzelerin her ikisini de tahkik ile okur.⁴³⁹

2.5.10. İmam Halef'in Ravilerinin Bazı Rivayet Özellikleri⁴⁴⁰

İmam Halef'in kıraat usul ve adabını sonraki nesillere aktaran meşhur ravileri, İshak el-Verrak ile İdris el-Haddad'dır. Her iki ravinin ittifak ve ihtilaf ettikleri bazı vecihler şunlardır:

Med Vecihleri: İmam Halef, meddi munfasılları da meddi muttasılları da dört hareke miktarı uzatarak okur.⁴⁴¹

Besmele Vecihleri: Bir sureden diğer bir sureye geçerken ilk surenin sonunda besmele okumadan ikinci sureye vaslederek geçiş yapar.⁴⁴²

Cemi Mimleri: Hemze-i vasıldan önce gelen cemi mîm'lerinden önceki hâ'ların makablinde kesre veya sakin yâ bulunması durumunda, bu hâ'ları ötre harekeyle okur: فِي قُلُوبِهِمُ الْعَجَلَ (Bakara 2/93), وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ (Bakara 2/166), إِلَى رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ (İsra 17/57), كَذَلِكَ يُرِيهِمُ اللَّهُ (Bakara 2/167).⁴⁴³

⁴³⁷ İbnu'l-Cezerî, *Takribu'n-Neşr*, s. 37.

⁴³⁸ Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 252; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 105-106.

⁴³⁹ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 81-90.

⁴⁴⁰ İmam Halef, 150/767 tarihinde doğmuş, 229/844 tarihinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Kendisi hem İmam Hamza'nın ravisi hem de kıraat imamlarının onuncusudur. Halef, on yaşında Kur'an'ı ezberlemiş, on üç yaşında Kur'an dersleri vermeye başlamıştır. İshak el-Müseyyebî'den (öl. 206/821) Nafi kıraatini, A'sa (öl. 200/815) ve Yahya b. Âdem kanalıyla Asım kıraatini, Süleym b. İsa el-Hanefî'den de Hamza kıraatini öğrenmiştir. Kendi kıraati itibarıyla 120 yerde Hamza kıraatine muhalif ihtiyarı (tercihi) bulunmaktadır. Kıraatini Bağdat'ta öğrettiği halde isnadı Kufe üzerinden olduğundan dolayı, Kufe'nin kıraat imamlarından sayılmıştır. Kıraati sahabe tabakasında, Ömer b. Hattab, Ubey b. Ka'b, Osman b. Affan, Ali b. Ebî Talib, Abdullah b. Mes'ud ve Zeyd b. Sabit kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır. Bkz. Suveyd, *Selasilu'z-Zehbiyye*, s. 514-522; İbnu'l-Cezerî, *Ğayetu'n-Nihaye*, I, s. 246-247; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 254-255; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 197-199; Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s. 138-139. İshak el-Verrak, 286/889 yılında vefat etmiştir. Kıraati doğrudan İmam Halef'ten almış, ayrıca Velid b. Müslim'den de okumuştur. Kendisi de Ali b. Musa es-Sekafî, Muhammed b. İshak ve İbn-i Şenebuz gibi âlimlere ders vermiştir. Bkz. Fahd Haruf, *el-Müeyesser*, s. 514; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 255; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 253. İdris el-Haddad, 199/814 yılında Bağdat'ta doğmuş, 292/905 yılında yine orada vefat etmiştir. Kıraat ilminde meşhur olan İbn-i Mücahid, İbn-i Miksem, İbn-i Şenebuz, Musa b. Ubeydullah el-Hakanî ve Ebu Bekir en-Nakkaş gibi kimselere hocalık yapmıştır. *Kitabu's-Seb'a* adlı meşhur eserin müellifi İbn-i Mücahid'in ve kıraat tariklerinde adları sıkça geçen İbn-i Miksem ve İbn-i Şenebuz'un hocası olması, bu zatın ilimdeki şöhretini daha da artırmıştır. Kendisi hem Halef kıraatinin iki ravisinden biri olarak kabul edilmiş hem de Hamza kıraati Halef rivayetinin tariki olarak tercih edilmiştir. Bkz. Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 255; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 253-254.

⁴⁴¹ Paluvî, *Zubdetu'l-İrfan*, s. 25; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 210, 213; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 257, 260.

⁴⁴² Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 359-361; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 462.

⁴⁴³ Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 114-115; Yüksel, *İbn Cezeri*, s. 314; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 258.

ayetinin ravilere göre okunuş şekilleri, farklı kıraat vecihleri için farklı renkler kullanılmak suretiyle aşağıda gösterilmiştir:⁴⁵⁹

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۲) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ب

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۵) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ج

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۲) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ه

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۲) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ز

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۲) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ط

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۲) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ي

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۳) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ل

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۳) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - م

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۴) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ص

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۴) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ع

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۵) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ض

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۵) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ق

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۳) وَاحِدٍ وَنُفْضِلُ
بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - س

⁴⁵⁹ ● rengi Nakil, ● rengi Sekte, ● rengi İdğam-ı bila ğunne, ● rengi Hafs'a muhalif okuyuş, ● rengi
Terkik, ● rengi Medd-i bedel için; harfin altında bulunan ● işareti imale, ○ işareti de taklil için
kullanılmıştır. Medd-i muttasıllar ise elif sistemine göre ölçülandırılmıştır.

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۳) وَاحِدٍ وَيُقَضَّلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - ت

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۲) وَاحِدٍ وَيُقَضَّلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - عى

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۲) وَاحِدٍ وَيُقَضَّلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - جم

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۲) وَاحِدٍ وَيُقَضَّلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - يس

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۲) وَاحِدٍ وَيُقَضَّلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - حه

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۳) وَاحِدٍ وَيُقَضَّلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - سح

وَفِي الْأَرْضِ قِطْعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ أَعْنَابٍ وَزَرْعٌ وَنَخِيلٌ صِنْوَانٍ وَغَيْرِ صِنْوَانٍ يُسْقَى بِمَاءٍ (۳) وَاحِدٍ وَيُقَضَّلُ بَعْضُهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ - سه

Verş'in ayrıca سُقَى kelimesinde taklilsiz, Hamza'nın ravisi Halef'in مِنْ أَعْنَابٍ lafzında, Hallad'ın ise فِي الْأَرْضِ وَ فِي lafzında sektesiz ikinci bir vechi de vardır. Hamza'nın her iki ravisi Halef ve Hallad, vakıf halinde sekte ile okudukları فِي الْأَكْلِ lafzını ikinci bir vecih olarak فِي الْأَكْلِ şeklinde nakil ile de okumuşlardır.

Kıraatler arası anlam farklılıklarına gelince, yedi harf ruhsatına bağlı olarak ortaya çıkan farklılıkların çok büyük bir kısmını lehçe farklılıkları oluşturduğundan anlama taalluku olan bir yönü bulunmamakta ve okuyuşa ses zenginliği katan bir uygulamadan ibaret kalmaktadır. Manaya etkisi olan kıraatler ise, ayetlerin yorumlanmasında veya bazı hükümlerde çelişki ve zıtlık olmayan, Kur'an yorumuna esneklik, zenginlik, genişlik ve yeni yaklaşımlar kazandıran değişik anlayışların doğmasına zemin hazırlamıştır. Kıraatler bazen aynı sonuca farklı açılardan ve farklı ifadelerle varan bir sistematik içerirken, bazen de farklı kıraatlerin manaları birleştirildiği ve birlikte değerlendirildiğinde anlam örgüsünün tamamlandığı zengin bir çeşni olma hususiyetini haiz olmaktadır. Sözelimi, Ahzab suresi 33. ayetinde geçen خَاتَمٌ kıraatine göre: "O, peygamberlerin mühürüdür." şeklinde bir mana; خَاتَمٌ kıraatine göre ise: "O, peygamberlerin sonuncusudur."⁴⁶⁰ şeklinde bir mana ortaya çıkmaktadır. Mühür, bir şeyin tasdiki ve belgelendirilmesi için sona basıldığından hem son manasını hem tasdik manasını içermektedir. Şu hâlde bu iki kıraat, hatemunnebiyyîn vasfının iki anlamını ayrı ayrı anlatmaktadır. Yani o, hem peygamberliği sona

⁴⁶⁰ İmam Asım خَاتَمٌ şeklinde diğer bütün kıraat imamları ise خَاتَمٌ şeklinde okumuşlardır. Bkz. Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, II, s. 376.

erdiren son peygamberdir hem de bütün peygamberleri tasdik eden ve belgeleyen ilahi bir mühürdür.⁴⁶¹

Tüm çeşitliliğine rağmen kıraatler arasında herhangi bir tezat ve tenakuz bulunmamakta ve her bir kıraat diğerini tasdik eder ve açıklar bir keyfiyet arz etmektedir. Buna rağmen bazı yabancı araştırmacılar, Kur'an'ın orijinal şekliyle korunup korunmadığı hususunu titizlikle tetkik etmişler ve birtakım zayıf ve asılsız rivayetlere dayanarak Tevrat ve İncil'de meydana gelen değişiklik ve bozulmaların, Kur'an'da da meydana geldiğini iddia etmişlerdir. Bu konuda istismar edilen hususların başında da kıraatler gelmektedir. Bu manada müsteşrikler, yedi harf ruhsatına bağlı olarak gerçekleşen kıraatlerin ictihadı olduğunu, Kur'an'ın okunması noktasında müslümanların serbest bırakıldığını ve bunun sonucu olarak da herkesin istediği şekil ve tarzda Kur'an'ı okuyabildiğini ispata çalışarak, Kur'an metninde de birtakım değişikliklerin olduğunu ve kıraatler yoluyla Kur'an'ın tahrif edildiğini ileri sürmüşlerdir. Konunun hem karmaşıklığından hem de zayıf rivayetlerin mevcudiyetinden olsa gerek, bu meseleyi zihinleri bulandırmak için istismar etmek her zaman mümkün olmuştur. Oysa kıraatler büyük çoğunlukla, Kur'an metninin seslendirilmesinden ibarettir. Kur'an metninde herhangi bir tahrif ve tağyir söz konusu değildir. Zira "Şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik ve onun koruyucusu da elbette biziz." (Hicr, 15/9) ilahi vahyinde de belirtildiği üzere Kur'an'ın aslı gibi korunması, Allah'ın tekeffülü altındadır. Onda asla bir değişiklik meydana gelmeyecektir. Bugün var olan kıraatlerin hepsi, yine O'nun izni ve inayeti ile kendi katından indirilmiş olan okuyuş şekillerinden başka bir şey değildir.⁴⁶²

Bugün itibariyle ülkemizde ve diğer müslüman beldelerin çoğunda okunan kıraat, Hafs rivayetiyle gelen Âsım kıraatidir. Yeryüzündeki mushafların çoğu da bu kıraate göre basılmaktadır. Ancak Asım kıraatinin yaygın oluşuna bakıp diğerlerini tali kıraat gibi görmek doğru değildir. Zira indirenin birliği hepsini aynı değerde kılmaktadır. Asım kıraati dışında kalan kıraatler ise, birer ilim olarak bu alanda ihtisas yapmakta olan kişiler tarafından okunmakta, böylelikle uhdelerindeki bu mukaddes emanet gelecek nesillere aktarılmakta ve taallümü farz-ı kifaye olan kıraatler yaşatılmaya devam etmektedir.⁴⁶³

2.7. et-Tezkira fi'l-Kıraati's-Seman Adlı Eserde Ziyade Edilen Raviler

İbn-i Mücahid'in kıraatleri yedi ile sınırlayan bir geleneği başlatmış olması, yedi kıraatin hadiste geçen yedi harfe karşılık geldiği yönünde hatalı bir anlayışı da beraberinde getirmiştir. Bu yanlış kanaati bertaraf etme ve bir yönüyle de onun kıraatleri yediye hasretmesini reddetme refleksi, sonraki süreçte yedi rakamını aşan sayılarda kıraati içeren eserlerin varlık kazanmasını sağlamıştır. Bu manada yedi ihtiyara Yakub kıraatini de eklemek suretiyle sekizli bir yapıyı esas alan ilk müellif *et-Tezkira fi'l-Kıraati's-Seman* adlı eseriyle Tahir b. Galbun'dur (öl. 399/1008).⁴⁶⁴ *et-Tezkira'nın* bu hususiyetinin yanında bir diğer önemli özelliği ise, kıraatlerle birlikte ravilerin de sayılarının azaltılması şeklinde başlayan ve neticede imamların okuyuşlarını iki ravi kanalıyla aktarma

⁴⁶¹ Çetin, Abdurrahman, "Kur'an'ın Farklı Yorumlanmasında Kıraatların Rolü", *Diyanet İlmî Dergi*, 2001, cilt: XXXVII, sayı: 4, s. 92, 97-98; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 51-52.

⁴⁶² Çetin, Abdurrahman, "Kur'an Kıraatları Üzerine", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2007, sayı: 2, s. 61; *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 20, 340.

⁴⁶³ Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 234; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 425; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 60; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 14.

⁴⁶⁴ Maşalı, *Kıraat İlmî*, s. 83.

yönünde devam eden kıraat geleneğine direnme çabası olarak değerlendirilebilecek şekilde, kıraat rivayetlerini ikinin ötesine taşımış olmasıdır. Elbetteki *et-Tezkira'nın* haricinde de bu formatta telif edilen kitaplar bulunmakla birlikte daha derli toplu bir yapı arzemesi ve sistematik bir üslupla aktarmış olması nedeniyle mesele *et-Tezkira* etrafında ele alınmış, ancak yeri geldikçe diğer kitaplara da atıfta bulunulmuştur. Bu minvalde İbn-i Galbun, eserinde yer verdiği kıraat imamlarının meşhur iki ravisine ek olarak Nafi'nin İsmail b. Cafer ve Müseyyebi, Asım'ın Mufaddal ve Kisai'nin Nusayr ve Kuteybe rivayetlerini de kitabına ekleyerek aktarmıştır.⁴⁶⁵

Söz konusu ravilerin rivayet özelliklerine geçmeden önce, *et-Tezkira'nın* giriş kısmında geçen ve birbirine zıt tabanlı olan iki farklı değerlendirmeyi zikretmenin, İbn-i Galbun'un kıraat rivayetlerini ele alış tarzını göstermesi bakımından yerinde olacağı kanaatindeyiz. İbn-i Galbun telif ettiği bu eserde kıraat rivayetleri hakkında yer yer eleştirilerde bulunmuştur. En göze çarpan eleştirisi Verş'in medd-i bedeli işba' (tul ve tevassut) ile okuması hususunda kendisini göstermiştir. Bu eleştiriyi de İmam Nafi veya Verş'e yönelmek yerine, Verş rivayetini okuyan bazı kişilerin yanlış uygulamalarına bağlamıştır.⁴⁶⁶ *Şatibiyye* şarihlerinden İbn-i Kâsîh'a göre Mısırlılar Verş'ten medd-i bedeli işba' ile de rivayet etmiş olmalarına rağmen İbn-i Galbun, sadece Bağdatlıların rivayetine dayanarak Verş rivayeti hakkında asılsız ithamlarda bulunmuş ve hataya düşmüştür.⁴⁶⁷ İbn-i Galbun, kıraatlerin sıhhatine değinirken sık sık rüyaların hakemliğine de başvurmuştur. Hamza kıraatinin sıhhatini, İmam Hamza'nın görüp aktardığı şu rüya üzerinden değerlendirmiştir: "Rüyamda Hz. Peygamber'i gördüm ve dedim ki: 'Ya Rasulallah! Kur'an'ı size okuyayım mı?' Sonra başından sonuna kadar Kur'an'ı ona okudum. Tamamlayınca Hz. Peygamber buyurdular ki: "Tıpkı bana indirildiği gibidir." İbn-i Galbun bu rüyayı naklettikten sonra bu rüyanın, Hamza kıraatinin sıhhatine delalet ettiğini, zira Hamza kıraatinin muttasıl bir senetle Hz. Peygamber'e ulaştığını, bu yüzden Hamza kıraatini reddedenlerin, Hz. Peygamber'i ve ona okuyanları da reddetmiş olacağını, bunun ise apaçık bir cehalet ve büyük bir günah olduğunu zikretmiştir.⁴⁶⁸

Gerek ferş-i huruf ve gerekse de usul konularının tamamını aktarmak bu çalışmanın sınırlarını aşacağından dolayı, İbn-i Galbun'un rivayetlerine yer verdiği diğer ravilerin okuyuşları değerlendirildiğinde, en göze çarpan vecihlere değinerek şunları söylemek mümkündür: Mufaddal özelinden gidilirse; Mufaddal kimi yerlerde بِخَيْكَ وَرَجْلِكَ (İsra 17/64), يَا بُنَى (Lokman 31/13), بَالِغْ أَمْرِهِ (Talâk 65/3) ayetlerinde olduğu gibi Hafs'a; kimi yerlerde ise وَإِنْ جُنْحُوا لِلْسَّلَامِ (Enfal 8/61), فَعَزَّزْنَا (Yasin 36/14) ayetlerinde olduğu gibi Şu'be'ye muvafakat etmiştir.

Kimi yerlerde ise Şu'be ve Hafs'a muhalif olarak Kufe kurrâsına muvafakati olmuştur. Söz gelimi; أَوْ لَمَسْتُمْ (Nisa 4/43) ayetinde Hamza, Kisai ve Halef'e, قُلُوبُهُمْ قَسِيَّةٌ (Maide 5/13) ayetinde Hamza ve Kisai'ye, وَأَنَا اخْتَرْنَاكَ (Taha 20/13) ayetinde ise Hamza'ya muvafakat etmiştir.

Kimi yerlerde ise başka şehirlerin kurrâsına muvafakati olmuştur: مِنْهُمْ نَعِيَّةٌ (Âl-i İmran 3/28) ayetinde İmam Yakub'a, إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَهُمْ (Tevbe 9/99) ayetinde Verş'e, حَيْثُ نَشَاءُ (Yusuf 12/56) ayetinde İbn-i Kesir'e, تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ (Nahl 16/2) ayetinde ise Ravh'a muvafakat etmiştir. Mufaddal'ın dışındaki diğer ravilerden de benzer nitelikte, gerek imamların diğer ravilerine, gerek şehrin kıraat birikiminde bulunan diğer kurrâların okuyuşlarına ve gerekse de başka şehirlerin imamlarına ait

⁴⁶⁵ İbn-i Galbun, Ebu'l-Hasen Tahir b. Abdulmun'im, *et-Tezkira fi'l-Kıraati's-Seman*, Cidde 1991, s. 3-9.

⁴⁶⁶ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 108-109.

⁴⁶⁷ Suveyd, Eymen Ruşdi, *et-Tezkira fi'l-Kıraati's-Seman*, Ummu'l-Kura Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke 1990, s. 105.

⁴⁶⁸ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 48-49.

vecihlere uyan okuyuşlar rivayet edilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken asıl mesele ise, ziyade edilen raviler kanalıyla aşere kurrâsının meşhur ravilerinden farklı olarak rivayet edilen kıraat vecihlerinin bulunup bulunmadığı meselesidir. Bu manada *et-Tezkira'nın* en önemli hususiyetlerinden birisi de ziyade edilen bu raviler vasıtasıyla kıraat imamlarından sahih olarak rivayet edilen,⁴⁶⁹ ancak ravilerin iki ile sınırlandırılmasından sonra okunup okutulmadığı için senedi inkitaa uğrayan ve günümüzde artık şaz kıraat mesabesinde kalan vecihleri ihtiva etmesidir. Bugün itibariyle okuyuşları sahih olarak addedilen on kıraat imamının meşhur iki ravisinden de nakledilmeyen bu mezkûr vecihler, meşhur olan şaz kıraatlerle mukayese edildiğinde birçok vechin ortak olması, şaz kıraatler hakkında farklı bir perspektif sunmaktadır. Bir mukayese yapmak gerekirse Mufaddal'dan rivayet edilen ve günümüzde artık şaz kalmış olan vecihler şunlardır:

يَتَوَقَّوْنَ (Bakara 2/240), تُبَيِّنُهَا (Bakara 2/230), نِعْمَتِي الَّتِي (Bakara 2/7), غِشَاوَةً (Bakara 2/259), وَالْجَارِ الْجَنْبِ (Nisa 4/31), يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ (Âl-i İmran 3/120), لَا يَضُرُّكُمْ (Nisa 4/36), وَغَلِمَ أَنْ فِيكُمْ (Enfal 8/66), لَا يُسَبِّتُونَ (A'raf 7/163), وَرِيَاسًا (Nisa 4/172), فَسَنَحْشُرُهُمْ (Nisa 4/36), أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا (Ra'd 13/4),⁴⁷⁰ صُنُونًا وَغَيْرِ صُنُونٍ (Hud 11/104), وَمَا يُؤَخِّرُهُ (Tevbe 9/123), وَلَيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً (Kehf 18/77), وَنَسْفِيَهُ (Nur 24/35), دَرَى (Hacc 22/5), ثُمَّ نُحَرِّجْكُمْ (Hacc 22/5), وَتَقَرَّ فِي الْأَرْحَامِ (Kamer 54/12), وَلَا يَنْزِفُونَ (Vakia 56/19), أُولَئِكَ كُتِبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانُ (Mücadele 58/2), مَا هُنَّ أَمَهَاتُهُمْ (Vakia 56/82), أَنْتُمْ تَكْذِبُونَ (Mücadele 58/22), أَنْ يَدْخُلَ (Mearic 80/38). Ayrıca Mufaddal'dan takdim-tehir şeklinde diğer imam ve ravilere muhalif olarak لَا تَطْلُمُونَ وَلَا تَطْلُمُونَ (Bakara 2/279) ayeti şeklinde yine şaz olarak rivayet edilmiştir.⁴⁷¹

Mufaddal'ın İmam Asım'dan sahih olarak rivayet ettiği bu okuyuşlar arasından تُبَيِّنُهَا (Bakara 2/230), يُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ (Nisa 4/31), وَنَسْفِيَهُ (Furkan 25/49) ve وَلَيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً (Tevbe 9/123) ayetlerinde şaz kıraat imamlarından A'meş'in ravisi Muttavviî'nin; تَنْشُرُهَا (Bakara 2/259), وَالْجَارِ الْجَنْبِ (Nisa 4/36), فَسَنَحْشُرُهُمْ (Nisa 4/172), وَرِيَاسًا (A'raf 7/26) ve لَا يُسَبِّتُونَ (A'raf 7/163) ayetlerinde Hasan-ı Basrî'nin; أَنْ يَدْخُلَ (Kehf 18/77) ayetinde İbn-i Muhaysin ve Muttavviî'nin; أَنْ يُضَيِّفُوهُمَا (Mearic 80/38) ayetinde Hasan-ı Basrî ve Muttavviî'nin; نِعْمَتِي الَّتِي (Bakara 2/40) ayetinde de İbn-i Muhaysin ve Hasan-ı Basrî'nin Mufaddal'a muvafakati olmuştur.⁴⁷² Toplamda kendisinden rivayet edilen 29 vecihten 12'inde şaz kıraat sahiplerinin Mufaddal'a muvafakat etmesi, en azından şaz kıraatlerde var olan tüm farklı vecihlerin, sahihin zıddı manasında şaz olmadığını göstermektedir.

Kıraat imamlarından rivayet edilen sahih veya şaz kıraatlerle ilgili kitapta dikkatimizi çeken vecihlerden birisi de وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ (Enbiya 21/112) ayetinde geçen تَصِفُونَ kelimesinin Mufaddal'dan يَصِفُونَ şeklinde rivayet edilmesidir.⁴⁷³ İbn-i Âmir'in ravisi İbn-i Zekvan'dan da tarikleri vasıtasıyla rivayet edilen,⁴⁷⁴ ancak bu yüzden gerekli popülariteyi/tevatür derecesini yakalamadığı öngörülen, *et-Tezkira'da* da İbn-i Zekvan için kendisine yer bulamayan ve aşr-ı suğra programında okutulmayan bu vechin, Mufaddal'dan rivayet edilmesi ve aynı zamanda

⁴⁶⁹ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 3.

⁴⁷⁰ Damme, Kays ve Temim kabilelerinin lügati, kesre ise hicaz ehlinin lügatidir. Bkz. İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 386.

⁴⁷¹ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 680-687.

⁴⁷² Fahd Haruf, *el-Müyyesser*, s. 36, 83, 207, 364, 43, 84, 105, 153, 171, 302, 569, 7.

⁴⁷³ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 441.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 325.

şaz kıraat imamlarından A'meş'in de bu vecihte onlara muvafakat etmesi,⁴⁷⁵ mezkûr kurrâların Şam ve Kufe olmak üzere ayrı şehirlerden olması, esasında mütevatir kabul edilmeyen bir vechin daha yaygın olarak okunduğunun göstergelerinden biridir.

Kuteybe'nin rivayet özelliklerine gelince; Kuteybe'den de طَاعَةُ مَعْرُوفَةَ (Nur 24/53) ve وَالَّذِينَ (Fatır 35/13) ayetleri şaz olarak rivayet edilmiştir. Ayrıca النَّارُ وَعَذَابُهَا (Hacc 22/72) ayetinde râ harfini tüm imam ve raviler gibi damme ile okumakla birlikte fetha ve kesre harekeyle de şaz olarak okumuştur. Bakara 2/102) ayetini ise عَلَى الْمَلَكَيْنِ şeklinde lam hafinin kesresiyle şaz olarak okumuştur.⁴⁷⁶ Hasan-ı Basrî'nin de kendisine muvafakat ettiği ve iki melek yerine iki sihir uzmanı veya iki kral/hükümdar anlamına gelen bu vecih, ayet-i kerimeye zengin bir anlam katmıştır.⁴⁷⁷

Kuteybe, Kisai'nin meşhur iki ravisi Ebu'l-Haris ve Durî'den farklı olarak اللّٰه lafzını, geçtiği tüm yerlerde imale ile okur. İlk örneği hemen Fatiha suresinde geçen اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ (Fatiha 1/2) ayetidir.⁴⁷⁸ Kuteybe aynı kelimedede veya iki ayrı kelimedede olsun hemzeden önce gelmiş olan tüm sakın harflerde sekte yapar: قُلْ (Nahl 16/5), فِيْهَا دِفْءٌ (Maide 5/31), سَوْءَةٌ اٰجِيْهِ (Âl-i İmran 3/91), مَلْءُ الْاَرْضِ (Cin 72/1). Ayrıca hemzeden önce gelen med harflerinde med yaptıktan sonra sekte de yapıp hemze ile okumaya devam eder: وَمَا اَنْزَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ (Zariyat 51/21), وَفِيْ اَنْفُسِكُمْ (Bakara 2/4).⁴⁷⁹ İbnu'l-Cezerî, bunun 5 elif miktarına denk geldiğini zikretmiştir.⁴⁸⁰ Belli kaideler altında cemi mîmlerini sıla ile okur: لَعَلَّهُمْ يَنْتَفَعُونَ (Bakara 2/187).⁴⁸¹ بِرَبِّكُمْ فَاسْمِعُونَ (Yasin 36/25).

Nusayr da Kuteybe gibi Ebu'l-Haris ve Durî'nin hilafına, belli kaideler altında cemi mîmlerini sıla ile okur: وَكَانَ سَعْيُكُمْ مَشْكُورًا (Tevbe 9/49), وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ (Bakara 2/23), اِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (İnsan 76/22).⁴⁸² Cemi mîminin sıla ile okunması sadece Mekke ve Medine kurrâsından nakledilmiş olmasına rağmen Kufe kurrâsından olan Kisai'nin ravileri Kuteybe ve Nusayr'dan da rivayet edilmiş olması dikkati caliptir.

Nusayr, tenvin veya sakın nûndan sonra yâ harfî geldiğinde gunnesiz idğam yaparak okur.⁴⁸³ فَتَادِيْهِ الْمَلٰٓئِكَةُ (Âl-i İmran 3/39) ayetinde bulunan medd-i muttasıldaki meddi, kasr ile yani medd-i tabiiye ziyadeyi terk ederek okumuştur.⁴⁸⁴ Nusayr'dan da اِنَّ رَبَّكَ هُوَ اَعْلَمُ مَنْ يُصِلُ (En'am 6/117), الَّذِي (Zilzal 99/8) ve خَيْرًا يُرَاهُ (Zilzal 99/7) ayetleri şaz olarak rivayet edilmiştir.⁴⁸⁵ اَعْطٰى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ (Taha 20/50).

Müseyyebî, Medine kıraat imamlarından Ebu Cafer gibi tenvin veya sakın nûndan sonra غ ve خ harfleri geldiğinde ihfa yaparak okur: هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ (Fatır 35/3).⁴⁸⁶ Ayrıca Müseyyebî بَلْ رَّبُّكُمْ (Enbiya 21/56), اُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمْ (Yunus 10/89), بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ (Bakara 2/256) ve تَبَيَّنَ

⁴⁷⁵ Fahd Haruf, *el-Müeyesser*, s. 331.

⁴⁷⁶ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 685-686.

⁴⁷⁷ Fahrüddin Razî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Huzur Yayınevi, İstanbul-ts, III, s. 284-285; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 206-207.

⁴⁷⁸ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 65.

⁴⁷⁹ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 145-146.

⁴⁸⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 326.

⁴⁸¹ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 103-104; Danî, Ebu Amr Usman b. Said, *Camii'l-Beyan fi'l-Kıraati's-Seb'i'l-Meşhura*, Dârul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, s. 160-161.

⁴⁸² İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 101-102.

⁴⁸³ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 188.

⁴⁸⁴ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 286.

⁴⁸⁵ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 682-688.

⁴⁸⁶ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 187; İbn-i Mücahid, *Kitabu's-Seb'a*, s. 125.

رَانَ (Mutaffifin 83/14) ayetlerinde idğamı terk ederek mudğam olan harfleri şaz bir vecih olarak izhar ile okumuştur.⁴⁸⁷

İbn-i Galbun'un kitabına ziyade ettiği ravilerin dışında Şibl'in İbn-i Kesir'den rivayet ettiği وَثَّقَهُ (Müzzemmil 73/20), Ruveys'ten rivayet edilen اِنْتَجَيْتُمْ (Mücadele 58/9), Lu'luî'nin Ebu Amr'dan rivayet ettiği بَوْرَقُكُمْ (Kehf 18/19), Bezzi'den rivayet edilen شَرَكَايَ (Nahl 16/27), Vakidî'nin Hafs'tan vakıf halinde rivayet ettiği اَنْ تَبَوَّيَا (Yunus 10/87), Hammad'ın İbn-i Kesir'den rivayet ettiği اِنَّمَا يَعْمُرُ مَسْجِدَ اللَّهِ (Tevbe 9/18), Susî'den aynı ayette iki defa rivayet edilen بَارِكُمْ (Bakara 2/54) ve Abbas'ın Ebu Amr'dan rivayet ettiği لَا رَيْبَ فِيهِ (Bakara 2/2) gibi daha birçok vecih de günümüzde artık okunup okutulmadığı için şaz kalan vecihler arasında bulunmaktadır.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 680-688.

⁴⁸⁸ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 680-687.

3. KIRAAT İLMİ TEDRİSİNDE TARİKLER

Bu bölümde kıraat ilminde oldukça geniş bir alanda kullanılan tarik kavramının ifade ettiği anlamlar ve kullanım sahaları gibi hususlar, örnekler verilmek suretiyle belli bir sıra dâhilinde aktarılacaktır.

3.1. Ravilerden Gelen Vecih Farklılıklarını İfade Eden Tarikler

Tarik sözcüğü lügatte yol, yöntem, usul ve metot manalarına gelmektedir. Kıraat ilmi ıstılahında ise, ravilerden sonra ne kadar aşağı inilirse inilsin, ravilerden farklı nakillerde bulunan kimseleri karşılayacak şekilde kullanılmıştır.⁴⁸⁹ Rivayette bulunan bu kimseler, kitap yazmış olan bir müellif olsun veya olmasın arada bir fark bulunmamaktadır. Sözelimi İmam Halef'in ravisi İdris el-Haddad'ın tariklerinden Muttavvî'nin يَكْفُونَ (A'raf 7/137) şeklinde naklettiği bu kelimeyi, İdris el-Haddad'ın bir diğer tariki olan Şattî ise Muttavvî'ye muhalif olarak kâf harfinin dammesiyle يَكْفُونَ şeklinde nakletmiştir.⁴⁹⁰ Bu açıdan bakıldığı zaman tarik için, ana senedin tali kollarını veya dağılışını ifade eden kısımlardır, şeklinde bir tanımlama yapmak mümkün gözükmemektedir. Zira kıraatler, aslını muhafazaya yönelik olarak belli bir disiplin ve düzen içinde, tıpkı hadis ilminde olduğu gibi bir senet zinciriyle birlikte nakledilegelmiştir. Bu bağlamda kıraat imamlarının hocalarından ahzettikleri vecihler ravileri üzerinden, ravilerin hocalarından ahzettikleri vecihler ise tarikler üzerinden sonraki nesillere ulaşmıştır. Kavram itibarıyla tarik içindeki farklı nakiller için de yine tarik kelimesi kullanılmış, ayrıca bir ıstılah kullanılmamıştır. Hafs rivayetinin Ubeyd b. Sabbah tarikinde, el-Haşimî ve Ebu Tahir tarikleri gibi.⁴⁹¹

Kıraat imamlarının farklı kanallardan ve farklı hocalardan aldıkları kıraat vecihleri, doğal olarak raviler arasında okuyuş farklılıklarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ancak bu farklılıkların ravilerin tariklerine yansımaları izah gerektirir bir durum arz etmektedir. Bu manada Şehavî'nin (öl. 643/1245), Hişam'ın tariki Hulvanî'den nakille aktardığı şu sözler, meseleye bir nebze olsun ışık tutar mahiyettedir. Hulvanî şöyle demiştir: "İbn-i Zekvan'ın vefatından sonra Şam'a geldim ve Hişam'dan okudum. Ardından beldeme geri döndüm. Sonra Hişam'ın bana okutup öğretmediği birtakım harfler (vecihler) bana ulaştı. İkinci kere Şam'a gittim ve bu harflerle ona okudum, o da okuyuşumu onaylayıp bu harflerle okumam için bana izin verdi. İkinci kez ona hatim etmiş oldum. Ardından Hulvan'a geri döndüm. Sonra yine bana okutmadığı birtakım harflerin haberi bana ulaştı. Üçüncü kere ona gittim ve bu harflerle de ona okudum, o da yine bu harflerle okuyuşumu onaylayıp bana izin verdi. Ona üçüncü kez hatim etmiş oldum. Sonra yine Hulvan'a geri döndüm. Ardından Hişam'ın: 'Araf suresinde vasil halinde yâ harfi ile okunan تَمَّ كَيْدُونِي

⁴⁸⁹ Gökdemir, Ahmet, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2019, sayı: 13, s. 93; Temel, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, s. 128; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 68.

⁴⁹⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 271.

⁴⁹¹ Adıgüzel, Mehmet, "Kıraat İlminde Tarik-Senet Boyutu ve Konu ile İlgili Te'lif Edilen Eserler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, sayı: 16, s. 239; Akdemir, Mustafa Atilla, "Kıraat Eğitiminde Tarikler", *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu: 2000 Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, s. 165; Yüksel, İbn Cezerî, s. 272.

kelimesini, her iki halde de (vasıl ve vakıf halı) yâ harfî ile okuman hususunda sana izin verdim.' şeklinde bir mektubu bana ulaştı."⁴⁹²

Yukarıdaki örnek değerlendirildiğinde, ravilerin de kıraat imamları gibi hocalarından ahzettikleri her vechi okutma yoluna gitmedikleri veya hem kıraat imamları hem de ravileri için öğrenim ve öğretimin dinamik bir süreç olduğu, bu bağlamda bazı talebelerin her an için hocalarının yanında bulunma imkânının olmadığı, seyahat imkânları ve kitle iletişim araçlarının zamanımızdaki gibi gelişme göstermediği ve bu nedenle de her vechin her talebeye her an için ulaşma imkânının bulunmadığı gibi hususlar göz önüne alınınca, bir yere kadar tarikler arasında farklılıklar olmasının da doğal karşılanması gerektiği anlaşılmaktadır.

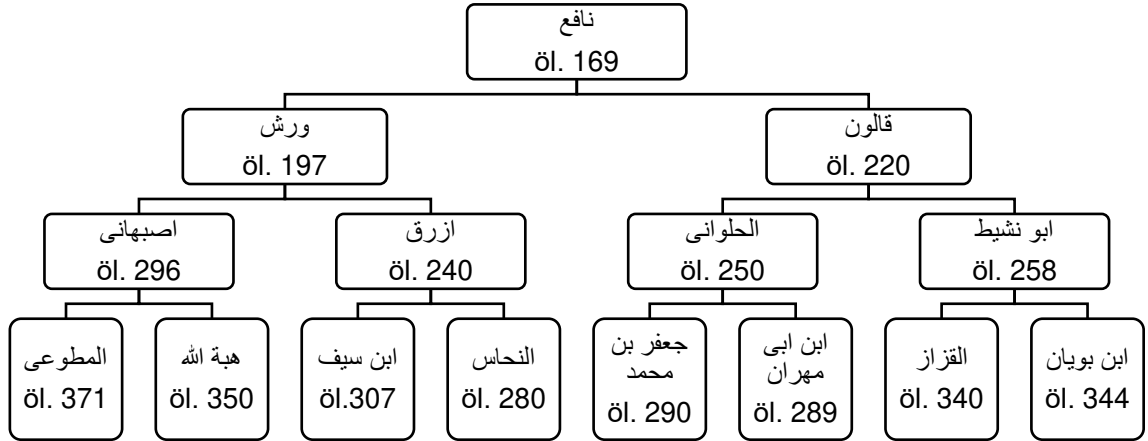
Her ravinin birçok tarikinın bulunmasına ve kıraat ilmine dair telif edilen eserlerde farklı sayılarda yer almış olmalarına karşın hem ifrat ve tefrit boyutundan uzak mutedil bir yol izlemesi hem de kıraat taliminde başvuru ana referans kaynağı olması hasebiyle mesele, İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşr'i* özelinde değerlendirilecektir. Daha açık olarak ifade etmek gerekirse, kıraatlerin ve bunların nakline aracılık eden rivayet ve tariklerin, belli başlı eserlerin ve özellikle de önceki dönemin en popüler iki eseri olan *Teysir* ile *Şatıbiyye'nin* muhtevasından ibaret sanıldığı ve sahih rivayetlerin baskın bir bölümünün terk edildiği bir ortamda, tüm sahih kıraat vecihlerini ihtiva edecek ve kıraat ilimlerini yeniden ayağa kaldıracak bir eser kaleme almak için kolları sıvayan İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr'i* oluştururken on kıraati esas almış, bununla birlikte her bir kıraati iki rivayet, her bir rivayeti iki tarik ve her bir tariki de Doğulu ve Batılı, Mısırlı ve Iraklı olmak üzere yine ikişer alt tarik üzerinden aktarmıştır.⁴⁹³ Böylece on imamı, yirmi ravi üzerinden ve her bir raviyi de dörder alt tarikle birlikte toplam seksen tarik üzerinden aktarmıştır. Her ne kadar İmam Hamza, Yakub ve Halef'in tarik ve alt tariklerinin seçiminde belirlediği şablonun dışına çıkmış olsa da İbnu'l-Cezerî, genel anlamda ravilerin tariklerini iki, bu tariklerin alt tariklerini de dört tarik ile sınırlamıştır.

İbnu'l-Cezerî'nin, *en-Neşr* adlı eserinde detaylı olarak yer verdiği ve on imamın yirmi ravisini kendileri vasıtasıyla aktardığı seksen tarik, aşağıdaki tablolarda şematik olarak gösterilmiştir. Şunu da söylemek gerekir ki ravilerde olduğu gibi bazı tariklerin ravilere, bazı alt tariklerin de bir üstündeki tarike olan nisbeti isnat yoluylaadır. Ancak yerleşik teamülde olduğu gibi bunlara değinilmemiş ve tablolarda da gösterilmemiştir.

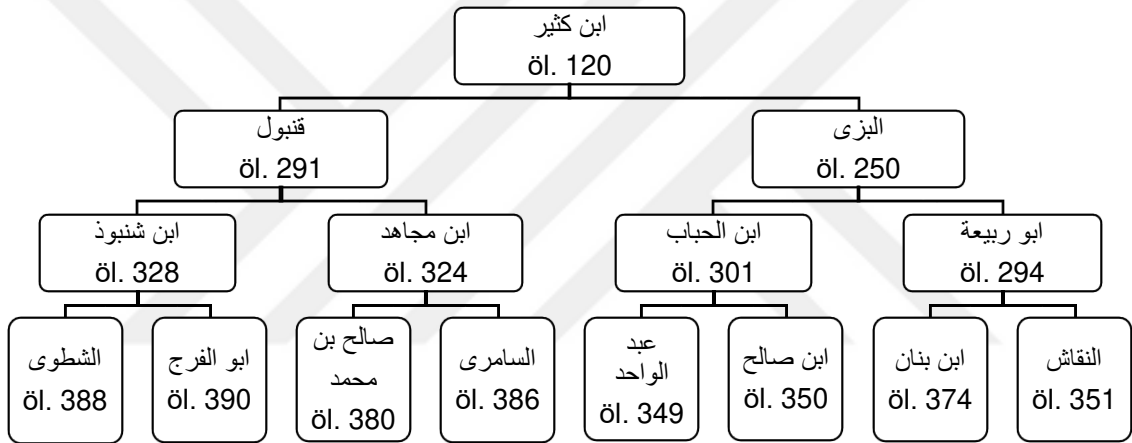
⁴⁹² Sehavî, *Cemalu'l-Kurra*, II, s. 440.

⁴⁹³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 54.

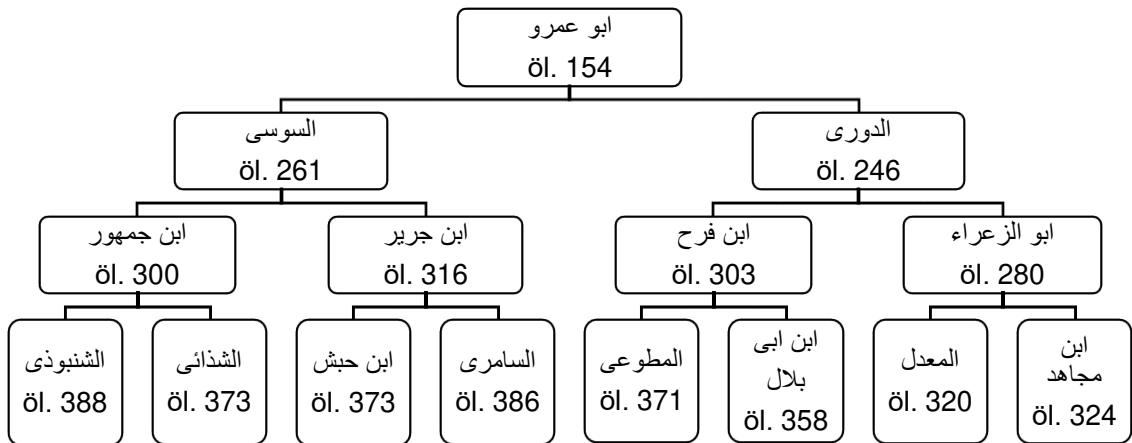
Tablo 10. İmam Nafi'nin Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁴⁹⁴

Tablo 11. İmam İbn-i Kesir'in Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁴⁹⁵

Tablo 12. İmam Ebu Amr'ın Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁴⁹⁶

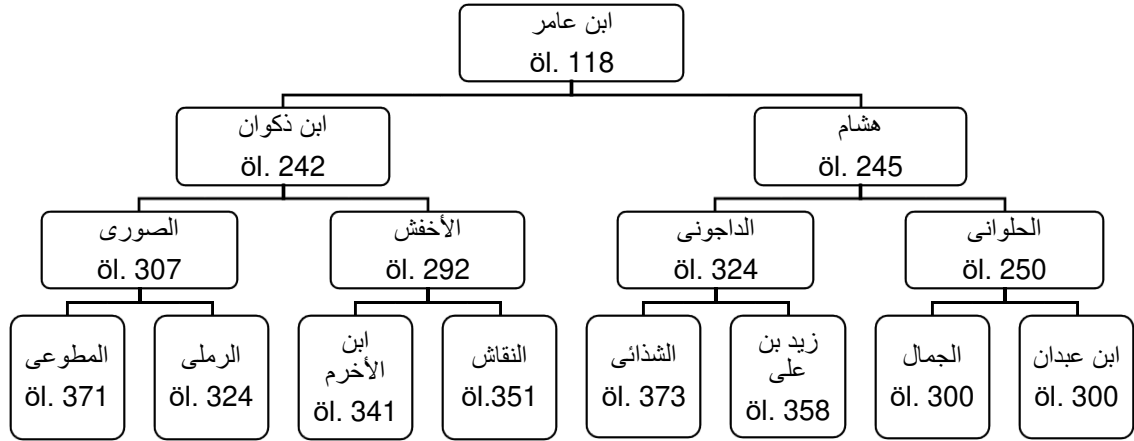

⁴⁹⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 54-55; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 217-218.

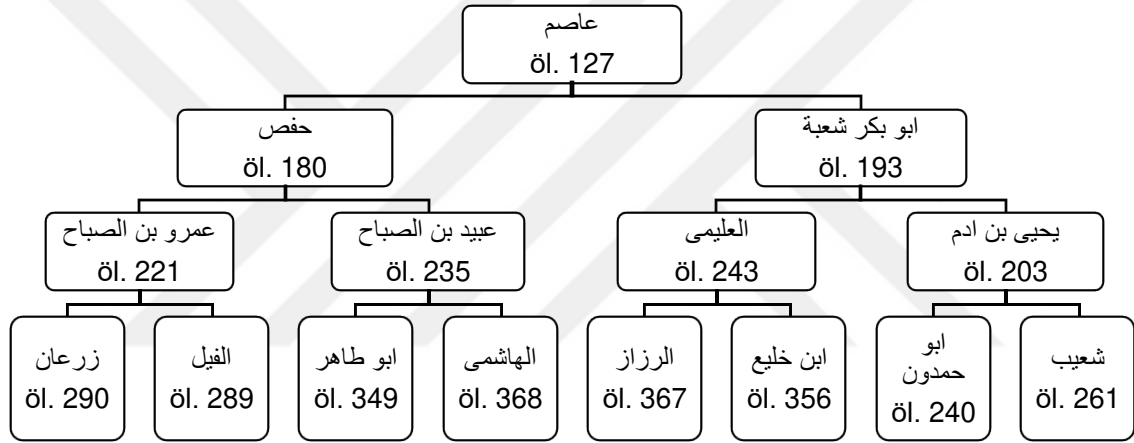
⁴⁹⁵ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 55; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 257-258.

⁴⁹⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 55; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 277-278.

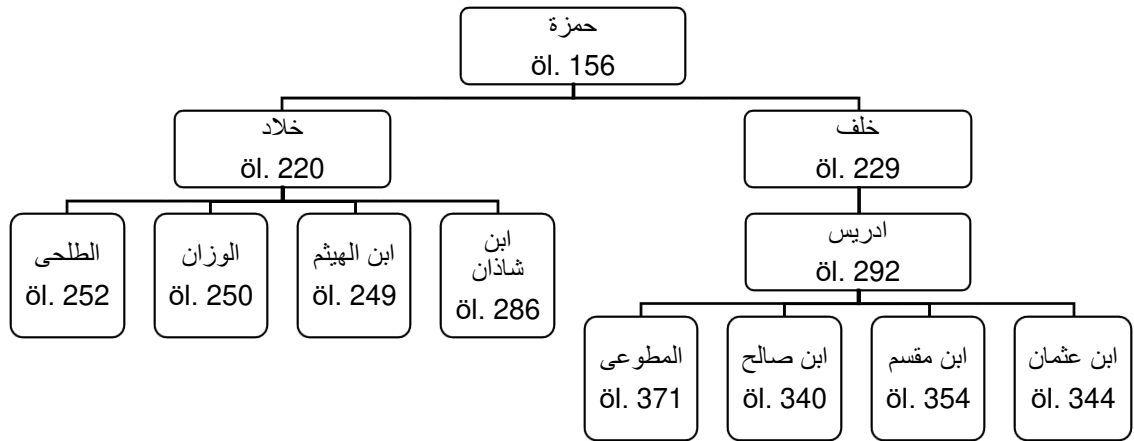
Tablo 13. İmam İbn-i Amir'in Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁴⁹⁷

Tablo 14. İmam Asım'ın Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁴⁹⁸

Tablo 15. İmam Hamza'nın Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁴⁹⁹

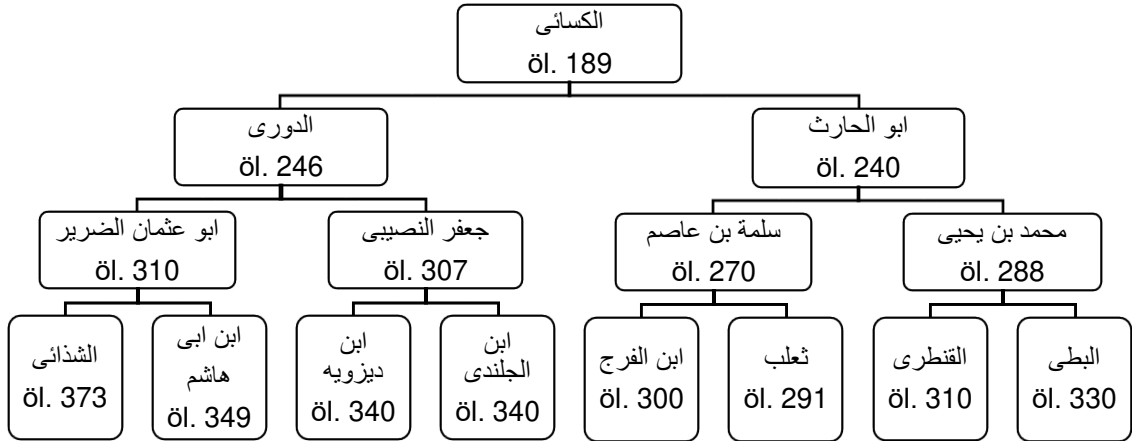

⁴⁹⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 55; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 315-316.

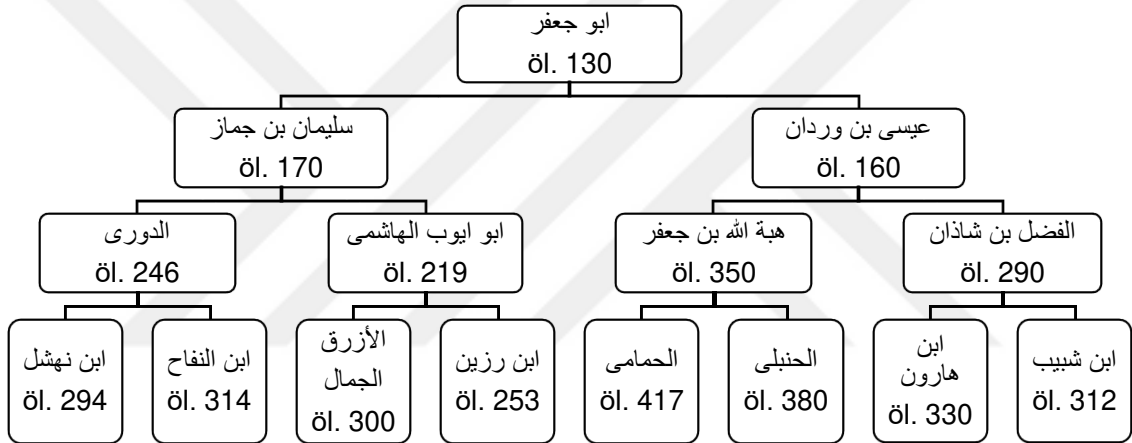
⁴⁹⁸ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 55; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 347-348.

⁴⁹⁹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 55-56; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 379-380.

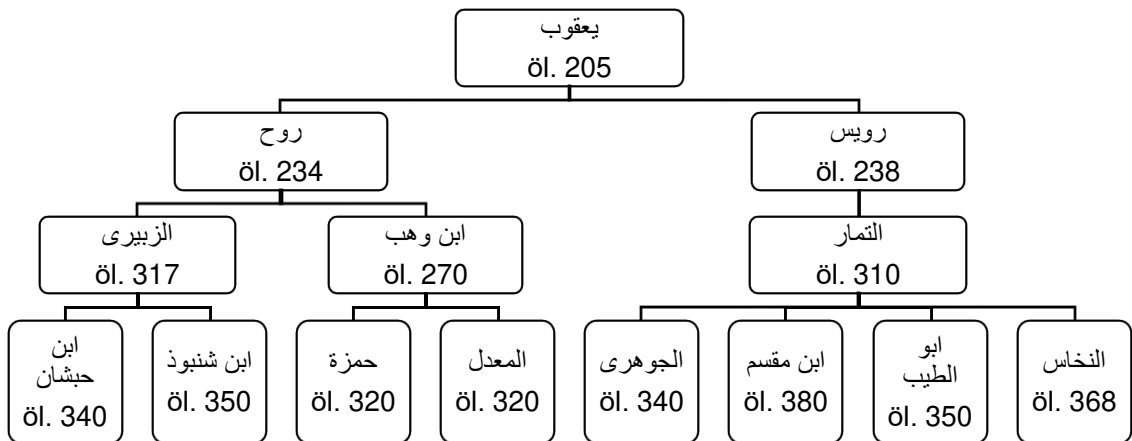
Tablo 16. İmam Kisaî'nin Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁵⁰⁰

Tablo 17. İmam Ebu Cafer'in Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁵⁰¹

Tablo 18. İmam Yakub'un Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁵⁰²

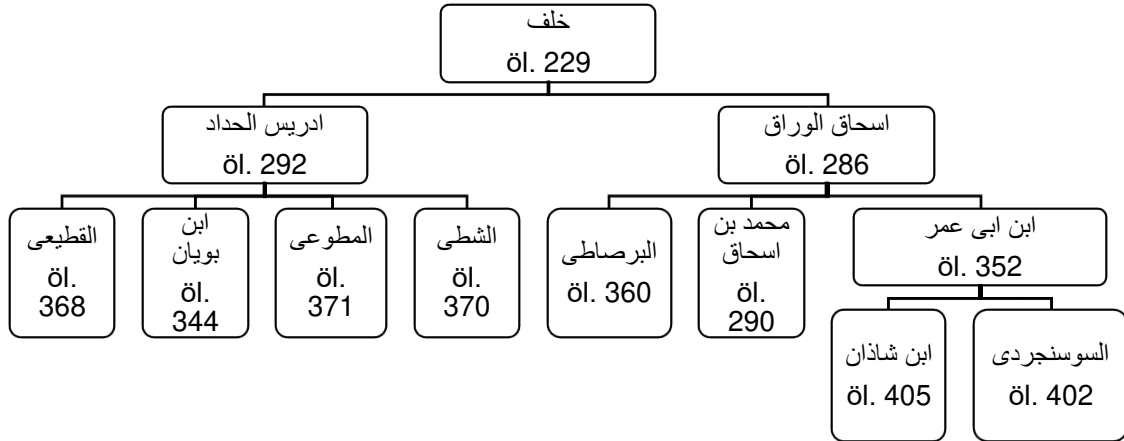

⁵⁰⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 56; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 411-412.

⁵⁰¹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 56; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 433-434.

⁵⁰² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 56; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 453-454.

Tablo 19. İmam Halef'in Ravi ve Tariklerinin Dağılımı ⁵⁰³

Tariklerle ilgili olarak şunları da söylemek yerinde olacaktır. İbnu'l-Cezerî, ravilerin bir alt tariklerini iki ile sınırlandırmıştır. Sözelimi Şu'be rivayetini Yahya b. Âdem ve el-Uleymî tarikleri vasıtasıyla aktarmıştır. Ancak Şu'be'nin tarikleri sadece bu ikisiyle sınırlı değildir. Her imamın birçok ravisi olduğu gibi her ravinin de birçok tariki bulunmaktadır. Şu'be'nin tarikleri içinde Yahya b. Âdem ve el-Uleymî dışında en göze çarpan tarikin A'sa tariki olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. Bir ravinin rivayet özelliklerini aktarırken farklı tarikleri tercih etmenin, rivayet usulünde ne denli değişikliklere müncer olacağını göstermesi bakımından A'sa tariki gerçekten önemli bir yer işgal etmektedir. Bu manada Yahya b. Âdem ve el-Uleymî'nin aksine A'sa, Kur'an-ı Kerim'in tamamındaki isim ve fillerde sakın hemzeyi kendinden önceki harfin harekesi cinsinden bir med harfine ibdal ederek okur: (Yusuf 12/37) *وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ*, (Meryem 19/4) *إِلَّا نَبَأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ*. Harekeli olan bazı hemzeleri ibdal eder: *وَالْمَوْلَفَةِ* (Tevbe 9/60), *كَاذِبَةٍ خَاطِبَةٍ* (Alak 96/16). Bazı hemzelerin harekesini kendisinden önce gelen nûn harfine naklederek okur: *مِنْ اسْتَبْرَقٍ* (Rahman 55/54) *فَإِنْ أَحْصَرْتُمْ* (Bakara 2/196). Bazı hemzeleri ise teshil ile okur: *فِنَّةٌ* (Bakara 2/249) *ثَلَاثَ مَائَةٍ* (Kehf 18/25).⁵⁰⁴ Tenvin veya sakın nûndan sonra lâm veya râ harfleri geldiğinde ğunne ile birlikte idğam yaparak okur.⁵⁰⁵ Ta-i te'nisten önceki harf ile aralarında bir hail bulunsun veya bulunmasın, bir kelimedede kesre veya yâ harfî bulunduğu ta-i te'nisten önceki harf üzerinde imale ile vakfeder: *بَرْبُوءَةٍ* (Bakara 2/265) *فَاقِرَةٌ* (Kıyame 75/25) *لَكَبِيرَةٍ* (Bakara 2/45).⁵⁰⁶ A'sa, Verş gibi *قَدْ* lafzından sonra *ظ* veya *ض* harflerinden biri gelince idğam yaparak okur: *قَدْ ضَلَلْتُ* (En'am 6/56) *لَقَدْ ظَلَمَكَ* (Sad 38/24). Tâ-i te'nisten sonra *ث* veya *ظ* harflerinden biri geldiğinde de idğam ile okur: *بَعْدَتْ ثَمُودُ* (Hud 11/95) *كَانَتْ ظَالِمَةً* (Enbiya 21/11).⁵⁰⁷ A'sa'nın en belirgin okuyuşlarından biri de med sekte uygulamasıdır. Bu minvalde hemzeden önce gelen med harflerinde med yaptıktan sonra sekte yapıp hemze ile okuyuşuna devam eder: *وَفِي أَنْفُسِكُمْ* (Zariyat 51/21) *وَمَا أُنْزِلَ مِنْ قَبْلِكَ* (Bakara 2/4).⁵⁰⁸

A'sa'dan *وَجَنَّتْ مِنْ أَعْنَابٍ* (En'am 6/99) *قُلْ أَنْزِلْ خَيْرَ لَكُمْ* (Tevbe 9/61) *مَا بَالُ النَّسُوءِ* (Yusuf 12/50) *وَعِظَامًا إِنَّكُمْ* (Hacc 22/29) *وَلْيُؤْفُوا* (Kehf 18/102) *أَفَحَسِبُ* (Kehf 18/97) *فَمَا اصْطَفَاغُوا* (Hicr 15/2) *رُبَمَا*

⁵⁰³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 56; Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 475-476.

⁵⁰⁴ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 141-145.

⁵⁰⁵ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 189.

⁵⁰⁶ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 235.

⁵⁰⁷ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 181-182.

⁵⁰⁸ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 145-146.

(Mu'minun 23/35), بَلْ اَدْرَاكَ (Neml 27/66), مَوَدَّةً (Ankebut 29/25), نُوحَىٰ اِلَيْكَ (Şura 42/3), اَوْ عَشِيرَاتِهِمْ (Mücadele 58/22), يَوْمَ يُخْرَجُونَ (Mearic 70/43) ayetleri başta olmak üzere günümüz itibariyle şaz kalmış daha birçok vecih rivayet edilmiştir.⁵⁰⁹

İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr'de* on imamın yirmi ravisini seksen tarik üzerinden aktarmış, ardından bu tariklerin her birinden yine *en-Neşr'de* detaylarını verdiği gibi teferru etmiş ve belli bir elemenden sonra seçilmiş olan tariklerle birlikte, toplam 982 tarik sayısına ulaşmıştır.⁵¹⁰ Aslında İbnu'l-Cezerî tarikleri derlerken önünde sayısı yüzü aşkın bir kaynak eser ve binlerle ifade edilen bir tarik ağı ile karşı karşıya kalmıştı. Daha çok, âli isnat gibi birtakım kriterlerle tarik ve kaynakları elemeye tabi tutan İbnu'l-Cezerî, ölümsüz eseri *en-Neşr'i* oluştururken otuz yedi kaynak eser üzerinden bu 982 tariki aldığını belirtmiş ve *en-Neşr'in* girişinde tarik ahzinde bulunduğu bu kaynakları (eserleri) icmali olarak zikretmiştir.⁵¹¹ Ortaya çıkan bu resme bakıldığında kıraat vecihlerinin bize geliş safahatını, Hz. Peygamber'den kıraat imamlarına; kıraat imamlarından musanniflerin telif ettikleri eserlere; bu eserlerden İbnu'l-Cezerî'ye ve İbnu'l-Cezerî'den de bizlere ulaşmaya kadar geçmiş dört ana bölümde incelemek mümkün gözükmektedir.

en-Neşr'de teferru etmiş olan 982 tarikin kıraat imamları ile ravilerine dağılımı şöyledir:

⁵⁰⁹ İbn-i Galbun, *et-Tezkira*, s. 682-687.

⁵¹⁰ Akdemir, M. Atilla, "Kıraat İlminde Tahrirat Meselesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, cilt: VI, sayı: 2, s. 94; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 85.

⁵¹¹ Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrirat Meselesi", s. 94.

Tablo 20. *en-Neşr'de* Teferru Etmiş Olan 982 Tarikin Kıraat İmamları ile Ravilerine Dağılımı

	Kıraat İmamı	Ravi	Ravinin Tarik Sayısı	İmamın Toplam Tarik Sayısı
1	Nafi	Kalun	83	144
		Verş	61	
2	İbn-i Kesir	Bezzi	41	73
		Kunbul	32	
3	Ebu Amr	Durî	126	154
		Susî	28	
4	İbn-i Amir	Hişam	51	130
		İbn-i Zekvan	79	
5	Asım	Şu'be	76	128
		Hafs	52	
6	Hamza	Halef	53	121
		Hallad	68	
7	Kisai	Ebu'l-Haris	40	64
		Durî	24	
8	Ebu Cafer	İbn-i Verdân	40	52
		İbn-i Cemmaz	12	
9	Yakub	Ruveys	41	85
		Ravh	44	
10	Halef	İshak el-Verrak	22	31
		İdris el-Haddad	9	
	Toplam Tarik Sayısı			982

İbnu'l-Cezerî'nin, tarik ahzinde bulunduğu kaynak eserler ve bu eserlerdeki tarik sayıları ise şöyledir:⁵¹²

⁵¹² Koyuncu, Recep, "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrirat Geleneği: İbnu'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme", *Uluslararası İbnu'l-Cezerî Sempozyumu*, 2018, s. 18-19.

Tablo 21. en-Neşr'deki Kaynak Eserler ve Bu Eserlerdeki Tarik Sayıları

Müellif	Eser İsmi	Tarik Adedi
İbn-i Mücahid	<i>Kitabu's-Seb'a</i>	6
İbn-i Mihran Nisaburî	<i>el-Gaye fi'l-Kiraati'l-Aşr</i>	19
Ebu't-Tayyib Ubeydullah b. Galbun	<i>Kitabu'l-İrşad</i>	2
Ebu'l-Hasen Tahir b. Galbun	<i>et-Tezkira</i>	10
İbn-i Süfyan	<i>el-Hadi fi'l-Kiraati's-Seb'</i>	5
İbn-i Ömer et-Tarsusî	<i>Kitabu'l-Mücteba</i>	12
Talemnekî	<i>Kitabu'r-Ravda</i>	1
Mekki b. Ebî Talib	<i>et-Tebsira</i>	6
Ebu Ali Hasan b. Muhammed	<i>Kitabu'r-Ravda</i>	28
Mehdevî	<i>el-Hidaye</i>	9
Ebu Amr ed-Danî	<i>et-Teysir</i>	43
Ebu Amr ed-Danî	<i>Müfredat-ı Yakub</i>	3
Ebu Amr ed-Danî	<i>Camiu'l-Beyan</i>	22
İbn-i Şita	<i>Kitabu't-Tizkar</i>	19
Ebu'l-Kasım el-Kurtubî	<i>Kitabu'l-Kasid</i>	6
Hasen b. Ali el-Ehvazî	<i>el-Veciz</i>	3
İbn-i Faris Hayyat	<i>Kitabu'l-Cami'</i>	34
Ebu Tahir İsmail b. Halef	<i>Kitabu'l-Unvan</i>	9
Abdulaziz el-Farisî	<i>Kitabu'l-Câmi'</i>	7
Ebu'l-Kasım el-Huzelî	<i>el-Kamil</i>	134
İbn-i Şurayh el-İşbilî	<i>Kitabu'l-Kâfî</i>	15
Ebu Ma'ser Taberî	<i>Kitabu't-Telhis</i>	19
İsmail b. Musa	<i>Kitabu'r-Ravda</i>	12
İbn-i Süvvar	<i>el-Müstenir</i>	115
İbn-i Bellime	<i>Telhisu'l-İbarat</i>	30
İbn-i Fehham	<i>Kitabu't-Tecrid</i>	51
İbn-i Fehham	<i>Müfredat-ı Yakub</i>	42
Ebu'l-İzz Kalanisî	<i>Kitabu'l-İrşad</i>	46
Ebu'l-İzz Kalanisî	<i>Kitabu'l-Kifaye</i>	5
İbn-i Hayrun el-Attar	<i>Kitabu'l-Mûdih</i>	14
İbn-i Hayrun el-Attar	<i>Kitabu'l-Miftah</i>	18
Sibtu'l-Hayyat	<i>Kitabu'l-Mubhic</i>	41
Sibtu'l-Hayyat	<i>Kitabu'l-Kifaye</i>	16
Ebu'l-Kerem Şehrezurî	<i>Kitabu'l-Misbah</i>	97
Ebu'l-Alâ Hemedanî	<i>Gayetu'l-İhtisar</i>	48
Şatibî	<i>Hirzu'l-Emanî</i>	15
İsmail b. Osman Safravî	<i>Kitabu'l-İ'lan</i>	20
Toplam Eser / Tarikler Toplamı	37	982

İbnu'l-Cezerî'nin, kıraat rivayetlerini aktardığı 80 tarik seksen şahsı karşılarken, bu tariklerden teferru eden 982 tarik ise 80 tarikin otuz yedi kaynak esere geliş silsilelerini karşılamaktadır. Bir örnekle misallendirmek gerekirse İmam Halef'in ravilerinden İdris el-Haddad'ın tarikleri Şattî, Muttavvî, İbn-i Buyan ve el-Katî'nin kaynak eserlerden Kitabu'l-Misbah, Kitabu'l-Kifaye, Kitabu'l-Kâmil, Kitabu'l-Mubhic ve Gayetu'l-İhtisar müelliflerine ulaşan dokuz adet tarik silsilesi şöyledir:⁵¹³

Tablo 22. İdris el-Haddad'ın Tarik Silsilesi

خلف (ت ٢٢٩)								
ادريس الحداد (ت ٢٩٢)								
الشطى (ت ٣٧٠)			المطوعى (ت ٣٧١)			ابن بويان (ت ٣٤٤)		القطيعى (ت ٣٦٨)
ابو الحسن الحذاء (ت ٤١٥)			ابو عبد الله الكارزنى (ت ٤٤٠)			ابو محمد الكاتب (ت ٣٦٦)		القاضى ابو العلاء الواسطى (ت ٤٣١)
ابو بكر الخياط (ت ٤٦٧)			ابو الفضل العباسى (ت ٤٩٣)			عبد الله بن شبيب (ت ٤٥١)		ابو المعالى البقال (ت ٤٩٨)
ابو بكر الشيبانى (ت ٥٢٧)			ابو القاسم الهذلى (ت ٤٦٥)			النوجاباذى (ت ؟)		ابو الكرم الشهرزورى (ت ٥٥٠)
ابو العلاء الهمذانى (ت ٥٦٩)			سبط الخياط (ت ٥٤١)			ابو القاسم الهذلى (ت ٤٦٥)		سبط الخياط (ت ٥٤١)
غاية الاختصار			كتاب المبهج			كتاب الكامل		كتاب المصباح
كتاب الكفاية			كتاب المصباح			كتاب الكفاية		كتاب المصباح

Görüldüğü üzere Şattî'den 3, Muttavvî'den 3, İbn-i Buyan'dan 1 ve el-Katî'den de 2 adet olmak üzere teferru eden toplam tarik sayısı 9'a ulaşmaktadır. 80 tarikten teferru eden tariklerin her ravide değişik sayıda olması ise kaynak kitapların sayısı ile alakalıdır. Bu nedenle tariklerin aktarıldığı kaynak kitapların sayısının artması teferru eden tariklerin sayısının da artmasına sebebiyet vermiştir. Yukarıda da görüldüğü gibi İdris el-Haddad'ın dört tarikinin 5 eserden aktarılması teferru eden tarik sayısının 9 ile sınırlı kalmasına yol açmıştır. Kıraat rivayetini okuduğumuz Hafs'ın tarik sayısının toplamı ise, on dokuz kitaptan nakledilerek elli iki sayısına ulaşmıştır.

⁵¹³ Suveyd, *Selasilu'z-Zehebiyye*, s. 486.

Yeri gelmişken şunu da belirtmek gerekir ki, şayet bir okuyuş tariklerin ittifakıyla naklediliyorsa rivayet olarak adlandırılmış ve naklin alındığı ilgili ravinin adıyla anılmıştır. Eğer her iki ravi de bir okuyuşta ittifak etmişse, bu okunuşa da kıraat denmiş ve rivayetin alındığı imamın adıyla anılır olmuştur.

3.2. Kıraatlerin Sayısını ve Kapsamını Gösteren Tarikler

Uygulamada esas alınan imam ve ravilerin sayısını, tariklerin muhtevaya dâhil edilip edilmediğini veya ne kadarla sınırlı tutulduğunu ifade eden tariklerdir. Seb'a ve aşere tarikleri olmak üzere iki kısımda değerlendirilmektedir.

Seb'a tariki, yedi imamın ikişer ravisini esas alan ve bu ravilere bağlı tariklerin genel olarak tek tarikle sınırlandırıldığı tarik türüdür. Yedi kıraati konu alan kitaplar arasından *et-Teysir* ile *Şatibiyye*yi esas alan bu tarik, uygulamayı bu kitapların muhteviyatına göre yapmayı öngörmektedir. Yedi kıraat olarak bilinen meşhur yedi kurrânın kıraatleri, pek çok kitabın yanı sıra bu iki müellifin mezkûr kitaplarında da toplanmış ve diğer kitaplara göre daha muteber kabul edilip meşhur olmuştur. Haliyle yedi kıraatin okutulmasında bu iki kitap temel tedris kaynağı olmuştur ve uzun bir süre eğitim müfredatı içinde tek başına yer almıştır.

Aşere tariki ise, iki kategoride mütalaa edilmiştir. İlkinde, seb'a tarikinde takip edilen yedi imam ve ravilerine Ebu Cafer, İmam Yakub ve Halef kıraatleri de ikişer ravisiyle birlikte dâhil edilmiştir. Ülkemizde bu uygulamaya aşere tariki denirken, diğer yerlerde ise ravilerin tek tarikle sınırlandırılarak hacmin küçültüldüğü manasını yansıtan "Aşru's-Suğra" ifadesi kullanılmıştır. Seb'a tariki kaynaklarına, İbnu'l-Cezerî'nin üç kıraatle ilgili telif ettiği *ed-Durratu'l-Mudiyye'si* ve on kıraatle ilgili yazdığı *et-Tahbir* isimli eserleri de ilave edilmiş ve aşere tarikinde uygulama, bu kitapların ihtiva ettiği kıraat vecihlerine göre yapılmıştır. İbnu'l-Cezerî'nin onlu tasnifi oluşturmasıyla birlikte bu tasnif, eğitim sistemi içerisinde yavaş yavaş seb'a tarikinin yerini almış ve dönemin şartları gereği İbnu'l-Cezerî'nin, İslam dünyasının büyük bir kısmını dolaşması ile eğitim programlarına iyice yerleşmiştir.

et-Teysir ile *Şatibiyye* yedi imamın kıraatleri üzerine bina edilmiş olmakla birlikte bu iki eserde her imam için ikişer ravi ve her ravi için de bir tarik alınmıştır. Yani bu iki eser yedi imam, on dört ravi ve on dört tarik üzerine sistematize edilmiştir. Aşru's-Suğra programında ise on imam, yirmi ravi ile alınırken tarik sayısı yirmi birdir. Bunun nedeni ise, *ed-Durratu'l-Mudiyye'de* Halef'in ravisi İdris el-Haddad'ın iki tarikle nakledilmesidir.⁵¹⁴

İkinci kategoride ise yukarıda zikri geçen on imam ve ravilerine diğer tarikleri de eklenmiş ve uygulama buna göre icra edilmiştir. İbnu'l-Cezerî'nin *en-Neşr'i* ile onun hûlasası olan *et-Takribu'n-Neşr'i* ve manzum olarak telif ettiği *et-Tayyibetu'n-Neşr'in* münderecatını oluşturan kıraat, rivayet ve tarikleri esas alan bu tarik, İslam dünyasında "Aşru'l-Kubra" olarak

⁵¹⁴ Akdemir, Mustafa Atilla, "Aşere Takrib Eğitimi ve Uygulama Farklılıkları", *T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Tecvit Çalıştayı*, Kastamonu 2015, s. 29, 42. Şakakî ise, *ed-Durratu'l-Mudiyye'de* Halef'in ravilerinin birer tarikle aktarıldığını ve toplam tarik sayısının 20 olduğunu söylemiştir. Bkz. Şakakî, *Hilyetu't-Tilave*, s. 34-35.

isimlendirilirken, ülkemizde ise takrib tariki adıyla anılmıştır. Bu tarik, aşr-ı suğra tarikine göre daha kapsamlı olduğundan, öğrenimi de o nispette dikkat ve sabır gerektirmektedir.⁵¹⁵

Aşru'l-Kubra programında okutulan tarik sayısı ise seksene ulaşmaktadır. Bu manada İbnu'l-Cezerî, Endülüslü âlimlerin kaleminden çıkan *et-Teysir* ve *Şatbiyye* ile kendisinin telif ettiği *en-Neşr* üzerine bir mukayesede bulunmuş ve şöyle bir değerlendirmeye gitmiştir: "Yazdığım bu kitaptan bir bölüm, *et-Teysir* ile *Şatbiyye'deki* bütün kıraatleri içine alır. Çünkü o ikisinde, yedi kıraatten on dört tarik, bizim bu kitabımızda ise gördüğün gibi tahkik edilmiş seksen tarik vardır."⁵¹⁶

3.2.1. Aşru's-Suğra ile Aşru'l-Kubra Tarikleri Arasındaki Vecih Farklılıkları

Aşru'l-Kubra programında tarik sayısının önemli miktarda artmış olması, devreye giren bu yeni tariklerle birlikte Aşru's-Suğra programında okutulmayan bazı kıraat vecihlerinin ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır. Bir kıraat geleneği olarak usul ve ferş olmak üzere iki ana kategoride incelenen kıraat farklılıkları, bu bölümde de bu ikili tasnif sistemi yoluyla aktarılacaktır.

3.2.1.1. Aşru's-Suğra ile Aşru'l-Kubra Tarikleri Arasındaki Usule Dayalı Farklılıklar

Konunun detaylarına geçmeden önce İbnu'l-Cezerî'nin, Ebu Hayyan'dan aktardığı tahlil içerikli şu değerlendirmeyi zikretmenin, meselenin anlaşılmasını kolaylaştıracağı kanaatindeyiz. Zira mezkûr değerlendirme, Endülüs ve bir yönüyle de Mısır bölgesi kıraat faaliyetleri ile tariklerin kapsam alanı hakkında, olabildiğine geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu manada Ebu Hayyan şöyle demiştir: "*Teysir* ile *Şatbiyye*, yedi kıraatin tamamını ihtiva etmeyip çok az bir kısmını ihtiva etmektedir. Sonra bizim âlimlerimiz, Verş rivayetini Ezrak kanalından aktarmaktadırlar. Eserlerinde İsbahanî'nin hocaları üzerinden Verş'ten yaptığı rivayeti/tariki almalarını mümkün kılacak çapta geniş bir rivayet birikimleri olmamıştır. Âlimlerimizin eserlerine aldıkları her bir kıraat imamı ve on dört raviden her biri itibarıyla de durum bundan ibarettir."⁵¹⁷

Ebu Hayyan'ın yukarıdaki değerlendirmesinden de anlaşıldığı üzere Endülüslü müellifler, Verş'in okuyuşunu tarikleri içerisinden Ezrak kanalıyla aktarmışlar, eserlerinde İsbahanî'nin nakillerine yer vermemişlerdir. Bu durum ise aşr-ı kubra tarikinde İsbahanî'nin nakillerine de yer verilmesiyle birlikte Verş'ten rivayet edilen kıraat vecihlerinin kapsam alanının oldukça genişlemesine sebebiyet vermiştir. Söz gelimi takrib tarikinde, aşere tarikinde olduğu gibi Ezrak'tan tağlîz, terkik ve meddi medel rivayet edilirken İsbahanî'den rivayet edilmemiş ve diğer ravi ve imamlar gibi tahkikle okuyuş nakledilmiştir.⁵¹⁸ Aşere tarikinde Ezrak'tan medd-i munfasıl beş elif miktarı rivayet edilirken, takrib tarikinde İsbahanî'den bir, iki ve üç elif miktarı olmak üzere üç ayrı vecih rivayet edilmiştir.⁵¹⁹ Bir ayetle örneklendirmek gerekirse;

⁵¹⁵ Akdemir, "Kıraat Eğitiminde Tarikler", s. 170; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 225-226; Akaslan, Yaşar, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, c.: XXII, sayı: 2, s. 1089; Fırat, "Kıraat İlmi ve Tarikler", s. 43-44.

⁵¹⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 57.

⁵¹⁷ İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-Mukriîn*, s. 103-107; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 69-71.

⁵¹⁸ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 78.

⁵¹⁹ Akdemir, M. Atilla, "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, sayı: 45, s. 35.

... وَمَا (٥) أَنْذَرُوا هُرُؤًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ دُكِّرَ بَايَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا - ازرق

... وَمَا (٣-٢-١) أَنْذَرُوا هُرُؤًا ﴿٥٦﴾ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ دُكِّرَ بَايَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا - اصبهانی

(Kehf 18/56-57) Görüldüğü üzere İsbahanî, Ezrak'la birlikte nakil yapmış; ancak tağlîz, terkik ve medd-i bedeli terk etmiştir. Medd-i munfasıl'da ise İsbahanî'nin üç ayrı vechi vardır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki aşr-ı kubra tarikindeki farklılıklar, sadece farklı tarikler arasında ortaya çıkan farklılıklardan ibaret değildir. Bu bağlamda Ezrak, takrib tariki itibarıyla ص harfinde hulfüz ط ve ط harflerinde ise hulfle tağlîz yaptığından⁵²⁰ bu ayetteki أَظْلَمُ kelimesini ikinci bir vecih olarak tağlîz yapmadan tahkikle de okumuştur. Ayrıca أَنْذَرُوا lafzındaki râ'yı hulfle tefhim etmiş, yani kalın olarak da okumuştur. Böylelikle Ezrak'tan da farklılık arz eden ikinci bir vecih rivayet edilmiştir.

Tarikler arasında belli bir kaide altında toplanabilen farklılıklar olduğu gibi belli bir kaide takip edilmeden ortaya çıkan okuyuş farklılıkları da bulunabilmektedir. Sözelimi وَأَنْزَلَ التَّوْرَةَ (Âl-i İmran 3/3) ibaresini Ezrak taklil ile okurken İsbahanî imale ile okumuştur. Gerek Verş'in gerekse de diğer bütün ravilerin tarikleri arasında benzer nitelikte okuyuş farklılıkları rivayet edilmiştir. Ancak konunun arzında ihtisar hedeflendiğinden dikkat çekici birkaç örnekle konu tamamlanacaktır.

Tenvin veya sakin nûn'dan sonra lââm veya râ harfleri geldiğinde Nafi, İbn-i Kesir, Ebu Amr, İbn-i Amir, Hafs, Ebu Cafer ve Yakub; takrib tarikine mahsus olmak üzere hulf ile hem bilağunne hem de mealğunne yaparlar. Bu okuyuş, sadece Bakara suresinin başından sonuna kadardır.⁵²¹

Tenvin veya sakin nûn'dan sonra yâ harfi geldiğinde Kisai'nin ravisi Durî'den aşere tarikinde yalnızca mealğunne rivayet edilirken, takrib tarikinde Durî'nin tariklerinden Ebu Osman ed-Darî'den hulf ile hem bilağunne hem de mealğunne rivayet edilmiştir.⁵²²

Manaya dikkat çekmek için Kur'an'da meddedilen ve kendisinden sonra gelen kelimenin son harfinin fetha harekeli olduğu 43 adet "Lâ-i tebrîe" bulunmaktadır. Lâ-i tebrîe ile ilgili olarak İmam Hamza'dan, aşere tarikinde yalnızca kasr vechi rivayet edilirken, takrib tarikinde ise kasr ve tevassut olmak üzere iki vecih rivayet edilmiştir.⁵²³ Bunlardan bazıları şunlardır: لَا شَرِيكَ - لَا رَيْبَ - لَا تَبْدِيلَ جِدَالٍ - لَا ظُلْمَ - لَا تَبْدِيلَ

Tenvin veya sakin nûn'dan sonra ya da بِسْمِ اللَّهِ örneğinde olduğu gibi kelimenin ortasında olsa dahi sakin bir harften sonra gelen harekeli hemzelerde İbn-i Zekvan, Hafs, Hamza ve İdris el-Haddad hulf ile sekte yapar. Ayrıca medd-i muttasıl veya munfasıllı bir kelimeye Hamza'nın hulf ile med sektesi de vardır. Buna göre Hamza, tahkikle okuyuşun haricinde medd-i muttasıl veya munfasıllı beş elif olarak icra ettikten sonra sekte yapıp okuyuşuna devam etmektedir.⁵²⁴

Aşere tarikinde yalnızca Kisai'den rivayet edilen hâ-i tenîs'ten önce imale uygulaması, takrib tarikinde Hamza'dan da rivayet edilmiştir. Bu manada Hamza, vakıf halinde hâ-i tenîs'ten (ة) önce فُجِئَتْ زَيْنَبُ لَزُودِ شَمْسِ terkinde toplanan harflerden biri geldiğinde, bu harfler üzerinde hulf ile imale yaparak okur: (Hümeze 104/8-9).⁵²⁵

⁵²⁰ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 141.

⁵²¹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 23; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 77.

⁵²² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 24-25; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 103.

⁵²³ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 354; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 205; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 334.

⁵²⁴ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 81-82; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 367-370.

⁵²⁵ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 397; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 137.

İmam Yakub, takrib tarikine mahsus olmak üzere vakıf halinde, harf-i med olan vâv ve yâ'dan sonra meftuh bir harfle son bulan cemi müzekkerleri ha-i sekt ilavesiyle de okur: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (Fatiha 1/2).⁵²⁶

İdğam-ı kebir için aşere tarikinde Susî'den idğam Durî'den ise adem-i idğam rivayet edilmişken, takrib tarikinde her iki ravi için de hem idğam hem de adem-i idğam rivayet edilmiştir. Aynı zamanda İmam Yakub'dan da hulf ile idğam nakledilmiştir: أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (Fil 105/1). Yani takribde Ebu Amr ve Yakub'un hem idğam hem de idğamsız olarak tahkikle olmak üzere iki vechi vardır.⁵²⁷

Aynı şekilde aşere tarikinde Susî'den sakin hemzenin okunuşuyla ilgili ibdal Durî'den ise hemzeli okuyuş nakledilmişken, takrib tarikinde her iki ravi için de hulf ile ibdal rivayet edilmiştir: حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ (Beyyine 98/1).⁵²⁸

Kıraat imamlarından rivayet edilen med miktarları da bu bahse dâhil olmakla birlikte, önemine binaen ileride ayrı bir başlık altında incelenecektir.

3.2.1.2. Aşr-ı Suğra ile Aşr-ı Kubra Tarikleri Arasındaki Ferşî Farklılıklar

Aşru's-Suğra programında okutulmayıp da yeni tariklerin devreye girmesiyle birlikte Aşru'l-Kubra programında imam veya ravilerden hulf ile rivayet edilmiş olan ferş-i hurufa dayalı kıraat vechi farklılıkları ise tablo halinde hazırlanarak istifadeye sunulmuştur. (Bkz. Ek-1)

3.3. Öğretim Usulünün Yaygınlık Kazandığı Beldelere İzafe Edilen Tarikler

Kıraat ilmine olan hizmetlerinden dolayı, bulundukları beldeye popüler olmuş olan kıraat âlimlerinden bazılarının öğretimde esas aldıkları kitaplar, takip ettikleri yöntem ve kıraat ilmi ile ilgili meseleleri ele alış tarzı, o kıraat âlimlerinin eserleri ve yetiştirdikleri talebeleri vasıtası ile yaygınlaşarak belli bir beldeye mal olmuş ve yaygınlık kazandığı beldenin adına izafe edilerek anılmıştır. Bu bağlamda öğretim tarzıyla ilgili olarak zamanla çeşitli tarikler öne çıkmış ve kıraat tedrisi bu tarikler vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Bu manada başta Türkiye olmak üzere birçok İslam beldesinde kıraat ilmi, İstanbul ve Mısır tarikleri ile belirlenmiş olan iki ayrı usule göre okutulmuştur.

Yaklaşık bir asır ara ile Mısır'dan İstanbul'a gelmiş olan Ahmed el-Mesyerî (öl. 1006/1597) ve Ali el-Mansurî (öl. 1134/1721), aşere ve takrib tariklerinin uygulanışında, zamanla ülkemizde takip edilen meşhur iki ekolün öncüsü olmuştur.

Hicri onuncu asrın ortalarında Kanuni Sultan Süleyman tarafından İstanbul'a davet edilen Ahmed el-Mesyerî, Eyüp Sultan Camii'ne imam olarak tayin edilmiş, tedris halkasına devam edenlere *Teyisir* tariki ile kıraat okutmuş ve birçok kıraat âlimi de onun rahle-i tedrisinde yetişmiştir. Ahmed el-Mesyerî'nin öncülüğünde İstanbul'da yayılan, mütekaddimin tarafından da *Teyisir* tariki olarak önceleri takip edilmiş olan bu tarik, sonraları memleketimizde İslambol, zamanla da İstanbul Tariki olarak anılmıştır. Bu ekol; *Teyisir* ile *Tahbir* isimli eserleri asıl kaynak olarak kabul etmiş, *Şatibiyye* ile *ed-Durratu'l-Mudiyye*'yi de tamamlayıcı kaynak olarak almıştır.

⁵²⁶ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 144; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 409.

⁵²⁷ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 316; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 84.

⁵²⁸ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 105; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 354.

İbnu'l-Cezerî'den *Şatibiyye* tarikine göre kıraat okuyanlar ise, kendi beldelerinde bu tarike göre kıraat okutmuşlar ve birçok talebe yetiştirerek icazetler vermişlerdir. Bir dönem Mısır'da Şeyhu'l-kurrâ olan meşhur âlim Şehazetu'l-Yemenî de bu isnad halkasına bağlı olan kıraat âlimleri arasında bulunmaktadır. Aynı zamanda, Ahmed el-Mesyerî gibi Nasiruddin et-Tablavî'den (öl. 966/1558) icazet almış olan bu zat, memleketi ve havalisinde kıraat ilmine büyük hizmet vermiş, pek çok talebe de yetiştirerek *Şatibiyye* tarikinın yaygın uygulandığında önemli bir rol oynamıştı. Bu tarikin, bölgenin yerleşik ekolü haline gelmesi, artık her okutulduğu yerde Mısır tariki olarak anılmasına neden oldu. Köprülü Fazıl Mustafa Paşanın daveti üzerine 1088/1677'de İstanbul'a gelen Ali el-Mansurî de aynı halkaya müntesib olarak, memleketimizde bu tarikin yerleşmesinde öncü olmuş, *Şatibiyye* tarikiyle pek çok talebe yetiştirerek kitap ve risaleler telif etmiştir. Bu ekol, *Şatibiyye* ile *ed-Durratu'l-Mudiyye*'yi asıl kaynak olarak kabul etmiş, usulüne muvafık olan hususları da *Teysir* ile *Tahbir'den* almıştır.⁵²⁹ Böylelikle İstanbul tarikinde mensur eserler asıl kaynak, manzum eserler ise ek kaynak olurken; Mısır tarikinde manzum eserler asıl kaynak, mensur eserler ise yardımcı kaynak olmuştur.

Ali el-Mansurî ve Ahmed el-Mesyerî, Mısır'dan edindikleri kıraat birikimini Osmanlı'ya kazandırmış, böylece Osmanlı topraklarında ve özellikle İstanbul'da her iki tarik de uygulama fırsatı bulmuştur. Ne var ki bu iki ekolün eğitim tarzları, cemi mîm'lerindeki takdim veya tehirleri, mertebeteyn ya da meratib-i erbaadan birini tercihleri, vücuhat sıralamasındaki farklılıkları ve değişik görüşler arasında tercih yapmak suretiyle azimet-ruhsat tarafından birini tercihte bulunmaları gibi hususlarda birtakım farklılıklar söz konusu olmuş; bunun neticesinde de her iki tarik içinde meslekler vücuda gelmiştir. Meslekten maksat, dayandıkları kaynak aynı olmakla birlikte, vecihlerin detaylarında takdim, tehir, tercih veya terk gibi teferruata yönelik farklı uygulamaların yer aldığı tedris sistemleridir. Her iki tarik içindeki mesleklerin sayısı da ikidir. Bunlar İstanbul tarikinde İtilaf ve Sufi meslekleri ile Mısır tarikinde Ataullah ve Mutkin meslekleridir. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'daki kıraat çalışmaları bu tarik ve mesleklerle dayalı olarak sürmüştür. Zamanla ruhsat cihetini tercih etmiş olmalarının da etkisiyle Mısır tariki yalnızca Ataullah mesleği üzerinden, İstanbul tariki ise Sufi mesleği üzerinden temsil edilir olmuştur. Zira azimet cihetinde detaylar, ruhsat cihetine göre fazla olduğundan çok daha fazla zaman ve çaba gerektirmektedir. Günümüzde kıraat eğitim ve öğretiminde ülkemizde takip edilen meslekler de Şeyh Ataullah ve Sufi meslekleridir.⁵³⁰

İstanbul ve Mısır tarikleri, med mertebe sistemlerinin tatbikinde birbirinden farklı uygulamalara gitmiştir. Bu manada kıraat imamlarından rivayet edilen med miktarları, meratib-i erbaa ve mertebeteyn olmak üzere iki kategoride kendisine uygulama alanı bulmuştur. Meratib-i erbaada asli med olan medd-i tabi'nin haricindeki diğer medler 2, 3, 4 ve 5 elif olmak üzere dörtlü bir med sistemi; mertebeteynde ise 3 ve 5 elif olmak üzere ikili bir med sistemi yoluyla talim edilmiştir. İstanbul tarikinde meratib-i erbaa, Fatiha suresinden Rum suresine kadar olan kısımda uygulanırken, mertebeteyn ise Rum suresinden Kur'an-ı Kerim'in bitimine kadar olan kısmında uygulanmaktadır. Mısır tarikinde ise meratib-i erbaa, Fatiha suresinden Meryem suresine kadar

⁵²⁹ Akdemir, "Kıraat Eğitiminde Tarikler", s. 176-177; Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", s. 1097-1098.

⁵³⁰ Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler", s. 100-101; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 225; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 96.

olan kısımda uygulanırken; mertebeteyn ise Meryem suresinden Kur'an-ı Kerim'in bitimine kadar olan kısımda kendisine uygulama alanı bulmaktadır. Böylelikle kıraat taliminde, hem aşere hem de takrib tariklerinin uygulama sürecinde ikişer hatim yerine tek hatim yapmak suretiyle zamandan tasarruf edilmiş olmaktadır. Başka bir deyişle, dört hatim yerine biri aşere ve biri de takrib için olmak üzere iki hatimde hem mertebeteyn ve hem de meratib-i erbaadan oluşan med sistemleri okutulmuş olmaktadır.⁵³¹

Med mertebelerine takdir edilen ölçü birimleri için kullanılan tabirler hususunda da tarik ve meslekler arasında ıstılah tercihindan kaynaklı farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Sözelimi, İstanbul tarikinde İtilaf mesleğince meratib-i erbaada fuveyka'l-kasr, tevassut, fuveyka't-tevassut ve tul ölçüleri sırasıyla 2 - 3 - 4 ve 5 elif miktarı olarak öngörülmüşken; Mısır tariki Mutkin mesleğine göre ise 1,5 - 2 - 2,5 ve 3 elif miktarı olarak öngörülmüştür.⁵³² Bunun açıklaması şu şekildedir: Kıraat ilmine dair kaynaklarda med mertebelerine takdir edilen ölçü birimleri olarak; yarım elif, elif ve hareke gibi terimler kullanılmıştır. Bazıları her bir ilave miktarının karşılığını ifade etmede "bir elif" tabirini kullanırken, bazıları ise "yarım elif" tabirini kullanmıştır. Böylelikle en üst mertebedeki med miktarını üç elif ve beş elif olarak öngören iki ekol ortaya çıkmıştır. Her ne kadar med ölçüleri için kullanılan terimler farklılık arz etse bile, med mertebelerinin uygulama sürelerinde bir farklılığın olmaması öngörülmür. Çünkü herhangi bir med mertebesi için takdir edilen ölçünün ne kadar bir süreye karşılık geleceği hususunda asıl olan müşafehedir.⁵³³

İbnu'l-Cezerî'nin med mertebelerini ölçülendirme hususundaki şu ifadeleri, meseleyi açıklar mahiyettedir: "Bil ki, mertebe ölçülerinin elifle belirlenmesi hususundaki ihtilaf lafzidir. Şöyle ki, en alt mertebe kasr mertebesidir. Bu mertebeye yapılan en düşük ilave ile ikinci bir mertebeye geçilmiş olur. Bu şekildeki ilavelerle en üst mertebeye ulaşılır. Bu ziyade edilen miktarın yarım elif veya bir elif olarak takdir edilmesi aynı şeydir. Zira bu ifadelerin tam karşılığı net değildir. Kesin olan şey yapılan ilavedir. Bunun gerçek karşılığı ise ancak müşafeheyle belli olur."⁵³⁴

Kıraat âlimleri arasında kasr mertebesinin iki katının tevassut, üç katının da tul mertebesi olduğu hususunda bir fikir birliği vardır. Bu bakımdan üç elif ekolünün tercih ettiği ölçülendirme biriminin daha isabetli olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Aşağıdaki tablolar incelendiğinde iki ekol arasındaki bu ihtilafın sadece lafzi olduğu, yani ıstılah tercihindan kaynaklandığı ve hareke karşılıkları baz alındığında aynı değerlerin öngörüldüğü anlaşılmaktadır.⁵³⁵

Tablo 23. Üç Elif ve Beş Elif Ekolünün Meratib-i Erbaaya Göre Hareke Karşılıkları

		Üç Elif Ekolündeki Elif Karşılığı	Beş Elif Ekolündeki Elif Karşılığı	Her İki Ekole Göre Hareke Karşılığı
Meratib-i Erbaa	Kasr	1 Elif	1 Elif	2 Hareke
	Fuveyka'l-kasr	1.5 Elif	2 Elif	3 Hareke
	Tevassut	2 Elif	3 Elif	4 Hareke
	Fuveyka't-tevassut	2.5 Elif	4 Elif	5 Hareke
	Tul	3 Elif	5 Elif	6 Hareke

⁵³¹ Akaslan, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", s. 1096.

⁵³² Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler", s. 100.

⁵³³ Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 15-17.

⁵³⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 326-327; Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 26.

⁵³⁵ Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 28-29.

Tablo 24. Üç Elif ve Beş Elif Ekolünün Mertebeteyne Göre Hareke Karşılıkları

Mertebe		Üç Elif Ekolündeki Elif Karşılığı	Beş Elif Ekolündeki Elif Karşılığı	Her İki Ekole Göre Hareke Karşılığı
	Kasr	1 Elif	1 Elif	2 Hareke
	Tevassut	2 Elif	3 Elif	4 Hareke
	Tul	3 Elif	5 Elif	6 Hareke

Tecvide dair telif edilen eserler incelendiğinde günümüz itibarıyla med ölçüleri için "elif" yerine daha çok "hareke" tabiri kullanılmaktadır. Bu tercihte, mertebeler arasındaki med oranlarının, öğrenciler tarafından daha net anlaşılır olmasının etkisi mühimdir. Yeri gelmişken elif ve hareke kavramlarıyla neyin kastedildiğini açıklama sadedinde şunları söylemek mümkündür: Asli med miktarının "bir elif" ve ona tekabül eden hareke miktarının da "iki hareke" olduğu hususunda kurrânın ittifakı oluşmuş ve bu ölçünün hadr, tedvir ve tahkik gibi okuyuş mertebelerinde de sabit kaldığı görüşü ağırlık kazanmıştır. Med bağlamında hareke süresi ile kastedilen şey ise; üstün, esre veya ötre hareketlerden herhangi biriyle hareketlenmiş olan bir harfin telaffuzu için gerekli olan zaman birimidir. Her üç hareke arasında da süre farkı yoktur. ب - ب - ب - örneğinde olduğu gibi her bir harfin telaffuzu, bir hareke süresini göstermektedir.⁵³⁶

Elif teriminin kullanımı ile ilgili olarak da Muhammed Mekkî Nasr şöyle demiştir: "Elif miktarı ne kadardır?" diye sorulursa, de ki: "Harfin sesini iki hareke miktarı uzatmaktır. İlk med harfinden önceki harfin kendi harekesi, diğeri de med harfinin süresidir. Örnek olarak: يَقُولُ - قَالَ - قِيلَ lafızlarının her birinde iki harekelik meddin bir harekesi ق harfi için, ikinci hareke süresi ise önündeki med harfi için kullanılmaktadır.⁵³⁷

Uygulamada dikkate alınması gereken bir diğer husus da şudur: Harekeyi telaffuz süresi, okuyucunun süratli veya yavaş tavrıyla orantılı olarak değişkenlik gösterebilir. Hızlı okuyan birinin hareke süresiyle yavaş okuyan birinin hareke süresinin aynı olmadığı kesindir. Bu duruma bağlı olarak değişen şey harcanan süredir, ancak ölçü ise değişmemektedir. Bu gerçeğin tilavet mertebeleri hususunda da göz önünde bulundurulması önemlidir.⁵³⁸

İstanbul tariki ile Mısır tarihinin usule dair bazı farklı uygulamalarına gelince, bunlar daha çok istiaze ve besmele vecihleriyle ayetlerdeki vücuhatın takdimiyle alakalı meselelerdir. Sözelimi İstanbul tariki, istiaze ve besmele vecihlerinde meratib-i erbaada vasıl vecihlerini takdim etmektedir:

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (وصل) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (وصل) الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
 أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (قطع) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (قطع) الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
 أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (وصل) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (قطع) الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
 أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (قطع) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ (وصل) الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

⁵³⁶ Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 15, 18.

⁵³⁷ Nasr, Muhammed Mekki, *Nihayetu'l-Kavli'l-Müfid*, Mektebetu'l-Adab, Kahire 2011, s. 172; Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 19.

⁵³⁸ Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 20.

Mısır tariki ise meratib-i erbaa ve mertebeteynde kat' vecihlerini önelemektedir:⁵³⁹

أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (قطع) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (قطع) الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (قطع) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (وصل) الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (وصل) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (قطع) الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ
أَعُوذُ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (وصل) بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (وصل) الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Yine İstanbul tariki, meratib-i erbaada Kalun'un cemi mîmlerinde sılayı iskâna takdim etmektedir:

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

(Bakara 2/7). Mısır tarikinde ise iskân, sıladan önce gelmektedir; fakat mertebeteynde İstanbul tarihinin vecihleri de Mısır tarihinin vücuhâtı gibidir.⁵⁴⁰

وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ
وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ

İstanbul tariki Verş için, medd-i bedel ile harf-i lîn'in bir ayet içinde beraber bulunmaları durumunda tul vechini takdim etmektedir:

أَوَلَوْ كَانَ (٥) أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا (٣) وَلَا يَهْتَدُونَ
أَوَلَوْ كَانَ (٥) أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا (٢) وَلَا يَهْتَدُونَ
أَوَلَوْ كَانَ (٣) أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا (٢) وَلَا يَهْتَدُونَ
أَوَلَوْ كَانَ (١) أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا (٢) وَلَا يَهْتَدُونَ

(Bakara 2/170). Mısır tarikinde ise medd-i bedel için kasr vechi öncelenirken, harf-i lîn için ise tevassut vechi öncelenmektedir.⁵⁴¹

أَوَلَوْ كَانَ (١) أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا (٢) وَلَا يَهْتَدُونَ
أَوَلَوْ كَانَ (٣) أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا (٢) وَلَا يَهْتَدُونَ
أَوَلَوْ كَانَ (٥) أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا (٢) وَلَا يَهْتَدُونَ
أَوَلَوْ كَانَ (٥) أَبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا (٣) وَلَا يَهْتَدُونَ

⁵³⁹ Emin Efendi, *Umdetu'l-Hullan*, s. 5; Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler", s. 100; Fırat, "Kıraat İlmi ve Tarikler", s. 45-47.

⁵⁴⁰ Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler", s. 100; Fırat, "Kıraat İlmi ve Tarikler", s. 46, 48.

⁵⁴¹ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 71.

İstanbul tariki, İmam Hamza'nın ravisi Halef için hemze-i münekkarenin vakfı halinde sekte vechini, tahkik ve nakil vecihlerine takdim etmektedir:

فَمِنْ اَعْتَدِيْ بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيْمٌ
فَمِنْ اَعْتَدِيْ بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيْمٌ
فَمِنْ اَعْتَدِيْ بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيْمٌ

(Bakara 2/178). Mısır tariki ise hemze-i münekkarenin vakfında nakil vechini, tahkik ve sekte vecihlerine öncelemektedir.⁵⁴²

فَمِنْ اَعْتَدِيْ بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيْمٌ
فَمِنْ اَعْتَدِيْ بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيْمٌ
فَمِنْ اَعْتَدِيْ بَعْدَ ذٰلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ اَلِيْمٌ

İstanbul ve Mısır tariklerinde bazı meslekler, muteber görülen kaynak eserlerdeki ibarelerin zahiriyle amel etmiş, bazı meslekler ise kendisinde tereddüt ve zayıflık görülen vecihlerin, ihtiyatla amel edip terki yoluna gitmiştir. Böylelikle meslekler arasında, kitaplarda nakledilen her vechi uygulama yoluna giderek azimet gösteren anlayışla; nakledilen tüm vecihleri tatbik etme şartı bulunmadığından dolayı ihtiyatlı olanı almak suretiyle ruhsat yönünü benimseyen iki farklı anlayış ortaya çıkmıştır.⁵⁴³ Söz gelimi Tevbe suresinin 19. ayetinde İbn-i Verdan'dan hulf ile rivayet edilen سَقَاةٌ ve عَمْرَةٌ vecihlerini sadece Şeyh Ataullah mesleği almış, diğer meslekler ise bu vecihleri terk ederek okuma yoluna gitmemiştir.⁵⁴⁴ Neticede aşağıdaki ikinci vechi sadece Şeyh Ataullah mesleği mensupları okuma yoluna gitmiştir.

- ۱- اَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
- ۲- اَجْعَلْتُمْ سَقَاةَ الْحَاجِّ وَعَمْرَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ

3.4. Uygulamada Esas Alınan Med Ölçülerini Belirten Tarikler

Med miktarlarının kıraat imamları ve ravilerine göre dağılımlarına ve bu dağılımların pratikte uygulamaya yansıdığı mertebe sistemlerine geçmeden önce şunu söylemek gerekir ki, mütevatır kıraat vecihlerinden biri olarak kabul edilen med miktarları, icthadî bir mesele olmadığından dolayı uyulması gerekli olan kıraat kaideleri arasında bulunmaktadır.⁵⁴⁵

⁵⁴² Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 71.

⁵⁴³ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 67.

⁵⁴⁴ Emin Efendi, *Umdetu'l-Hullan*, s. 247.

⁵⁴⁵ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 279; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 68.

Hal böyle olmakla beraber bazı âlimlerce, kıraat imamlarından rivayet edilen med miktarlarının tespiti ile tespiti yapılan bu med miktarlarının pratikte uygulanışı, birbirinden bağımsız olarak ele alınmış, bu da genel uygulama itibarıyla rivayet edilen tüm med miktarlarını tatbik eden bir tarik ile çeşitli saiklerle bazı med miktarlarını uygulamada devre dışı bırakan bir başka tarikin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu bağlamda kıraat ilminde esas alınan med, yani uzatma ölçüleri de kategorize edilmiş ve bu alanda mertebeteyn ve meratib-i erbaa olmak üzere iki tarik uygulanır olmuştur.

Bu manada kıraat âlimleri, medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl için aslî med olan medd-i tabi'nin haricindeki fer'i med mertebelerinde, imam ve ravilerin med miktarlarını uygularken iki otoritenin tercih ettiği mertebe sistemini esas almışlardır. Bunlardan ilki Ebu Amr ed-Danî'nin yedi kıraate dair yazdığı *Teysir* adlı eserinde öngördüğü mertebe sistemidir. Buna göre medd-i muttasıl ve kasr mertebesinin üzerine medd-i munfasıl imam ve ravilerin usulleri uygulanırken dağılım, fuveyka'l-kasr (2 elif), tevassut (3 elif), fuveyka't-tevassut (4 elif) ve tul (5 elif) olmak üzere dört mertebede gerçekleşmiş ve buna binaen bu sisteme meratib-i erbaa denmiştir. Bu sistem, rivayet edilen tüm med miktarlarının uygulanmasını esas almaktadır. Bu nedenle *Teysir*, yedi kıraati ihtiva ettiği halde kitabın esas aldığı sistem, diğer üç imam için de uygulanmıştır. Diğer tarik de böyledir.

Med mertebe sistemlerinden ikincisi ise İmam Şatibî'nin, yine yedi kıraate dair yazdığı *Şatibiyye* adlı eserinde öngördüğü mertebe sistemidir. Buna göre medd-i muttasıl ve kasr mertebesinin üzerine medd-i munfasıl imam ve ravilerin usulleri uygulanırken dağılım, tevassut (3 elif) ve tul (5 elif) olmak üzere iki mertebede gerçekleşmiş ve buna binaen bu sisteme de mertebeteyn denmiştir. Medd-i muttasıl üzerinden gidilirse İmam Şatibî, bu sistemde Verş ve Hamza'ya tul mertebesini, geriye kalan diğer imam ve ravilere ise tevassut mertebesini tahsis etmiş, böylece fuveyka'l-kasr (2 elif) ve fuveyka't-tevassut (4 elif) mertebeleri devre dışı kalmıştır.⁵⁴⁶ Buna gerekçe olarak da İmam Şatibî, ara mertebeleri net olarak eda etmedeki güçlüğü ve az bir farkla oluşan ara mertebelerin, her defasında bir öncekinin aynısı kadar uygulanabilmesindeki zorluğu göstermiştir. Ayrıca fuveyka't-tevassut ile amel etmeme nedenini de tevassut vechinin daha meşhur ve mukaddem olmasına ve fuveyka't-tevassutla okumanın bazen dört elif miktarını yakalamada olumsuz sonuçlar vermesine, yani bu hususta hatalı okuyuşların meydana gelmesine bağlamıştır.⁵⁴⁷ Netice olarak her iki tarikin, med miktarları hususundaki ahkâmı bir olmasına rağmen, pratikte fuveyka'l-kasr ve fuveyka't-tevassut mertebelerinin uygulanıp uygulanmaması noktasında iki tarik birbirinden ayrılmıştır.

Aşağıdaki tablolarda İstanbul tariki Sufi mesleğine göre, medd-i munfasıl'da imam veya ravilerden Aşru's-Suğra tarikinde rivayet edilmekle birlikte, yeni eklenen tariklerle beraber Aşru'l-Kubra tarikinde ortaya çıkmış olan med vecihleri, mertebeteyn ve meratib-i erbaa tariklerine göre ayrı ayrı gösterilmiştir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 158-159; İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 315-317; Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 31-32.

⁵⁴⁷ Âni, Hamid Şakir, *İm'ânu'n-Nazar fi Menahici'l-Kurrâi'l-Aşr ve Ruvatihim ve Turukihim fi'l-Meddi ve'l-Kasr*, s. 55; Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 32-33.

⁵⁴⁸ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 159-161; Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 35-36.

Tablo 25. Medd-i Munfasıl'ın Meratib-i Erbaa Vecihleri

MEDD-İ MUNFASIL, MERATİB-İ ERBAA VECİHLERİ		
ÖLÇÜ	AŞR-I SUĞRA	AŞR-I KUBRA
1 ELİF	Kalun, İbn-i Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub	Kalun, İbn-i Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub, İsbahanî (Verş), Hulvanî (Hişam), Hafs
2 ELİF	Kalun, Durî (Ebu Amr)	Kalun, Durî (Ebu Amr), Susî (Ebu Amr), İsbahanî (Verş), Yakub
3 ELİF	İbn-i Amir, Kisai, Halef	İbn-i Amir, Kisai, Halef, Kalun, İsbahanî (Verş), Ebu Amr, Asım, Yakub
4 ELİF	Asım	Asım
5 ELİF	Verş, Hamza	Ezrak (Verş), Hamza, Ahfeş (İbn-i Zekvan)

Tablo 26. Medd-i Munfasıl'ın Mertebeteyn Vecihleri

MEDD-İ MUNFASIL, MERTEBETEYN VECİHLERİ		
ÖLÇÜ	AŞR-I SUĞRA	AŞR-I KUBRA
1 ELİF	Kalun, İbn-i Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub	Kalun, İbn-i Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub, İsbahanî (Verş), Hulvanî (Hişam), Hafs
2 ELİF		
3 ELİF	Kalun, İbn-i Amir, Kisai, Halef, Asım, Durî (Ebu Amr)	Kalun, İbn-i Amir, Kisai, Halef, Asım, Durî (Ebu Amr), Susî (Ebu Amr), İsbahanî (Verş), Yakub
4 ELİF		
5 ELİF	Verş, Hamza	Ezrak (Verş), Hamza, Ahfeş (İbn-i Zekvan)

Dikkat edilirse mertebeteyn tarikinde 3 elif miktarınca uygulanması öngörülen Kalun ve Durî (Ebu Amr)'nin 2 elif vecihleri ile İmam Asım'ın 4 elif vechi, aslında aşr-ı kubra tarikinde mezkûr imam ve ravilerin tarikleri vasıtasıyla zaten nakledilmiş ve İmam Şatıbî'nin bu tercihi, bir nevi var olan vecihler arasından yaptığı seçkiler olarak kalmıştır.

Aşağıdaki tablolarda ise medd-i muttasıl'ın karşılaştırmalı vecihleri, mertebeteyn ve meratib-i erbaa tariklerine göre ayrı ayrı gösterilmiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴⁹ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 158-159; Akdemir, "Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", s. 33-34.

Tablo 27. Medd-i Muttasil'ın Meratib-i Erbaa Vecihleri

MEDD-İ MUTTASIL, MERATİB-İ ERBAA VECİHLERİ		
ÖLÇÜ	AŞR-I SUĞRA	AŞR-I KUBRA
2 ELİF	Kalun, İbn-i Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub	Kalun, İbn-i Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub, İsbahanî (Verş)
3 ELİF	İbn-i Amir, Kisai, Halef	İbn-i Amir, Kisai, Halef, Kalun, İsbahanî (Verş), İbn-i Kesir, Ebu Amr, Asım, Ebu Cafer, Yakub
4 ELİF	Asım	Asım
5 ELİF	Verş, Hamza	Cumhur (Tüm kurrâdan 5 elif miktarı rivayet edilmiştir.)

Tablo 28. Medd-i Muttasil'ın Mertebeteyn Vecihleri

MEDD-İ MUTTASIL, MERTEBETEYN VECİHLERİ		
ÖLÇÜ	AŞR-I SUĞRA	AŞR-I KUBRA
2 ELİF		
3 ELİF	Kalun, İbn-i Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub, İbn-i Amir, Kisai, Halef, Asım	Kalun, İbn-i Kesir, Ebu Amr, Ebu Cafer, Yakub, İbn-i Amir, Kisai, Halef, Asım, İsbahanî (Verş)
4 ELİF		
5 ELİF	Verş, Hamza	Ezrak (Verş), Hamza, Ahfeş (İbn-i Zekvan)

3.5. Kıraat Öğretiminde Rivayet Sıralamasını Esas Alan Tarikler

Kıraat ilmi tarihinde, kıraatlerin tek tek veya bir arada okutulması, yani tekil veya çoğul olarak taliminin yapılmasıyla ilgili, iki ayrı öğretim tarzı ortaya çıkmıştır ki bunlar da infırad ve indirac tariki olarak anılmıştır. Asr-ı saadetten hicri beşinci asra gelinceye kadar Kur'an kıraatinin gerek tilaveti ve gerekse de öğretimi infırad tariki ile olmuştur. İnfırad tarikinden maksat, her kıraatin ayrı bir hatimle okunması veya daha açık bir ifadeyle kıraat imamlarının her bir ravisinin okuyuş vecihlerini içeren müstakil hatimlerin indirilmesidir. Yani her rivayet için ayrı bir hatimde bulunmaktır. Böylece bir imamın kıraati tamamen öğrenildikten sonra diğer imamın kıraatine geçilmektedir. Sözelimi Kur'an-ı Kerim baştan sona kadar, önce İmam Nafi'nin ilk ravisi Kalun'a göre okunup öğrenilir, sonra da başa dönülerek aynı işlem İmam Nafi'nin ikinci ravisi Verş'e göre tatbik edilir. Daha sonra da diğer tüm imamların kıraatleri bu şekliyle öğrenilir. Burada şunu

söylemek gerekir ki selefin tatbikatına bakıldığında, bir imamın bütün vecihleri öğrenilmeden diğerine geçildiği görülmemiştir.⁵⁵⁰

İnfirad tariki ile kıraat eğitiminin uzun bir zamana ihtiyaç duyması, bununla beraber kıraat taliminde talebelerin himmet ve gayretlerinin azalması, meşguliyetlerin çoğalması, bu yüzden talebelerin buna uzun zaman ayıramaması ve çabuk öğrenip yetişme arzusu gibi durumlar, zamanla yeni arayışlara girilmesine ve farklı metotların geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda kıraat tahsili sürecinde zamandan kazanmak ve bu ilme olan rağbeti tekrar artırmak amacıyla, hicri beşinci asırdan sonra bütün kıraatler, bir hatimde topluca okunmaya (tedris edilmeye) başlanmıştır. Bunun için de tek tek her bir ravinin rivayetini okuma yerine, bir ayetteki bütün vecihleri belli bir sisteme göre bir arada uygulama ve öğretme şeklinde daha pratik bir yöntem geliştirilmiş ve buna da cem/indirac tariki denmiştir. Bu metoda göre, bütün imamların kıraatleri bir hatimde cem edilmek suretiyle talim edilmektedir. Bu yol, selefin takip edegeldikleri infirad tarihinin terki demek olduğundan, bazı imamlar tarafından kerih görülmüş olmasına rağmen, zamanla hüsnü kabul görmüş ve günümüze kadar da devam edip gelmiştir.⁵⁵¹

Hicri beşinci asırdan İbnu'l-Cezerî'ye kadarki süreçte indirac tariki, harfle cem ve vakıfla cem olmak üzere iki farklı usulle uygulanmıştır. Harfle cem, Kur'an kıraati esnasında ister usul ister ferş yönünden olsun ihtilaflı bir kelimeye gelindiğinde, o kelimedeki bütün farklı vecihleri (okuyuşları) peş peşe okuyup bitirinceye kadar tekrar etmek ve sonra okumaya devam ederek devamındaki ihtilaflı kelimeye gelince onu da aynı yöntemle icra etmeye dayanan anlayışı ifade etmektedir. Harfle cem, pratikte zaman bakımından avantajlı olmakla birlikte, kıraatin revnakını, mana bütünlüğünü ve okuyuş ahengini bozduğu için ilim erbabı tarafından pek tasvip edilmemiştir. Bu usul, Mısır ve Mağriblilerin mezhebi olarak bilinmektedir. Vakıfla cem ise, Kur'an kıraati esnasında ayet sonuna veya kendisinden sonrası ile ibtidanın caiz olduğu bir vakfa kadar ilgili ayetin, herhangi bir ravinin rivayetine göre okunup vakfedilmesini, sonrasında ise başa dönerek her seferinde aynı yerde durmak üzere diğer tüm ravilerin okuyuşlarının tamamlanmasını esas alan anlayışı ifade etmektedir. Bu usul ise, Şamlıların mezhebi olarak bilinmektedir. Bu usul de bir öncekine göre daha geniş bir zaman ve imkân isteyen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁵²

İbnu'l-Cezerî ise, bu iki metodu birleştirerek indirac usulüne yeni bir format kazandırmıştır. Buna göre, okuyucu ilk olarak Kalun rivayeti ile başlayıp ya ayet sonuna veya vakıf yapılabilecek bir yere kadar bu rivayete göre okumakta; bu arada Kalun'un okuyuşuna muvafakat eden diğer ravileri de okumuş olmaktadır. Tabii ki bunlar genelde kasr ashabından olan kurrâdır. Sonra başa dönmeden vakfettiği yere en yakın olan yerden başlamak üzere Kalun'un okuyuşuna muhalif olan vecihleri, imam ve ravi sıralamasını da dikkate alarak okumakta ve bütün farklı vecihleri tamamlayana kadar bu usul üzere devam etmektedir. Bu sistemde birbirine benzeyen rivayetler, tertibe göre önce gelen imam veya ravinin okuyuşu esnasında geçtiğinden, ikinci kez okunmamaktadır. Avantajlarına istinaden ülkemizde yürütülen kıraat tedrisatında esas alınan yöntem de bu yöntemdir. Zira aynı vechi okuyan kurrâyı bir arada almayı ve tekrara gitmemeyi mümkün kılması hasebiyle bu yöntemin zaman kazanmaya ve kıraat tedrisatını daha kısa sürede

⁵⁵⁰ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 432; Temel, *Kıraat ve Tecvid Istılahları*, s. 74-75; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 223; Öztoprak, *Kur'an Kıraatı*, s. 58; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 32.

⁵⁵¹ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 195; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 32-33; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 433.

⁵⁵² Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 433-434; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 33-36.

tamamlamaya imkân verdiği muhakkaktır. Ne var ki bu yöntemin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için her ravinin kendine özgü sistematiğine hâkim olmak gerekmektedir. Bu nedenle imam ve ravilerin usullerinin iyice sindirilinceye kadar infirad metodunun uygulanması ve rivayet ile tariklerin birbirinden ayırt edilebilme alışkanlığının kazanılmasından sonra indirac usulüne geçilmesi daha uygun olacaktır.⁵⁵³

Önceleri gerek yedi imamın kıraatinin esas alınması gerekse de bunların tek tarik üzerinden okutulması, muhtevanın fazla hacimli olmamasından ötürü, kıraat eğitiminin hafızaya dayalı olarak sürdürülebilmesine imkân tanımış, ancak zamanla takrib tarikin devreye girmesi ve okutulacak vecihlerin alabildiğine çoğalması ise, kürrase yöntemi olarak da adlandırılan ve vecihlerin şematik olarak sıralamasının yapıldığı defterlerin tutulmasına yönelik yeni bir metodun ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁵⁵⁴ Şunu da söylemek gerekir ki eğitim-öğretim sürecinde sadece zaman kazanmaya matuf olan indirac yöntemine, Kur'an tilaveti esnasında da başvurulması ve kıraat farklılıklarını göstermede bu usule bağlı kalınması izah edilebilir gibi gözükmemektedir. Nitekim İmam Nevevî bu hususta: "Kur'an okuyan kimse, kıraat imamlarından herhangi birinin kıraati ile okumaya başladığında, kelamın irtibatı devam ettiği müddetçe bu kıraat üzere okumaya devam etmelidir. Kelamın irtibatı son bulunca, diğer bir imamın kıraati ile okuyabilir. Ancak evlâ olan, bir mecliste başladığı kıraatle devam etmesidir."⁵⁵⁵ demiştir.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer mesele ise, indirac usulüne göre kıraat vecihlerini alırken, ayetlerin anlamını tersyüz edecek türdeki uygulamalara gitmekten kaçınmanın gerekli olduğudur. Nitekim Sehavî, kıraatleri birbirine karıştırarak okumanın hata olduğunu söylemiştir. Bunun için de kıraatler cem edilirken yerinde bir vakıf, yerinde bir ibtida ve adem-i terkibe (kıraatleri birbirine karıştırmamaya) dikkat edilmesi gerekmektedir.⁵⁵⁶

3.5.1. Bakara Suresi 285 ve 286. Ayetlerinin (Âmene'r-Rasulu) Aşr-ı Kubra Tariki Üzere İndirac Usulüyle Değerlendirilmesi

Bu başlık altında, gerek indirac usulünün özümsemesi gerekse de aşr-ı kubra tarikine ait kıraat vecihlerinin görülebilmesi adına, Bakara suresi 285 ve 286. ayetleri indirac usulüyle yazılarak değerlendirilecektir. Bu manada aşağıda da görüleceği üzere önce ayetin metni yazılmış, alt satırlarda ise kıraat farklılığının olduğu yerin hizasında ilgili farklılığın ne olduğuna yer verilmiştir. Satır sonlarında kıraat imamları veya ravileri itibariyle, o kıraatin kime ait olduğu remizler vasıtasıyla belirtilmiş, tariklerin ismi ise aynen yazılmıştır. Usul gereği, ravilerin okuyuşları farklı olursa ravilerin remizleri, ittifak halinde olmaları durumunda ise imamların remizleri yazılmıştır. Satırlarda imam veya ravilerin remizleri defaatle geçiyorsa ondan o kadar vecih nakledilmiş demektir. Hem imamın hem de o imamın ravilerinden birinin remzi kaydedilmişse ilgili ravinin, biri tabi olduğu imamın remziyle olmak üzere iki vechi var demektir.⁵⁵⁷

⁵⁵³ İbnu'l-Cezerî, *Tayyibetu'n-Neşr*, s. 61; Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, s. 158; Feyizli, *Kıraat-i Aşere*, s. 33, 37.

⁵⁵⁴ Gökdemir, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler", s. 95.

⁵⁵⁵ Nevevî, Ebu Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *et-Tibyan fî Adabi Hameleti'l-Kur'an*, Dârü İbn-i Hazm, Beyrut 1996, s. 98.

⁵⁵⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 204; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 156-157; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 434.

⁵⁵⁷ Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 273.

أَمَنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ

ب د ح حلواني ع يع	١	ب د ح حلواني ع يع
اصبهاني ح جمع	١	اببدال-----
هاء السكت- يع	١	-----
ب ح حلواني ع يع	١	غنة-----
اصبهاني ح جمع	١	غنة-----
هاء السكت- يع	١	غنة-----
د	١	صلة-----
د	١	صلة-----
ب ح يع	٢	ب ح يع
اصبهاني ح	٢	اببدال-----
ب ح يع	٢	غنة-----
اصبهاني ح	٢	غنة-----
ب ح ك ن ر يع خل	٣	ب ح ك ن ر يع خل
اصبهاني ح	٣	اببدال-----
ب ح ك ع جمع	٣	غنة-----
اصبهاني ح	٣	غنة-----
ازرق ف	٥	اببدال-----
اخفش	٥	-----
ن	٤	-----
ع	٤	غنة-----
ف	٥	اببدال-----
ازرق	٥	اببدال-----
ط	٥	اببدال-----

كُلُّ أَمْنٍ بِاللَّهِ وَمَلَأَتْهُ وَكُتِبَ وَرُسُلُهُ

ب د ح ج ع	٢	-----
ب د ح ك ن ع ج	٣	-----
ر خ ل	٣	وَكِتَابِهِ-----
ب د ح ك ن ع ج ع	٥	-----
ف ر خ ل	٥	وَكِتَابِهِ-----
ن	٤	-----
ازرق	٥	نقل-ط-----
ازرق	٥	نقل-ت-----
ج	٥	نقل-ق-----
اصبهاني	٢	نقل-----
اصبهاني	٣	نقل-----
م ع	٣	سكتة-----
سه	٣	وَكِتَابِهِ-----سكتة-----
م ع	٥	سكتة-----
ف سه	٥	وَكِتَابِهِ-----سكتة-----
ع	٤	سكتة-----
ف	٥	مد سكتة-----سكتة-----

لَا تُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ

غير ع	-----
ب اصبهاني د ح ك ع ج	غنة-----
ع	يُفَرِّقُ-----
ع	يُفَرِّقُ-----غنة-----

وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

-----جمهور-----

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

غير ج	-----
ج	نقل-----
م ع ف سه	سكتة-----

لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

-----جمہور-----

رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا

-----۱-----۱-----ب د ح حلوانی ع یع
-----۱-----۱-----ابدال-----ح
-----۲-----۲-----ب ح یع
-----۲-----۲-----ابدال-----ح
-----۳-----۳-----ب ح ك ن ر یع خل
-----۳-----۳-----ابدال-----ح
-----۳-----۳-----سكتة-----م ع سه
-----۵-----۵-----نقل-----ازرق
-----۱-----۱-----نقل-----ابدال-----اصبھانی
-----۱-----۱-----ابدال-----جع
-----۲-----۲-----نقل-----ابدال-----اصبھانی
-----۳-----۳-----نقل-----ابدال-----اصبھانی
-----۵-----۵-----اخفش
-----۵-----۵-----ابدال-----ف
-----۵-----۵-----سكتة-----اخفش
-----۵-----۵-----سكتة-----ابدال-----ف
-----۵-----۵-----نقل-----ابدال-----ف
-----۴-----۴-----ن
-----۴-----۴-----سكتة-----ع
-----۵-----۵-----مد سكتة-----۵-----نقل-----ابدال-----ف
-----۵-----۵-----مد سكتة-----۵-----سكتة-----ابدال-----ض

رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إِصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا

-----۱-----ب اصبھانی د ح حلوانی ع جع یع
-----۲-----ب اصبھانی ح یع
-----۳-----ب اصبھانی ح ك ن ر یع خل
-----۵-----ازرق اخفش ف
-----۴-----ن
-----۵-----مد سكتة-----۵-----ف

رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ

جمہور -----

مد تبرئة----- ف 558

وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا

جمہور -----

ادغام----- ح

أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

ب اصبهانی د ك ن جع حه -----

ازرق -----تقلیل-----

ح صوری یس -----امالة-----

یس -----امالة-هَاء السکت-----

حه -----هَاء السکت-----

ازرق -----تقلیل-----

ف س خل -----امالة-----

ت -----امالة-----

3.5.2. Bakara Suresi 255. Ayetinin (Âyete'l-Kursî) Aşr-ı Suğra Tariki Üzere İndirac Usulüyle Değerlendirilmesi

Bu başlık altında ise Bakara suresinin 255. ayeti, aşr-ı suğra tarikindeki kıraat vecihleri esas alınarak indirac usulüyle yazılmıştır.

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ

ب د ح جع -----۱-----

یع (فی الوقف) -----هُوَ-----۱-----

ب ط -----۲-----

ج ف -----۵-----

ك ر خل -----۳-----

ن -----۴-----

⁵⁵⁸ Medd-i tebric, Mutkin mesleğinde 2, diğer mesleklerde ise 3 eliftir.

لَا تَأْخُذْهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ

----- غير ج ي جمع ض

----- بلا غنة----- ض

----- ابدال----- ج ي جمع

لَهُ مَا فِي السَّمُوتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ

----- غير ج ف

----- نقل----- ج ف

----- سكتة----- ف

مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ

----- ١----- ب د ط جمع يع

----- ٢----- ب ط

----- ٥----- ج ف

----- ٥----- تسهيل----- ف

----- ٣----- ك ر خل

----- ٤----- ن

----- ادغام----- ١----- ي

يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ

----- صلة----- ب د جمع

----- غير د جمع يع ي

----- بضم الهاء----- يع

----- ادغام----- ي

وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ

١-----٢-----ب د ح ج ع
 ٢-----٢-----ب ط
 ٣-----٣-----٣ اسقاط--ل
 ٣-----٣-----٢ اسقاط--ل
 ٣-----٣-----١ اسقاط--ل
 ٣-----٣-----امالة ٣ م خل
 ٣-----٣-----٣ ر
 ٤-----٤-----ن
 ٥-----٥-----امالة ٥ اسقاط--ق
 ٥-----٥-----امالة ٣ اسقاط--ق
 ٥-----٥-----امالة ١ اسقاط--ق
 ٣-----٥-----٥-----ج
 ٢-----٥-----٥-----ج
 سكتة-----٥-----امالة ٥ اسقاط--ف
 سكتة-----٥-----امالة ٣ اسقاط--ف
 سكتة-----٥-----امالة ١ اسقاط--ف

وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ

غير ج ف
 نقل-----ج ف
 سكتة-----ف

وَلَا يَؤُدُّهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ

ج د ك ن ف ع خل
 ب ح ر جع وهو
 ج-----ت-----
 ج-----ط-----

3.6. Hafs Rivayetinin Tarikleri ve Tariklerin Genel Olarak Değerlendirilmesi

Bu kısımda, kıraattaki güvenilirliği ve üstünlüğü herkes tarafından kabul edilen Hafs'ın, İmam Asım'dan rivayet ettiği ve müslümanların kahir ekseriyeti tarafından benimsenip okunmakta olan kıraat rivayetinin, yine Hafs'ın tarikleri vasıtasıyla nakledilen farklı vecihleri, biraz daha teferruatıyla incelenerek konunun daha anlaşılır olması sağlanacaktır.

Rum suresinin 54. ayetinde üç kez geçen ضَعْف kelimesi, aşr-ı suğra tariki itibariyle her üç yerde de ضُعْف şeklinde Hafs'tan hulf ile rivayet edilmiştir. Fetha vechi, Ubeyd b. Sabbah ve el-Fîl tarikiyle Amr b. Sabbah kolundan rivayeten nakledildiği gibi, damme vechi de Zer'an tariki ile Amr b. Sabbah'tan ihtiyaren rivayet edilmiştir. Gerek ed-Danî, gerekse de İbnu'l-Cezerî her iki vechi de okumuşlardır. Yalnız bunlardan fetha vechi, diğerine takdim edilmiş ve mushaflarda da bu şekliyle yazılmıştır.⁵⁵⁹

بَصُطَةٌ (A'raf 7/69) ve يَنْصُطُ (Bakara 2/245) kelimelerinin sâd ve sîn harfî ile okunması hususunda Hafs rivayetinin tariklerinde ihtilaf edilmiştir. Amr b. Sabbah'tan gelen el-Velî (öl. 355/965) ve Zer'an tariklerinde sâd vechi, Ubeyd b. Sabbah'tan ise sîn vechi rivayet edilmiştir.

الْمُصَيِّطُونَ (Tur 52/37) ve بِمُصَيِّطٍ (Gaşiye 88/22) ayetlerinde ise Zer'an tariki, Amr b. Sabbah'tan sîn vechini rivayet etmiştir. Aynı vecih Eşnanî tarikiyle Ubeyd b. Sabbah'tan da nakledilmiştir. İbn-i Galbun, Ubeyd b. Sabbah'tan sâd vechinin rivayet edildiğine dair delil getirmiştir. Bütün mushaflarda الْمُصَيِّطُونَ kelimesi sâd harfiyle yazılmış ve kıraat esnasında bu vecih, sîn vechine takdim edilmiştir.⁵⁶⁰

يَنْصُطُ ve بَصُطَةٌ - بِمُصَيِّطٍ kelimesindeki hulf, aşr-ı suğra tariki yoluyla nakledilirken يَنْصُطُ ve بَصُطَةٌ kelimelerindeki hulf ile okuyuşlar ise aşr-ı kubra tariki yoluyla nakledilmiştir. يَنْصُطُ ve بَصُطَةٌ kelimeleri, aşr-ı suğra tarikinde sîn harfiyle nakledilirken, بِمُصَيِّطٍ kelimesi ise aşr-ı suğra tarikinde sâd harfiyle nakledilmiştir.

Yukarıdaki vecihler, Hafs'tan ferş-i hurufa dayalı olarak rivayet edilmiştir. Takrib tariki yoluyla Hafs'tan gelen farklı vecihlerin neredeyse tamamı, usul konularına dâhil olan meselelerdendir. Bu bakımdan aşağıda aktaracağımız vecihlerin tamamı, usul konularına ait olan kısımdan seçilmiştir.

Hafs rivayetinde medd-i muttasıldaki med mertebeleri muhtelifdir. Hafs'ın tariklerinden meddi muttasılda üç, dört ve beş elif vecihleri nakledilmiştir. İbn-i Mücahid, Ebu Tahir b. Halef, Ebu'l Kasım et-Tarsusî ve İbnu'l Fehham es-Sakalî tarafından üç elif vechi nakledilirken; Ebu Amr ed-Danî, İbn-i Galbun, İbn-i Bellime ve İbnu'l Fehham es-Sakalî'den dört elif vechi nakledilmiştir. Beş elif vechi ise, bu rivayetin çoğu tarikinden rivayet edilmiştir.⁵⁶¹

İbnu'l-Cezerî, medd-i munfasılda Hafs rivayetinin tariklerinden bir, iki, üç ve dört elif vecihlerinin nakledildiğini tafsilatlı bir şekilde anlatmıştır. Bu vecihleri şöyle sıralamak mümkündür: Bir elif vechini nakleden tarikler: Ebu'l-İzz el-Kalanisî, İbn-i Süvvar, Ebu'l-Husayn el-Farisî ve Ebu Ali el-Malikî. Bir elif vechi, Ebü'l-İzz'e el-Fîl tarikinden, el-Farisî ile el-Malikî'ye ise Zer'an tarikinden, nihayet İbn Süvvar'a da el-Velî tarikinden ulaşmıştır.⁵⁶²

⁵⁵⁹ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, II, s. 359-360; Çollak, *Asım Kıraati*, s. 82-83.

⁵⁶⁰ Çollak, *Asım Kıraati*, s. 76-77.

⁵⁶¹ Çollak, *Asım Kıraati*, s. 48-49.

⁵⁶² İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 322.

Üç elif vechini nakleden tarikler: Ebu Ali el-Malikî, İbn-i Mücahid, Ebu Ma'ser et-Taberî, Ebu Tahir b. Halef, Yusuf b. Ali el-Hüzelî, Ebu'l-İzz el-Kalanisî, Ebu'l-Kasım et-Tarsusî, İbn-i Şita, İbnu'l-Fehham es-Sakalî, İbn-i Mihran el-İsbahanî, Ebu'l-Alâ el-Hemedanî, Sibtu'l-Hayyat, Ebu'l-Husayn el-Farisî, İbn-i Süvvar, Ebu Amr et-Talemnekî ve İbn-i Hayrun el-Attar. Üç elif vechi; Zer'an, el-Fîl, Ebu'l-Hasen el-Haşimî ve Ebu Tahir b. Ebî Haşim (öl. 349/960) rivayetleri ile yukarıdaki tariklere ulaşmıştır. Bu vechi, Zer'an ve el-Fîl, Amr b. Sabbah'tan naklederken aynı vecih, Ebu Tahir b. Ebi Haşim ile Ebu'l-Hasen el-Haşimi'ye Ubeyd b. Sabbah senedi ile ulaşır.

Dört elif vechini nakleden tarikler ise şunlardır: Ebu Amr ed-Danî, İbn-i Galbun, İbn-i Bellime, Yusuf b. Ali el-Hüzelî, İbnu'l Fehham es-Sakalî, Ebu Ali el-Ehvazî, Ebu'l-İzz el-Kalanisî, Ebu'l-Abbas el-Mehdevî, Ebu Abdullah b. Süfyan, İbn-i Hayrun el-Attar, İbn-i Şurayh el-İşbilî ve Mekki b. Ebî Talib.⁵⁶³

Sekte vecihleri ile ilgili olarak Yasin suresinin 51. ayetinde geçen مَرْقِدًا ile Kehf suresinin ilk ayetinde geçen عَوْجًا kelimelerindeki elifler ile Muttaffifin suresinin 14. ayetinde geçen رَانَ ibaresindeki lâm ve Kıyame suresinin 27. ayetinde geçen مَنْ رَاقٍ ibaresindeki nûn harfleri üzerindeki sekte vecihleri, Hafs'ın bazı tariklerinden rivayet edilirken, bazılarından ise rivayet edilmemiştir.⁵⁶⁴ Sekte vecihleri aşr-ı suğra tariki yoluyla aktarılırken, sektesiz vecihler ise aşr-ı kubra tariki yoluyla gelmiştir. Sekte vechinde, nefes almaksızın kısa bir süre sesi kestikten sonra kıraate devam edilirken, sektesiz vecihte ise vasıl halinde hangi tecvit kaidesi varsa onun yapılması vacip olmaktadır. Söz gelimi;

وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ
وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ

ayetinde birinci vecihte sekte uygulanırken, ikinci vecihte vasıl halinde sakın nûn, râ harfine uğradığından dolayı idğam-ı bilağunne yapılması gerekmektedir.⁵⁶⁵

Ayrıca aşr-ı kubra tarikiyle gelen rivayetlerde hemzeden önce gelen sakın harflerde Hafs'tan sekte rivayet edilmiştir.⁵⁶⁶ Ancak Hafs'tan gelen bu sekte vecihlerinde, tarikler arasında ihtilaf vardır. Ubeyd b. Sabbah'ın tariklerinden biri olan el-Eşnanî'nin talebelerinden Ebu Tahir b. Ebî Haşim, sekte vechini hocasından rivayet ettiği gibi, kendi talebelerinden olan el-Hammamî'ye (öl. 417/1026) de nakletmiştir. el-Hammamî'nin talebelerinden olan Ebu Ali el-Malikî ile İbnu'l-Fehham da aynı vechi nakletmişlerdir. Fakat şu noktayı belirtmek gerekir ki, Ebu Tahir b. Ebî Haşim'in talebelerinden el-Hammamî'nin dışındakiler, ondan sekte vechini rivayet etmemişlerdir. Hatta el-Hammamî'nin tariklerinin ekserisi de böyle bir vechi nakletmemişlerdir. Kıraat âlimlerinin çoğu, el-Eşnanî'den gelen tariklerin çoğunda sekte vechinin alınmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.⁵⁶⁷

Aşr-ı suğra tarikinde sadece izhar vechi nakledilmiş olmakla birlikte يَسْنَ وَالْقُرْآنَ (Yasin 36/1-2) ayetinde aşr-ı kubra tariki itibariyle vasıl halinde sîn harfinin sâkin nûn'u ile vâv harfî arasında hem idğam hem de izhar vecihleri rivayet edilmiştir. Hafs rivayetinin iki büyük kolundan Amr b.

⁵⁶³ Çollak, *Asım Kıraati*, s. 49-51.

⁵⁶⁴ Çollak, *Asım Kıraati*, s. 69-71.

⁵⁶⁵ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 371.

⁵⁶⁶ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 81-82.

⁵⁶⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, s. 423-424; Çollak, *Asım Kıraati*, s. 55-57.

Sabbah'ın tariklerinden Zer'an, idğam vechini; el-Fîl tariki ise izhar vechini nakletmişlerdir. Ubeyd b. Sabbah tarikinden yalnız izhar vechi rivayet edilmiştir. ن وَالْقَلَمِ (Kalem 68/1) ayetindeki idğam ve izhar vecihleri de aynı şekilde ihtilaflı olarak nakledilmiştir. Hud suresi 42. ayetinde geçen اَرْكَبُ ve A'raf suresi 176. ayetinde geçen يُلْهَثُ ذَلِكَ kelimeleri arasında aşr-ı suğra tarikinde yalnız idğam, aşr-ı kubra tarikinde ise hem idğam hem de izhar vecihleri rivayet edilmiştir.⁵⁶⁸

كَيْلِصَ (Şura 42/2) ve مَرْيَمَ (Meryem 19/1) ayetlerindeki huruf-u mukattaalarda bulunan ayn harfinin son harfî olan sakin nûn ile sâd ve sîn harfleri arasında ihfa vechi ile beraber Hafs'ın tariklerinden izhar vechi de rivayet edilmiştir.⁵⁶⁹

Tenvin veya sakin nûn'dan sonra lâm veya râ harfleri geldiğinde aşr-ı suğra tarikinde sadece bila ğunne rivayet edilmişken, takrib tarikinde ise Hafs'tan hulf ile hem bilağunne hem de mealğunne rivayet edilmiştir.⁵⁷⁰

Bir ayet-i kerime üzerinde, Hafs'ın tarikleri vasıtasıyla gelen farklı vecihleri göstermek gerekirse, Bakara suresinin 154. ayetinin ikinci cümlesindeki vücuhat, başlıca kıraat kaynaklarından faydalanmak suretiyle aşağıdaki şekilde çıkarılmıştır.

- ۱- بَلْ أَحْيَاءٌ (۳) وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ
- ۲- بَلْ أَحْيَاءٌ (۳) وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ
- ۳- بَلْ أَحْيَاءٌ (۵) وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ
- ۴- بَلْ أَحْيَاءٌ (۵) وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ
- ۵- بَلْ أَحْيَاءٌ (۴) وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ
- ۶- بَلْ أَحْيَاءٌ (۳) وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ
- ۷- بَلْ أَحْيَاءٌ (۵) وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ
- ۸- بَلْ أَحْيَاءٌ (۴) وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ

Görüldüğü üzere 1. okuyuşta medd-i muttasılın üç elif vechi, 2. okuyuşta üç elifle birlikte ğunne vechi, 3. okuyuşta medd-i muttasılın beş elif vechi, 4. okuyuşta beş elifle birlikte ğunne vechi, 5. okuyuşta medd-i muttasılın dört elif vechi, 6. okuyuşta sekteyle birlikte medd-i muttasılın üç elif vechi, 7. okuyuşta sekteyle birlikte medd-i muttasılın beş elif vechi ve 8. okuyuşta da sekteyle birlikte medd-i muttasılın dört elif vechi, Hafs'tan gelen farklı tarik rivayetleri yoluyla çıkarılmıştır. Dört elif rivayet eden tariklerden ğunne vechi ise nakledilmemiştir.

Aslında sadece bir ravinin tariklerinden bu kadar çok vechin rivayet edilmesi ve tüm ravilerin devreye girmesiyle birlikte genellikle ayetlerde çok sayıda farklı vechin ortaya çıkması, kıraat ihtilaflarını oldukça arttırmış, okunması ibadet telakki edilen ve her daim tilavet edilen Kur'an'ın,

⁵⁶⁸ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 287, 300; Çollak, *Asım Kıraati*, s. 59.

⁵⁶⁹ Çollak, *Asım Kıraati*, s. 59-60.

⁵⁷⁰ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, s. 23-24; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 77.

tüm vecihleriyle birlikte öğrenilmesi ise yüksek bir istidada sahip elit bir grubun üstesinden gelebileceği bir formata dönüşmüştür. Bu da farklı değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir.

Şunu belirtmek gerekir ki, kıraat çalışmalarının önemli merkezlerinden biri olan Endülüs'ün, rivayet ve tarikler bağlamında dar kapsamlı bir yapıya sahip olması, özellikle dördüncü asrın sonlarıyla birlikte rivayet ve tarik derlemeciliği şeklindeki bir yaklaşıma vücut vermiş ve bu durum çok sayıda kıraat tarihinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bununla birlikte bazı âlimlerin eleştirel değerlendirmeleri de kendini göstermeye başlamıştır. Sözelimi, Ebu Bekr İbnu'l-Arabî (öl. 543/1148), bu rivayet ve tarik derlemeciliğinin birtakım olumsuz sonuçlara yol açtığından bahsetmiştir. Ona göre kıraat imamlarına nispet edilen okuyuşların sonraki dönemlere intikaline aracılık eden rivayet ve tariklerin derlenmesine yönelik çalışmaların abartılması, zamanla kıraat alanındaki ihtilafı alabildiğine arttırmıştır. Öyle ki yedi kıraat için bin beş yüz rivayetin varlığından bahsedilir olmuştur.⁵⁷¹

İbnu'l-Arabî'nin bu değerlendirmesinin yerinde olduğu söylenebilir. Zira Hz. Osman zamanında mushafların istinsahına gidilmesinin temel gayelerinden biri de kıraat ihtilafına bir sınırlama getirme ve kıraatleri disiplin altına alma düşüncesi olmuştur. Dolayısıyla rivayet ve tarik sayısını artırma yerine, bunları azaltma ve asgari düzeye indirme yönünde adımların atılması daha isabetli gözükmemektedir. Zaten bunca rivayet ve tarihin tamamının uygulanabilirlik imkânı da bulunmamaktadır.⁵⁷² Kaldı ki Hz. Peygamber'in bunca vechi okumuş olma ihtimali de kuvvetli görünmemektedir. Nitekim İbnu'l-Cezerî'nin Hamza ve Hişam'dan vakıf halinde hemzenin tahfifiyle ilgili rivayet edilen farklı vecihler hakkında serdettiği şu cümleler, meseleyi bir nebze olsun açıklar niteliktedir: "Her ne kadar vakıf halinde hemzenin tahfifi (iskat ve teshil vecihleri) Hz. Peygamber'den mütevatiren rivayet edilmiş olsa da bu sefer Hz. Peygamber'in (farklı med miktarlarıyla birlikte) bir yerde elli veya yirmi veya benzeri bir sayıda vecih ile vakıfta bulunduğu tevâtürden gelmemiştir. Bunca vecih içerisinden Hz. Peygamber'den sadır olan tek bir vecih vardır, ötekiler şüphesiz eda kabilindendir."⁵⁷³ İbnu'l-Cezerî'nin bu açıklamalarından anlaşılan şudur: Özellikle usul konularından olan med miktarları, cemi mîm'inin sılası, hemzenin tahfifi, idğam, imale vb. tüm uygulamalar Hz. Peygamber'den rivayet edilmiş olmakla birlikte gerek usul gerekse de ferş-i hurufa dâhil olan vecihlerin kıraat imamlarında harmanlanmış farklı formları, şüphesiz onların ihtiyarlarıdır. Belki kıraat imamlarından rivayet edilen tüm farklı vecihleri, Hz. Peygamber aynıyla okumuş değildir; ancak bu durum mezkûr okuyuşların yedi harfin dışında olmasını gerektirmemektedir. Aslında tam da burada tahrirat çalışmalarının önemi ortaya çıkmaktadır.

3.7. Kaynak Eserlerde Tahrirat Olgusu

Tahrirat kelime olarak "Ayıklama, düzene koyma, inceleme ve sağlamlaştırma" gibi anlamlara gelmektedir. İstilahta ise, tarikler tarafından nakledilen kıraat vecihlerinin, temel kaynaklara gitmek suretiyle sıhhatinin incelenmesi, farklı tarikler tarafından rivayet edilen vecihlerin birbirine karışıp olmayan bir vechin ortaya çıkmaması için nakil halkalarının doğru tespiti ve bu minvalde makbul ve zayıf kıraat vecihlerinin ortaya konulması anlamında kullanılmaktadır. Böylelikle tahrirat çalışması bir vechin, o vechin aktarıldığı tarikten başkasına

⁵⁷¹ İbn-i Arabî, Ebu Bekr, *el-Avasim mine'l-Kavasim*, Mektebetu Daru't-Turas, Kahire ts, s. 360-361.

⁵⁷² Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 86-87.

⁵⁷³ İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-Mukriîn*, s. 196; Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 23-24.

nisbet edilmemesini, yani terkip ve telfik gibi çaprazlama uygulamaların bertaraf edilmesini amaçlamaktadır.⁵⁷⁴

Diğer bir deyişle tahrirat, metinde zahiri anlamda cevaza işaret eden vecihlerin men edilmesine denmektedir. Bu bağlamda tahrirata dair incelemeler neticesinde *en-Neşr* gibi eserlerdeki kıraat vecihleri ve bu vecihler üzerine bina edilen hükümler incelemeye tabi tutularak birtakım vecihler devre dışı bırakılmış, mutlak ifadelerle zikredilen bazı vecihler ise takyit edilip sınırlandırılmıştır.⁵⁷⁵

İbnu'l-Cezerî, tarikleri derlerken kimi vecihleri sıhhat bakımından inceledikten sonra eleme yoluna gitmiştir. Kimi zaman ise belli hüküm ve vecihler aktarmış, ancak onları mutlak olarak almayıp takyide tabi tutmuş ve bu disiplinin esas müessisi olmuştur. İbnu'l-Cezerî'nin bizzat kendisi tarafından başlatılan bu çalışmalar, sonraki dönemlerde de artarak devam etmiştir. Bu manada İbnu'l-Cezerî sonrası süreçte onun eserlerini kaynak ve muhteva analizine tabi tutan devasa bir külliyyat varlık kazanmış ve bu külliyyat etrafında muhtelif ekoller vücuda gelmiştir.⁵⁷⁶

Tahrirat çalışmaları, kaynaklarda mutlak olarak ifade edilen bazı vecihlerin geliş kanallarının araştırılarak ait olduğu tarik veya tarıklara aidiyetinin sorgulanması, böylelikle tahsis veya takyide tabi tutulması veyahut da bir başka kaynağın naklettiği vechin bazı gerekçelerle tercih edilmesi gibi şekillerde tezahür edebilir. Bu nedenle herhangi bir tahrirat çalışmasında cevaz verilen vecih veya vecihlere, bir başka tahrirat çalışmasında cevaz verilmemesi gibi bir durum söz konusu olabilir. İbnu'l-Cezerî'nin *Neşr'indeki* bazı vecihlere Mustafa el-İzmirî'nin (öl. 1155/1742) *Bedayiu'l-Burhan* adlı eserinde onay vermemesini bu şekilde izah etmek mümkün gözükmemektedir.

Birkaç ayet üzerinde meseleyi somutlaştırmak gerekirse Verş rivayetinde medd-i bedel; kasr, tevassut ve tul olmak üzere üç vecihle okunmaktadır. Yine aynı rivayette "zevati yâ" adı verilen ve son harfi fetha harekeli olup "yâ" ile yazılmış kelimeler ise feth ve taklil olmak üzere iki vecihle okunmaktadır. İşte bu formatta olan iki ayrı kelime, okunan aynı kesitte bir arada bulunduklarında, Verş'in rivayet usulüne göre medd-i bedelde kasr, tevassut ve tul vecihlerinden her biriyle feth ve taklil alınabilir gibi durmaktadır. Hâlbuki uygulamada kasr ile feth, tevassut ile taklil ve tul ile ayrı ayrı hem feth hem de taklil alınarak sadece dört vecih yapılabilmektedir.⁵⁷⁷

- ۱- فَتَلَقَّى (۵) آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ
- ۲- فَتَلَقَّى (۱) آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ
- ۳- فَتَلَقَّى (۵) آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ
- ۴- فَتَلَقَّى (۳) آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ

(Bakara 2/37). Aşr-ı suğra tariki yoluyla aktarılan yukarıdaki vecihlerde görüldüğü üzere, zahiren altı vechce cevaz veren nakil üzerinde yapılan tahriratın, kasr ile taklil ve tevassut ile feth

⁵⁷⁴ Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 171; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrirat Meselesi", s. 85, 87.

⁵⁷⁵ Koyuncu, "Kıraat İlminde Tahrirat Geleneği", s. 5-6.

⁵⁷⁶ İlgili ekoller için bkz. Maşalı, *Kıraat İlmi*, s. 93-95.

⁵⁷⁷ Akdemir, "Aşere Takrib Eğitimi ve Uygulama Farklılıkları", s. 53.

olmak üzere okunması muhtemel iki vechi engellediği ve zikri geçen dört vecih ile sınırladığı görülmektedir.

İbnu'l-Cezerî, Hafs rivayetinde hemzeden önce gelen sakin harfte sekteli ve sektesiz olmak üzere iki ayrı vechi nakleder. Yine aynı rivayetin usulünde medd-i munfasılın ölçüsü olarak kasr ve tevassut vecihlerini aktarır. Farklı tariklerden nakledilen bu bilgilere göre, medd-i munfasılın kasrı ile birlikte sekte vechi alınabilir gibi bir hüküm çıkarmak mümkün gözükmemektedir. İşte bu noktada tahrirat müellifleri, her bir tarikin kendine mahsus nakillerini belirleyip, diğer tariklerle çaprazlama olarak okunması muhtemel vecihlerin üretilmesini engellemiş olurlar. Böylelikle ravilerden aktarılmamış olan vecihler uygulamaya sokulmayıp devre dışı bırakılmış olur. Bu misalde, yapılan tahrirat sonucunda sektenin yalnız tevassutla alınabileceği tespit edilerek hüküm takyit edilmiş olur. Hafs rivayetinde hemzeden önce gelen harfte sekte uygulaması, Ubeyd b. Sabbah ve ondan da el-Eşnanî tariki yoluyla nakledilmiştir ve bu tarik naklinde medd-i munfasılın kasr vechi yer almamaktadır. Diğer taraftan kasr vechini nakleden Amr b. Sabbah ve ondan da Fîl tariki ise sekteyi nakletmemiştir.⁵⁷⁸

- ۱- رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا (۱) إِنْ نَسِينَا (۱) أَوْ أَخْطَأْنَا
۲- رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا (۲) إِنْ نَسِينَا (۲) أَوْ أَخْطَأْنَا
۳- رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا (۳) إِنْ نَسِينَا (۳) أَوْ أَخْطَأْنَا
۴- رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا (۴) إِنْ نَسِينَا (۴) أَوْ أَخْطَأْنَا
۵- رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا (۴) إِنْ نَسِينَا (۴) أَوْ أَخْطَأْنَا

(Bakara 2/286). Netice olarak, yukarıdaki vecihlerde de görüldüğü üzere hemzeden önceki sektenin el-Eşnanî kanalıyla Ubeyd b. Sabbah tarikine tahsis edilerek yalnız tevassutla yapılabileceği ve kasrın alınamayacağı hükmü, tahrirat çalışmalarının bir neticesi olarak ortaya çıkmış olur.

Tahrirat olmadan nakli sabit olmayan vecihler üretilebileceğinden dolayı Musa b. Carullah, hüküm bakımından olmasa da rivayet açısından Kur'an olarak okunması caiz olan vecihlerle caiz olmayanları birbirine karıştırmamak için tarikleri bilmenin gerekliliğine işaret etmiştir.⁵⁷⁹ İmam Kastallanî (öl. 923/1517) ise meseleyi biraz daha ileri taşımış ve tariklerin birbirinden temyiz edilip terkipten kaçınılması gerektiğini, aksi halde inzal olmamış ve okunması caiz olmayan kıraat vecihlerinin ortaya çıkacağını ifade etmiştir.⁵⁸⁰ Ne var ki İbnu'l-Cezerî dışındaki diğer müelliflerin yaptığı tahrirat çalışmalarının bağlayıcılığının bulunup bulunmadığı meselesi de tartışılmış ve bağlayıcı olduğunu savunanların hilafına Ezher Üniversitesi, bazı hocaların görüşü doğrultusunda *Tayyibe* dersinden tahrirat uygulamalarını kaldırmıştır.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrirat Meselesi", s. 95; Koyuncu, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, s. 82.

⁵⁷⁹ Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 272.

⁵⁸⁰ Musa, Abdurrazak b. Ali b. İbrahim, *Teemmulat fi Tahrirati'l-Kıraat*, Medine 1992, s. 2; Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrirat Meselesi", s. 89.

⁵⁸¹ Akdemir, "Kıraat İlminde Tahrirat Meselesi", s. 107-108.

3.8. Senetlerine Göre Kıraat Tasniflerinde Tariklerin Yeri

İmam Suyutî'nin (öl. 911/1505) tespitine göre İbnu'l-Cezerî, senetleri itibariyle kıraatleri altı kısma ayırmıştır.⁵⁸² Detaylarını kıraat kitaplarına bırakmakla birlikte, bunlar içerisinde sahih kıraat şartlarını taşıyan mütevatir ve meşhur kıraatlere değinmenin, tariklerin sıhhat değerinin anlaşılmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Mütevâtir kıraat, yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun, aynı vasfı taşıyan başka bir topluluktan muttasıl bir senetle naklettikleri ve sahih kıraatin diğer iki şartını da bünyesinde taşıyan kıraatlerdir. Yedi imamın kıraatleri gibi ki, cumhura göre bunların tamamı mütevatirdir. Nuveyrî, Subkî ve İbnu'l-Cezerî gibi âlimlere göre ise, on imamın kıraatlerinin tamamı mütevatirdir.

Meşhur kıraate gelince; senedi sahih, Arap gramerine ve hatt-ı mushaf-ı Osmanî'ye uygun, kurrâ arasında meşhur, ancak tevatür derecesine ulaşamayan kıraatlerdir. Sözelimi yedi veya on kıraat imamının ravilerinden sonra gelen tarikler arasında, birinin naklettiğini diğerinin nakletmediği okuyuşlar, meşhur kıraat olarak nitelendirilmektedir. Mütevatir ve meşhur kıraatlerin okunması sahih, onlara inanılması vacip, inkârı da caiz değildir.⁵⁸³

Bu açıklamalardan sonra bir örnek vermek gerekirse, Felak suresinin 4. ayetinde geçen النَّفَّاثَاتِ lafzını, İmam Yakub'un ravilerinden Ruveys'in tarikleri hem النَّفَّاثَاتِ hem de النَّافِثَاتِ şeklinde naklederken, İmam Yakub'un diğer ravisi Ravh'ın tarikleri ise sadece النَّفَّاثَاتِ şeklinde aktarmışlardır. Diğer bütün imam ve raviler de النَّفَّاثَاتِ şeklinde nakletmişlerdir.⁵⁸⁴ Bu durumda Ruveys'in tarikleri النَّافِثَاتِ şeklinde aktardıkları vecihte tek kaldıkları için değerlendirmemize göre bu vecih, meşhur kıraat kategorisine girmektedir.

Maide suresinin 2. ayetinde geçen شَنَّانُ lafzını ise, Ebu Cafer'in ravilerinden İbn-i Cemmaz'ın tarikleri hem شَنَّانُ hem de شَنَّانُ şeklinde naklederken, Ebu Cafer'in diğer ravisi İbn-i Verdan'ın tarikleri ise sadece شَنَّانُ şeklinde nakletmişlerdir. Ancak İbn-i Cemmaz'ın tariklerinin tek kaldıkları شَنَّانُ lafzını, aynı zamanda İmam Nafi, İbn-i Kesir, Ebu Amr, Hafs, Hamza, Kisai, Yakub ve Halef de شَنَّانُ şeklinde nakletmişlerdir.⁵⁸⁵ Bu durumda Ebu Cafer özelinde شَنَّانُ lafzının meşhur olduğu söylenebilir de hakikatte diğer imam ve ravilerden de aynı şekilde rivayet edenler bulunduğundan dolayı, bu vechin meşhur kıraat kategorisinde değerlendirilemeyeceği açıktır. Tarikler arasındaki diğer vecih farklılıklarının da bu minvalde değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir.

⁵⁸² Suyutî, *el-İtkan*, s. 166-167.

⁵⁸³ Zurkanî, *Menahil*, I, s. 357; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri*, s. 67; Demirci, *Kur'an Tarihi*, s. 222; Çetin, *Yedi Harf ve Kıraatler*, s. 230-232.

⁵⁸⁴ Fahd Haruf, *el-Müyyesser*, s. 604.

⁵⁸⁵ Dimyatî, *İthafu Fudalai'l-Beşer*, I, s. 529.

4. SONUÇ

Kureyş lisanı ile indirilmesinin ardından İslamın temel esaslarının yer aldığı ve okunması ibadet telakki edilen Kur'an-ı Kerim, müslümanlarca tilavet edilmeye başlanmıştır. Ancak özellikle Medine'ye hicretle beraber farklı kabilelere mensup Müslümanların İslam'a dâhil olmaları ile birlikte Kur'an-ı Kerim'in telaffuzunda ve bazı kelimelerin anlamlandırılmasında problemler yaşanmaya başlanmıştır. Neticede her daim ümmetinin kolaylığını düşünen Hz. Peygamber'in yakarışlarıyla Kur'an, yedi harf üzere nazil olmuştur. Yedi harfin muhtevasının tam anlamıyla belli ve net olmaması ve her sahabinin direk Efendimizden kıraat alma imkânının bulunmaması gibi nedenlerden ötürü yedi harfe ait vecihler, zamanla harmanlanmak suretiyle okunmaya başlanmıştır.

Sahabe devrinde başlayan kıraatte tercih geleneği, sonraki nesiller tarafından da sürdürülmüş ve özellikle kıraat imamı olarak adlandırılan ve sahih kıraat vecihlerini belli usullerle derleyebilme kapasitesine sahip, alanında yetkin şahsiyetler tarafından da devam ettirilmiştir. Bir kelimeyle alakalı farklı kanallar ve farklı hocalardan birçok vechi derlemiş olan bu imamlar, bu vecihleri talebelerine aktarırken, talebeleri arasında da okuyuş farklılıkları meydana gelmiş ve bu farklı vecihleri aktaran talebelere ravi adı verilmiştir. Kıraat imamları, talebelerine yalnızca ihtiyarlarını ve bu ihtiyarların içerdiği vecihleri değil, hocalarından ahz etmekle birlikte ihtiyarlarında yer vermedikleri vecihleri de okutma yoluna gitmişlerdir. Dolayısıyla aynı imamdan kıraat alanlar arasındaki ihtilafın bir sebebi de kıraat imamlarının, hocalarından aldıkları okuyuşlar içerisinden gerçekleştirdikleri ihtiyarlarla birlikte, ihtiyarlarında yer vermedikleri vecihleri de okutmuş olmalarıdır. Her imamın birçok ravisinin bulunmasına karşın zamanla bir teamül olarak kıraat kitaplarında bütün imamların okuyuşları, iki ravi kanalıyla aktarılmaya başlanmıştır. Bu dönemde raviler seçilirken kıraatteki üstünlüğü ve rivayetinin güvenilirliği baz alınarak o imamın okuyuşunu diğerlerine nispetle daha iyi temsil ve icra eden raviler tercihe çalışılmıştır. Meşhur olan bu ravilerin dışındaki diğer ravilerin imamdan rivayet ettikleri okuyuşlar ise eğitim öğretimde tercih edilmemesi ve senetlerinin inkıta uğraması dolayısıyla şaz kıraat mesabesinde kalmıştır. Raviler, hocalarından aldıkları kıraat vecihlerini aktarmada son derece sadık olmalarına rağmen nadirattan da olsa kendi kıraat tercihleri olmuştur. Bunun nedenleri arasında tercih ettikleri vecihleri daha sahih görmeleri veya o vechin, yaşadıkları şehrin kıraat birikiminde bulunması gibi sebepler olduğu gibi, bir ravinin memleketinde iken ahzetmiş olduğu kıraati imama arz etmesi ve imamın da kendisine okunan vecihlerden, hocalarından işittikleri ile örtüşenleri okumasına izin vermesi sonucunda olduğu gibi dolaylı bir yoldan ihtiyarda bulunmaları şeklinde bir uygulama da sabit olmuştur.

Ravilerden aldıkları farklı vecihleri gerek şifahen ve gerekse de telif ettikleri kitaplar vasıtasıyla sonraki nesillere nakleden talebeler ise tarik olarak adlandırılmıştır. Ravilerin de kıraat imamları gibi hocalarından ahzettikleri her vechi okutma yoluna gitmemeleri hem kıraat imamları hem de ravileri için öğrenim ve öğretimin dinamik bir süreç olması, bu bağlamda bazı talebelerin her an için hocalarının yanında bulunma imkânının olmaması ve bu nedenle de her vechin her talebeye her an için ulaşma imkânının bulunmaması gibi nedenler, tarikler arasında da okuyuş farklılıklarının oluşmasına sebebiyet vermiştir. İlerleyen süreçlerde farklı tarikler vasıtasıyla aktarılmış olan vecihlerin çaprazlama olarak harmanlanıp raviler tarafından tilavet edilmemiş

vecihlerin ortaya çıkışını engellemek ve nakil halkalarını doğru tespit etmek amacıyla tahrirat çalışmaları başlamış ve bu kavram da kıraat literatüründeki yerini almıştır.

Kıraat âlimlerince senetlerine göre sahih kıraatler, mütevatir ve meşhur olmak üzere ikili bir taksime tabi tutulmuş ve yedi veya on kıraat imamının ravilerinden sonra gelen tarikler arasında, birinin naklettiğini diğerinin nakletmediği okuyuşlar, meşhur kıraat olarak nitelendirilmiştir.

Zamanla tarik kavramının kullanım alanı oldukça genişlemiş, usul ve metot itibarıyla farklılık arz eden meseleler tarik kavramı altında işlenir olmuştur. Bu bağlamda kıraatlerin sayı ve kapsamını belirten seb'a ve aşere tarikleri, kıraat imamlarından rivayet edilen med miktarlarının pratikte uygulanıp uygulanmamasına göre meratib-i erbaa ve mertebeteyn tarikleri, her bir kıraat rivayetine ayrı bir hatimle veya bütün kıraatlerin tek bir hatimde topluca okutulması ile ilgili infirad ve indirac tarikleri, okutulan kitaplara göre *Teysir* ve *Şatibiyye* tarikleri, bulundukları beldede popüler olan kıraat âlimlerinden bazılarının öğretimde esas aldıkları kitaplar, takip ettikleri yöntem ve kıraat ilmi ile ilgili meseleleri ele alış tarzının belli bir beldeye mal olması ve yaygınlık kazandığı beldenin adına izafe edilerek anılması ile oluşan İstanbul ve Mısır tarikleri gibi birçok tarik türü ortaya çıkmıştır. Bu tarikler içerisinde, öğretim usulünün yaygınlık kazandığı beldeye izafe edilen tarikler, içindeki farklı mesleklerle birlikte, tüm tarikleri kapsayıcı ana tarikler olarak temayüz etmiş ve kıraat tedrisatı bu tarikler üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Ülkemizde de İstanbul Tariki Sufi Mesleği ve Mısır Tariki Ataullah Mesleğine göre kıraat tedrisatı, günümüzde de halen varlığını devam ettirmektedir.

BİBLİYOGRAFYA

- ADIGÜZEL, Mehmet, "Kıraat İlminde Tarik-Senet Boyutu ve Konu ile İlgili Te'lif Edilen Eserler", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001.
- AHMED B. HANBEL, *el-Müsned*, Dâr-u Sâdır, Beyrut-ts.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Hulasatu'l-Beyan fi Te'lifi'l-Kur'an*, Karabit ve Kasbar Matbaası, İstanbul 1303.
- AKASLAN, Yaşar, "Türkiye'de Kıraat İlmi Eğitim-Öğretimi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018.
- AKDEMİR, Mustafa Atilla, "Aşere Takrib Eğitimi ve Uygulama Farklılıkları", *T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Tecvit Çalıştayı*, Kastamonu 2015.
- , "Kıraat Eğitiminde Tarikler", *Abdurrahman Gürses Anısına I. Kur'an ve Kıraati Sempozyumu: 2000 Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*.
- , "Kıraat İlmi Eğitim-Öğretiminde Med Mertebeleri ve Ölçüleri Bağlamında Oluşan Ekoller", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018.
- , "Kıraat İlminde Tahrirat Meselesi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Tokat İlmiyat Dergisi = Tokat Journal of Ilmiyat]*, 2018.
- ALİ EL-KARÎ, Nureddin Ali b. Sultan el-Herevî, *el-Minehu'l-Fikriyye fi Şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, (thk. Usame Ataya), Dâru'l-Ğavsani li'd-Dirasati'l-Kur'aniyye, Şam 2012.
- ÂNÎ, Hamid Şakir, *İm'ânu'n-Nazar fi Menahici'l-Kurrâi'l-Aşr ve Ruvatihim ve Turukihim fi'l-Meddi ve'l-Kasr*, <https://www.alukah.net/sharia/0/79134/> (Erişim 04.08.2021).
- BAKİLLANÎ, Ebu Bekr İbnu't-Tayyib, *el-İntisar li'l-Kur'an*, (thk. Muhammed İsam el-Kudat), Dâr-u İbn Hazm, Beyrut 2001.
- BİRİŞİK, Abdulhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, Emin Yayınları, Bursa 2018.
- BUHARÎ, Alauddin Abdulaziz b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrar an Usuli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*, (thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- BUHARÎ, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buharî*, Âlemu'l-Kutub, Beyrut-ts.
- ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatler*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.
- , *Kur'an Okuma esasları*, Emin Yayınları, İstanbul 2017.
- , "Kur'an Kıraatları Üzerine", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2007.
- , "Kur'an'ın Farklı Yorumlanmasında Kıraatların Rolü", *Diyanet İlmi Dergi*, 2001.
- ÇOLLAK, Fatih, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Asım Kıraatı*, Üsküdar Yayınevi, İstanbul 2006.
- DAĞ, Mehmet, "İbn Mücahid'in Kıraat Ekollerini Yedi ile Sınırlaması: Eleştirel Bir Yaklaşım", *EKEV Akademi Dergisi*, 2006.
- , "Kıraat İlminde Şazz Kavramı", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi*, 2007.
- , *Tarihsel Perspektif ve Problematik Sorgulaması Bağlamında Kıraat İlminde İhticac Olgusu*, Atatürk Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 2005.
- DANÎ, Ebu Amr Usman b. Said, *el-Ahrufu's-Seb'a li'l-Kur'an*, (thk. Abdulmuheymin Tahhan), Dâru'l-Menara, Cidde 1418.

- , *Camiu'l-Beyan fi'l-Kıraati's-Seb'i'l-Meşhura*, (thk. Muhammed Saduk el-Cezairî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- , *el-Mukni' fi rasmî mesahifi'l-Emsar*, (thk. Muhammed Sadık Kamhavî), Mektebetu'l-Kulliyati'l-Ezheriyye, Kahire-ts.
- , *el-Muhkem fi nakti'l-mesahif*, (thk. İzzet Hasan), Dâru'l-Fıkr, Dimaşk 1986.
- , *et-Teysir fi'l-Kıraati's-Seb'*, (thk. Otto Pretzl), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1984.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2017.
- DİMYATÎ, Ahmed b. Muhammed b. el-Benna, *İthafu Fudalai'l-Beşer bi'l-Kıraati'l-Erbaate Aşer*, (thk. Şaban Muhammed İsmail), Âlemu'l-Kutub, Beyrut 1987.
- EBU ŞAME EL-MAKDİSÎ, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim, *el-Murşidu'l-Veciz*, (thk. Tayyar Altıkulaç), Dâr-u Sâdır, Beyrut 1975.
- EBU UBEYD, Kasım b. Sellam, *Fedailu'l-Kur'an*, (thk. Mervan el-Atiyye), Dâr-u İbn Kesir, Beyrut 1995.
- EMİN EFENDİ, Muhammed, *Umdetu'l-Hullan fi İdahi Zubdeti'l-İrfan*, https://archive.org/details/pdf_0324/page/n9/mode/2up (Erişim 17.08.2021).
- EMİR PADİŞAH, Muhammed Emin b. Mahmud el-Hanefî, *Teysiru't-Tahrir Şerh ala Kitabi't-Tahrir*, Kahire 1932.
- ESTERABAZÎ, Radiyyuddin Muhammed b. Hasen, *Şerhu's-Şafiye*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1982.
- FAHD HARUF, Muhammed, *el-Müeyesser fi'l-Kıraati'l-Erbaa Aşera*, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Dimaşk 2000.
- FAHRUDDİN RAZÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir*, (çev. Heyet), Huzur Yayınevi, İstanbul-ts.
- FERİHA, Enis, *el-Lehecat ve Uslub'u Dirasetiha*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1989/1409.
- FEYİZLÎ, Hasan Tahsin, *Kıraat-i Aşere*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2018.
- FIRAT, Yavuz, "Kıraat İlmi ve Tarikler", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011.
- GÖKDEMİR, Ahmet, "Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri", *FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2019.
- HAMED, Ğanim Kaddurî, *Ebhas fi Ulumi'l-Kur'an*, Dâru Ammar, Umman 2006.
- , *Rasmu'l-Mushaf*, Mevsuatı Lecnetu'l-Vataniyye, Bağdat 1982.
- HAMEVÎ, Ebu'r-Rida Ahmed b. Ömer b. Muhammed, *el-Kavaid ve'l-İşarat fi Usuli'l-Kıraat*, (thk. Abdulkarim b. Muhammed Bekkar), Dâru'l-Kalem, Dimaşk 1986.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, (çev. Salih Tuğ), İFAV Yayınları, İstanbul 1983.
- , *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, (çev. Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul 1998.
- HEYSEMÎ, Ali b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-Zevaid ve Menbeu'l-Fevaid*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1967.
- İBN-İ ARABÎ, Ebu Bekr, *el-Avasim mine'l-Kavasim*, (thk. Ammar Talibî), Mektebetu Daru't-Turas, Kahire ts.
- İBN-İ ATİYYE EL-ENDÜLÜSÎ, *Mukaddimetu İbn Atiyye (Mukaddimetan fi Ulumi'l-Kur'an içinde)*, (thk. Arthur Jeffery), Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1954.

- İBN-İ BAZİŞ, Ebu Cafer Ahmed b. Ali, *Kitabu'l-İkna' fi'l-Kıraati's-Seb'*, (thk. Abdulmecid Kutamiş), Dâru'l-Fikr, Dimeşk 1403.
- İBN-İ CEZERÎ, Ebu'l-Hayr Muhammed b. Muhammed, *Ğayetu'n-Nihaye fi Tabakati'l-Kurra*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- , *el-Mukaddime*, (thk. Eymen Ruşdi Suveyd), Dâru Nuru'l-Mektebat, Cidde 2006.
- , *Muncidu'l-Mukriîn ve Murşidu't-Talibin*, (thk. Ali b. Muhammed el-Umran), Mekke 1419.
- , *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, (thk. Ali Muhammed Dabbâ'), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-ts.
- , *Tahbiru't-Teysir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- , *Takribu'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, (thk. Abdullah Muhammed el-Halilî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- , *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, (thk. Muhammed Temim ez-Zu'bi), Mektebetu Dari'l-Huda, Cidde 1994.
- İBN-İ CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, *el-Muhteseb fi Tebyini Vucuhi Şevazzi'l-Kıraat ve'l-İdahi anha*, (thk. Abdulfettah İsmail Şelebî-Ali Necda Nasıf), Kahire 1994.
- İBN-İ GALBUN, Ebu'l-Hasen Tahir b. Abdulmun'im, *et-Tezkira fi'l-Kıraati's-Seman*, (thk. Eymen Ruşdi Suveyd), Cidde 1991.
- İBN-İ HACER, Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Fethu'l-barî bi-şerhi Sahihi'l-Buharî* (thk. Abdülkadir Şeybe Ahmed), Mektebet-u Melik Fahd, Riyad 2001.
- İBN-İ HAZM, Ebu Muhammed Ali, *el-İhkâm fi Usuli'l-Ahkâm*, Mektebetu'l-Hancî, Mısır 1345.
- İBN-İ MÜCAHİD, Ebu Bekr, *Kitabu's-Seb'a fi'l-Kıraat*, (thk. Şevkî Dayf), Dâru'l-Mearif, Kahire-ts.
- İBN-İ SİVAR EL-BAĞDADÎ, Ebu Tahir Ahmed b. Ali, *el-Müstenir fi'l-Kıraati'l-Aşr*, (thk. Ahmed Tahir Uveys), Medine 1413.
- İBN-İ VESİK EL-ENDÜLÜSÎ, *el-Cami' lima yehtacu ileyhi min rasmi'l-mushaf*, (thk. Ğanim Kaddurî Hamed), Dâru'l-Enbar, Bağdad 1988.
- İNANÇ, Yonis, *Teşekkül Sürecinde Nahiv-Kıraat İlişkisi*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016.
- İZMİRLİ, İsmail Hakkı, *Tarih-i Kur'an*, Böre Yayınevi, İstanbul 1956.
- KADÎ, Abdulfettah, *Buduru'z-Zahira fi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Mütevâtira*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut 1981.
- KALKAŞENDÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali, *Subhu'l-E'ş'a*, Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Kahire 1966.
- KARAÇAM, İsmail, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016.
- KEVSERÎ, Muhammed Zahid, *Makalatu'l-Kevserî*, Mektebetu't-Tevfikîyye, Kahire-ts.
- KOYUNCU, Recep, *Kıraat İlmi ve Takrib Usulü*, Hacıveysizade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, Konya 2018.
- , "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrirat Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme", *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu*, 2018.
- MAŞALI, Mehmet Emin, *Kur'an'ın Metin Yapısı*, Otto Yayınları, Ankara 2015.
- , *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*, Otto Yayınları, Ankara 2016.

- MEKKÎ, Muhammed b. Ebî Talib el-Kaysî, *el-İbane an Meani'l-Kıraat*, (thk. Muhyiddin Ramadan), Dâru'l-Me'mun li't-Turas, Dimaşk 1979.
- MUHAMMED ŞEREF, Cemaluddin, *Mushafu's-Sahabe fi'l-Kıraati'l-Aşri'l-Mutevatira*, Daru's-Sahabeti li't-Turas, Batanta 2004.
- MUSA, Abdurrazık b. Ali b. İbrahim, *Teemmulat fi Tahrirati'l-Kıraat*, Metabiu'r-Raşid, Medine 1992.
- MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *el-Camiu's-Sahih*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbakî), Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1374.
- NASR, Muhammed Mekkî, *Nihayetu'l-Kavli'l-Müfid fi İlmi Tecvidi'l-Kur'ani'l-Mecid*, Mektebetu'l-Adab, (thk. Ahmed Ali Hasen), Kahire 2011.
- NEVEVÎ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *et-Tibyan fi Adabi Hameleti'l-Kur'an*, (thk. Muhammed el-Huccar), Dâru İbn-i Hazm, Beyrut 1996.
- ÖZTOPRAK, Siraceddin, *Kur'an Kıraati*, Beyan Yayınları, İstanbul 2005.
- PALUVÎ, Hamid b. Abdulfettah, *Zubdetu'l-İrfan fi Vucuhi'l-Kur'an*, (thk. Mustafa Atilla Akdemir), Marmara Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi içinde, İstanbul 1999.
- SALİH, es-Subhî, *Mebahis fi Ulumi'l-Kur'an*, Dâru'l-İlmi li'l-Melayin, Beyrut 1977.
- SAN'ANÎ, Ebu Bekr Abdurrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, Dâru't-Te'sil, Kahire 2015.
- SAYLAN, Nesrişah, "Hurûf-ı Mukattaa'nın Kıraatler Açısından İncelenmesi", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019.
- , "Vakf/Vasl Halinde "Yâ" Harfinin İsbâtı veya Hazfî Üzerine Bir İnceleme", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]*, 2019.
- SEHAVÎ, Alemuddin Ali b. Muhammed, *Cemalu'l-Kurra ve Kemalu'l-İkra*, (thk. Ali Hüseyin el-Bevvab), Mektebetu't-Turas, Mekke 1987.
- SİCİSTANÎ, Ebu Bekr Abdullah b. Ebî Davud Süleyman b. Eş'as, *Kitabu'l-Mesahif*, (thk. Arthur Jeffery), Matbaatu'r-Rahmaniye, Kahire 1936.
- SUBKÎ, Tacuddin, *Cemu'l-Cevami' fi Usuli'l-Fıkıh*, (thk. Abdulmun'im Halil İbrahim), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- , *Men'u'l-Mevani'*, (thk. Said b. Ali Muhammed el-Himyerî), Dâru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1999.
- SUVEYD, Eymen Ruşdî, *Selasilu'z-Zehebiyye bi'l-Esanidi'n-Neşriyye min Şuyuhî ila Hadrati'n-Nebeviyye*, Dâru Nuru'l-Mektebat, Cidde 2007.
- , *et-Tezkira fi'l-Kıraati's-Seman*, Ummu'l-Kura Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mekke 1990.
- SUYUTÎ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtikan fi Ulumi'l-Kur'an*, (thk. Şuayb el-Arnaut), Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2008.
- ŞABAN, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulu'l-Fıkıh)*, (trc. İbrahim Kâfi Dönmez), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2017.
- ŞAHİN, Abdussabur, *Eseru'l-Kıraat fi'l-Esvat ve'n-Nahvi'l-Arabî Ebu Amr b. Alâ*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1987.
- ŞAKAKÎ, Rihab, *Hilyetu't-Tilave fi Tecvidi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Mektebet-u Ravai'l-Memleke, Cidde 1429/2008.
- ŞAN, Lokman, "Goldzıher'e Göre Kıraatlerin Kaynağı", *Diyanet İlmi Dergi*, 2017.

- ŞATIBÎ, Kasım b. Fîrruh b. halef b. Ahmed, *Hirzu'l-Emani ve Vechu't-Tehani*, (thk. Muhammed Temim ez-Zu'bi), Dâru'l-Ğavsani li'd-Dirasati'l-Kur'aniyye, Şam 2010.
- TABERÎ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camîu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Muhammed Şakir), Dâru'l-Mearif, Kahire-ts.
- TEMEL, Nihat, *Kıraat ve Tecvid İstılahları*, İFAV Yayınları, İstanbul 2009.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa, *el-Camîu's-Sahih*, (thk. İbrahim Atva İvaz), el-Mektebetu'l-İslamiyye, Riyad-ts.
- TUFÎ, Necmuddin Süleyman b. Abdulkavi, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî), Müessesetu'r-Risale, Suudi Arabistan 1998.
- ÜNAL, Mehmet, "Bir Kıraat Terimi Olarak Hüccetin Kavramsal Alanı ve Tarihsel Gelişimi", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2004.
- YÜKSEL, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, İFAV Yayınları, İstanbul 2016.
- ZEHEBÎ, Şemsuddin Muhammed b. Ahmed, *Marifetu'l-Kurrâi'l-Kibar ala't-Tabakati ve'l-E'sar*, (thk. Tayyar Altıkulaç), Merkezi'l-Buhusu'l-İslamiyye, İstanbul 1995.
- ZERKEŞÎ, Bedruddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Mısır 1972.
- ZURKANÎ, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan fî Ulumi'l-Kur'an*, (thk. Fevvaz Ahmed Zümerli), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1995.

EKLER

Ek 1. Hulf İle Rivayet Edilen Ferşî Farklılıklar Tablosu

SURE / AYET NO	İMAM / RAVİ	AŞR-I SUĞRA	AŞR-I KUBRA
FATİHA 1/6	KUNBUL ⁵⁸⁶	السِّرَاطِ	الصِّرَاطِ
BAKARA 2/67	DURÎ (EBU AMR)	يَأْمُرُكُمْ	يَأْمُرُكُمْ
BAKARA 2/93	DURÎ (EBU AMR)	يَأْمُرُكُمْ	يَأْمُرُكُمْ
BAKARA 2/97	ŞU'BE	لِجَبْرِئِلَ	لِجَبْرِئِلَ
BAKARA 2/98	ŞU'BE	وَجَبْرِئِلَ	وَجَبْرِئِلَ
BAKARA 2/98	KUNBUL	مِكَائِيلَ	مِكَائِيلَ
BAKARA 2/106	HİŞAM	مَا نُنْسِخْ	مَا نَنْسِخْ
BAKARA 2/165	İBN-İ VERDAN	وَلَوْ تَرَى	وَلَوْ تَرَى
BAKARA 2/168	BEZZİ	خُطَوَاتِ	خُطَوَاتِ
BAKARA 2/169	DURÎ (EBU AMR)	يَأْمُرُكُمْ	يَأْمُرُكُمْ
BAKARA 2/208	BEZZİ	خُطَوَاتِ	خُطَوَاتِ
BAKARA 2/233	EBU CAFER	لَا تُضَارَ	لَا تُضَارَ
BAKARA 2/245	CUMHUR ⁵⁸⁷	وَيَبْسُطُ	وَيَبْصُطُ
BAKARA 2/247	KUNBUL	بَسْطَةً	بَصْطَةً
BAKARA 2/267	BEZZİ	وَلَا تَيَمَّمُوا	وَلَا تَيَمَّمُوا
BAKARA 2/268	DURÎ (EBU AMR)	وَيَأْمُرُكُمْ	وَيَأْمُرُكُمْ
BAKARA 2/282	KALUN	أَنْ يُمِلَّ هُوَ	أَنْ يُمِلَّ هُوَ

⁵⁸⁶ Kunbul, ister Fatiha suresinde ister diğer surelerde olsun, tüm صراط kelimelerini hulf ile yani hem sin hem de sad harfleriyle okumuştur. Büyük bir yekün tuttuğundan dolayı Fatiha ve diğer surelerdeki hulf ile okuyuşlar yazılmamıştır.

⁵⁸⁷ Bu kelimeyi Kunbul, Susî, İbn-i Zekvan, Hafs ve Hallad hulf ile; Kalun, Verş, Bezzi, Şube, Ebu'l-Haris, Durî (Kisai), İbn-i Verdân, İbn-i Cemmaz ve Ravh sad harfiyle; Durî (Ebu Amr), Hişam, Halef (Hamza), Ruveys, İshak ve İdris ise sin harfiyle okumuştur.

BAKARA 2/282	EBU CAFER	أَنْ يُمِلَّ هُوَ	أَنْ يُمِلَّ هُوَ
BAKARA 2/282	EBU CAFER	لَا يُضَارَ	لَا يُضَارَ
ÂL-İ İMRAN 3/80	DURÎ (EBU AMR)	وَلَا يَأْمُرُكُمْ	وَلَا يَأْمُرُكُمْ
ÂL-İ İMRAN 3/80	DURÎ (EBU AMR)	أَيَأْمُرُكُمْ	أَيَأْمُرُكُمْ
ÂL-İ İMRAN 3/103	BEZZÎ	وَلَا تَفَرَّقُوا	وَلَا تَفَرَّقُوا
ÂL-İ İMRAN 3/115	DURÎ (EBU AMR)	وَمَا تَفْعَلُوا	وَمَا تَفْعَلُوا
ÂL-İ İMRAN 3/115	DURÎ (EBU AMR)	فَلَنْ تُكْفَرُوا	فَلَنْ يُكْفَرُوا
ÂL-İ İMRAN 3/160	DURÎ (EBU AMR)	يَنْصُرُكُمْ	يَنْصُرُكُمْ
ÂL-İ İMRAN 3/168	HİŞAM	مَا قُتِلُوا	مَا قُتِلُوا
ÂL-İ İMRAN 3/169	HİŞAM	وَلَا تَحْسَبَنَّ	وَلَا يَحْسَبَنَّ
ÂL-İ İMRAN 3/184	HİŞAM	وَالْكِتَابِ	وَالْكِتَابِ
NİSA 4/58	DURÎ (EBU AMR)	يَأْمُرُكُمْ	يَأْمُرُكُمْ
NİSA 4/77	RAVH	وَلَا يُظْلَمُونَ	وَلَا يُظْلَمُونَ
NİSA 4/94	İBN-İ CEMMAZ	لَسْتَ مُؤْمِنًا	لَسْتَ مُؤْمِنًا
NİSA 4/94	İBN-İ VERDAN	لَسْتَ مُؤْمِنًا	لَسْتَ مُؤْمِنًا
NİSA 4/97	BEZZÎ	الَّذِينَ تَوْفِّيهِمْ	الَّذِينَ تَوْفِّيهِمْ
NİSA 4/125	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِيمَ
NİSA 4/163	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِيمَ
MAİDE 5/2	İBN-İ CEMMAZ	شَنَانُ	شَنَانُ
MAİDE 5/2	BEZZÎ	وَلَا تَعَاوَنُوا	وَلَا تَعَاوَنُوا
MAİDE 5/8	İBN-İ CEMMAZ	شَنَانُ	شَنَانُ

MAİDE 5/16	ŞU'BE	رِضْوَانُهُ	رِضْوَانُهُ
EN'AM 6/23	ŞU'BE	لَمْ تَكُنْ	لَمْ يَكُنْ
EN'AM 6/44	İBN-İ CEMMAZ, RUVEYS	فَتَحْنَا	فَتَحْنَا
EN'AM 6/109	DURÎ (EBU AMR)	وَمَا يُشْعِرُكُمْ	وَمَا يُشْعِرُكُمْ
EN'AM 6/119	İBN-İ VERDAN	مَا اضْطُرُّرْتُمْ	مَا اضْطُرُّرْتُمْ
EN'AM 6/139	HİŞAM	وَإِنْ تَكُنْ	وَإِنْ يَكُنْ
EN'AM 6/142	BEZZİ	خُطُوتِ	خُطُوتِ
EN'AM 6/143	HİŞAM	وَمِنَ الْمَعْرِ اثْنَيْنِ	وَمِنَ الْمَعْرِ اثْنَيْنِ
EN'AM 6/153	BEZZİ	فَتَفَرَّقَ	فَتَفَرَّقَ
EN'AM 6/161	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
A'RAF 7/44	KUNBUL	أَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ	أَنْ لَعَنَهُ اللَّهُ
A'RAF 7/69	CUMHUR ⁵⁸⁸	بَسْطَةً	بَصْطَةً
A'RAF 7/96	İBN-İ CEMMAZ, RUVEYS	لَفَتَحْنَا	لَفَتَحْنَا
A'RAF 7/117	BEZZİ	هِيَ تَلَقَّفُ	هِيَ تَلَقَّفُ
A'RAF 7/138	İDRİS EL-HADDAD	يَعْكُفُونَ	يَعْكُفُونَ
A'RAF 7/157	DURÎ (EBU AMR)	يَأْمُرُهُمْ	يَأْمُرُهُمْ
A'RAF 7/196	SUSÎ ⁵⁸⁹	إِنَّ وَلِيَّيَ	إِنَّ وَلِيَّ
ENFAL 8/20	BEZZİ	وَلَا تَوَلَّوْا	وَلَا تَوَلَّوْا
ENFAL 8/46	BEZZİ	وَلَا تَنَازَعُوا	وَلَا تَنَازَعُوا
ENFAL 8/59	İDRİS EL-HADDAD	وَلَا تَحْسِبَنَّ	وَلَا يَحْسِبَنَّ

⁵⁸⁸ Bu kelimeyi Kunbul, Susî, İbn-i Zekvan, Hafs ve Hallad hulf ile; Kalun, Verş, Bezzi, Şube, Ebu'l-Haris, Durî (Kisai), İbn-i Verdân, İbn-i Cemmaz ve Ravh sad harfiyle; Durî (Ebu Amr), Hişam, Halef (Hamza), Ruveys, İshak ve İdris ise sin harfiyle okumuştur.

⁵⁸⁹ Susî'nin takrib tarikiinde إِنَّ وَلِيَّ şeklinde üçüncü bir vechi de vardır.

TEVBE 9/52	BEZZİ	هَلْ تَرَبَّصُونَ	هَلْ تَرَبَّصُونَ
TEVBE 9/109	HİŞAM	جُرْفٍ	جُرْفٍ
TEVBE 9/114	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
YUNUS 10/71	RUVEYS	فَاجْمَعُوا	فَاجْمَعُوا
YUNUS 10/78	ŞU'BE	وَتَكُونُ	وَيَكُونُ
YUNUS 10/89	HİŞAM	وَلَا تَتَّبِعَانِ	وَلَا تَتَّبِعَانِ
HUD 11/2	BEZZİ	وَأَنْ تَوَلَّوْا	وَأَنْ تَوَلَّوْا
HUD 11/46	HİŞAM	فَلَا تَسْتَلَنَّ	فَلَا تَسْتَلَنَّ
HUD 11/57	BEZZİ	فَإِنْ تَوَلَّوْا	فَإِنْ تَوَلَّوْا
HUD 11/105	BEZZİ	لَا تَكَلَّمْ	لَا تَكَلَّمْ
YUSUF 12/12	KUNBUL	نَزَعَ	نَزَعِي
YUSUF 12/23	HİŞAM	هَمَّتْ	هَمَّتْ
İBRAHİM 14/30	RUVEYS	لِيُضِلُّوْا	لِيُضِلُّوْا
İBRAHİM 14/35	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
HİCR 15/8	BEZZİ	مَا تَنْزِلُ	مَا تَنْزِلُ
NAHL 16/96	İBN-İ AMİR	وَلَيَجْزِينَ	وَلَيَجْزِينَ
NAHL 16/120	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
NAHL 16/123	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
İSRA 17/31	HİŞAM	خِطْنَا	خِطْنَا
İSRA 17/43	RUVEYS	عَمَّا يَقُولُونَ	عَمَّا يَقُولُونَ
İSRA 17/44	RUVEYS	تُسَبِّحُ	تُسَبِّحُ

MERYEM 19/25	ŞU'BE	تَسَاقَطُ	يَسَاقَطُ
MERYEM 19/41	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
MERYEM 19/46	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمُ	إِبْرَاهِمُ
MERYEM 19/58	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
TAHA 20/69	BEZZİ	يَمِينِكَ تَلَقَّفْ	يَمِينِكَ تَلَقَّفْ
TAHA 20/133	İBN-İ VERDAN	أَوَّلَ يَاتِهِمُو	أَوَّلَ تَاتِهِمُو
ENBİYA 21/112	İBN-İ ZEKVAN	مَا تَصِفُونَ	مَا يَصِفُونَ
HACC 22/31	EBU CAFER	بِهِ الرِّيحُ	بِهِ الرِّيحُ
HACC 22/39	İDRİS EL-HADDAD	أَذِنَ	أَذِنَ
NUR 24/2	BEZZİ	رَافَةٌ	رَافَةٌ
NUR 24/15	BEZZİ	إِذْ تَلَقَّوْنَهُ	إِذْ تَلَقَّوْنَهُ
NUR 24/21	BEZZİ	خُطُواتِ	خُطُواتِ
NUR 24/31	ŞU'BE	جِيُوهِيَنَّ	جِيُوهِيَنَّ
NUR 24/54	BEZZİ	فَإِنْ تَوَلَّوْا	فَإِنْ تَوَلَّوْا
NUR 24/57	İDRİS EL-HADDAD	لَا تَحْسِبَنَّ	لَا يَحْسِبَنَّ
FURKAN 25/19	KUNBUL	تَقُولُونَ	يَقُولُونَ
ŞUARA 26/45	BEZZİ	هِيَ تَلَقَّفُ	هِيَ تَلَقَّفُ
ŞUARA 26/56	HİŞAM	حَذِرُونَ	حَاذِرُونَ
ŞUARA 26/221	BEZZİ	مَنْ تَنْزِلُ	مَنْ تَنْزِلُ
NEML 27/88	HİŞAM	يَفْعَلُونَ	تَفْعَلُونَ
NEML 27/88	İBN-İ ZEKVAN	تَفْعَلُونَ	يَفْعَلُونَ

NEML 27/88	ŞU'BE	تَعْقُلُونَ	يَعْقُلُونَ
KASAS 28/60	SUSÎ	يَعْقُلُونَ	تَعْقُلُونَ
KASAS 28/61	KALUN, EBU CAFER	تُمْ هُوَ	تُمْ هُوَ
ANKEBUT 29/19	ŞU'BE	أَوَلَمْ تَرَوْا	أَوَلَمْ يَرَوْا
ANKEBUT 29/31	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
RUM 30/19	İBN-İ ZEKVAN	تُخْرِجُونَ	تُخْرِجُونَ
RUM 30/41	KUNBUL	لِنُدْهِقَهُمْ	لِنُدْهِقَهُمْ
LOKMAN 31/6	RUVEYS	لِيُضِلَّ	لِيُضِلَّ
AHZAB 33/14	İBN-İ ZEKVAN	لَا تَوَهَا	لَا تَوَهَا
AHZAB 33/33	BEZZİ	وَلَا تَبَرَّجْنَ	وَلَا تَبَرَّجْنَ
AHZAB 33/52	BEZZİ	أَنْ تَبَدَّلَ	أَنْ تَبَدَّلَ
AHZAB 33/68	HİŞAM	كَبِيرًا	كَبِيرًا
SEBE 34/14	HİŞAM	مِنْسَاتُهُ	مِنْسَاتُهُ
FATİR 35/11	RUVEYS	وَلَا يَنْقُصُ	وَلَا يَنْقُصُ
YASİN 36/49	ŞU'BE	يَخْصِمُونَ	يَخْصِمُونَ
YASİN 36/49	HİŞAM	يَخْصِمُونَ	يَخْصِمُونَ
YASİN 36/49	KALUN ⁵⁹⁰	يَخْصِمُونَ	يَخْصِمُونَ
YASİN 36/68	HİŞAM	يَعْقُلُونَ	تَعْقُلُونَ
YASİN 36/68	İBN-İ ZEKVAN	تَعْقُلُونَ	يَعْقُلُونَ
SAFFAT 37/25	BEZZİ	لَا تَنَاصَرُونَ	لَا تَنَاصَرُونَ

⁵⁹⁰ Kalun, aşere tarikinde خ harfini ihtilas ile okur. Ancak takrib tarikinde tahkikle ihtilassız üçüncü bir vechi de vardır.

SAFFAT 37/123	HİŞAM	وَإِنَّ الْيَاسَ	وَإِنَّ الْيَاسَ
SAD 38/46	HİŞAM	بِحَالِصَةٍ	بِحَالِصَةٍ
ZÜMER 39/64	İBN-İ ZEKVAN	تَأْمُرُونِي	تَأْمُرُونِي
MU'MİN 40/20	İBN-İ ZEKVAN	يَدْعُونَ	تَدْعُونَ
MU'MİN 40/35	İBN-İ ZEKVAN	قَلْبٍ	قَلْبٍ
MU'MİN 40/35	HİŞAM	قَلْبٍ	قَلْبٍ
MU'MİN 40/60	ŞU'BE	سَيِّدُخُلُونَ	سَيِّدُخُلُونَ
FUSSİLET 41/29	HİŞAM	أَرَنَا	أَرَنَا
ŞURA 42/13	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
ŞURA 42/25	RUVEYS	يَفْعَلُونَ	تَفْعَلُونَ
ŞURA 42/51	İBN-İ ZEKVAN	يُرْسِلَ	يُرْسِلُ
ZUHRUF 43/36	ŞU'BE	نُقِصْ	يُقِصْ
AHKAF 46/12	BEZZİ	لِتُنْذِرَ	لِيُنْذِرَ
AHKAF 46/15	HİŞAM	كَرَّهَا	كُرَّهَا
AHKAF 46/19	HİŞAM	وَلِيُؤْفِقَهُمْ	وَلِيُؤْفِقَهُمْ
FETİH 48/29	HİŞAM	فَازَرُهُ	فَازَرُهُ
HUCURAT 49/11	BEZZİ	وَلَا تَنَابَرُوا	وَلَا تَنَابَرُوا
HUCURAT 49/12	BEZZİ	وَلَا تَجَسَّسُوا	وَلَا تَجَسَّسُوا
HUCURAT 49/13	BEZZİ	لِتَعَارَفُوا	لِتَعَارَفُوا
ZARİYAT 51/3	İBN-İ VERDAN	يُسْرًا	يُسْرًا
ZARİYAT 51/24	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ

TUR 52/21	KUNBUL	وَمَا اَلْتَنَاهُمُو	وَمَا اَلْتَنَاهُمُو
TUR 52/32	DURÎ (EBU AMR)	تَأْمُرُهُمْ	تَأْمُرُهُمْ
TUR 52/37	CUMHUR ⁵⁹¹	الْمُصَيِّرُونَ	الْمُصَيِّرُونَ
NECM 53/37	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
KAMER 54/11	RUVEYS	فَفَتَحْنَا	فَفَتَحْنَا
HADİD 57/16	RUVEYS	وَمَا نَزَّلَ	وَمَا نَزَّلَ
HADİD 57/26	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
HADİD 57/27	KUNBUL	رَافَةً	رَافَةً
HAŞR 59/7	HİŞAM ⁵⁹²	لَا تَكُونُ دَوْلَةً	لَا يَكُونُ دَوْلَةً
MUMTEHİNE 60/3	HİŞAM	يُفَصِّلُ	يُفَصِّلُ
MUMTEHİNE 60/4	İBN-İ ZEKVAN	إِبْرَاهِيمَ	إِبْرَاهِمَ
MUMTEHİNE 60/9	BEZZİ	أَنْ تَوَلَّوْهُمُو	أَنْ تَوَلَّوْهُمُو
MUNAFİKUN 63/4	KUNBUL	حُشِبَ	حُشِبَ
TAHRİM 66/4	ŞU'BE	وَجَبْرَيْلُ	وَجَبْرَيْلُ
MÜLK 67/8	BEZZİ	تَكَادُ تَمَيِّرُ	تَكَادُ تَمَيِّرُ
MÜLK 67/11	KİSAİ, İBN-İ VERDAN	فَسُخِّفَا	فَسُخِّفَا
MÜLK 67/20	DURÎ (EBU AMR)	يَنْصُرُكُمْ	يَنْصُرُكُمْ
KALEM 68/38	BEZZİ	لَمَّا تَخَيَّرُونَ	لَمَّا تَخَيَّرُونَ
MEARİC 70/10	BEZZİ	وَلَا يَسْتَلُ	وَلَا يَسْتَلُ

⁵⁹¹ Bu kelimeyi Kunbul, İbn-i Zekvan ve Hafs hulf ile; Hişam sin harfi ile; Halef (Hamza) sad harfini işmam ile; Hallad hem sad harfi hem de sad harfini işmam ile; Kalun, Verş, Bezzi, Durî (Ebu Amr), Susî, Şube, Ebu'l-Haris, Durî (Kisai), İbn-i Verdân, İbn-i Cemmaz, Ravh, Ruveys, İshak ve İdris ise sad harfiyle okumuştur.

⁵⁹² Ayrıca Hişam'ın aşere tarikinde لَا يَكُونُ دَوْلَةً şeklinde ikinci bir vechi de vardır.

KIYAME 75/37	HİŞAM	ثُمَّنَى	يُمْنَى
İNSAN 76/4	HİŞAM	سَلَا سِلَا	سَلَا سِلَا
İNSAN 76/4	RUVEYS	سَلَا سِلَا	سَلَا سِلَا
İNSAN 76/30	İBN-İ AMİR	يَشَاؤُنَ	تَشَاؤُنَ
MURSELAT 77/11	İBN-İ CEMMAZ	وُقَّتَتْ	أُقِتَّتْ
NAZIAT 79/11	DURÎ (KİSAİ)	نَاخِرَةً	نَحْرَةً
ABESE 80/10	BEZZİ	عَنْهُو تَلَهَّى	عَنْهُو تَلَهَّى
TEKVİR 81/6	RUVEYS	سُجِرَتْ	سُجِرَتْ
TEKVİR 81/12	ŞU'BE	سُعِرَتْ	سُعِرَتْ
MUTAFFİFİN 83/31	İBN-İ AMİR	فَاكِهَيْنَ	فَكِهَيْنَ
ĞAŞİYE 88/22	CUMHUR ⁵⁹³	بِمُصِيطِرٍ	بِمُصِيطِرٍ
FECR 89/17	RAVH	يُكْرِمُونَ	نُكْرِمُونَ
FECR 89/18	RAVH	يُحْضُونَ	تُحْضُونَ
FECR 89/19	RAVH	وَيَأْكُلُونَ	وَتَأْكُلُونَ
FECR 89/20	RAVH	وَيُحِبُّونَ	وَتُحِبُّونَ
LEYL 92/14	BEZZİ	نَارًا تَلْطَى	نَارًا تَلْطَى
FELAK 113/4	RUVEYS	شَرِّ النَّفَاثَاتِ	شَرِّ النَّفَاثَاتِ

⁵⁹³ Bu kelimeyi Kunbul, İbn-i Zekvan ve Hafs hulf ile; Hişam sin harfî ile; Halef (Hamza) sad harfini işmam ile; Hallad hem sad harfî hem de sad harfini işmam ile; Kalun, Verş, Bezzi, Durî (Ebu Amr), Susî, Şube, Ebu'l-Haris, Durî (Kisai), İbn-i Verdan, İbn-i Cemmaz, Ravh, Ruveys, İshak ve İdris ise sad harfiyle okumuştur.